ИЗВЕСТИЯ
НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
БУРГАС

3

STUDIA IN MEMORIAM IVANI GALABOV

АРХЕОЛОГИЧСКИ МУЗЕЙ — БУРГАС
2000

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС

3

STUDIA IN MEMORIAM IVANI GALABOV

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ — БУРГАС

2000

Редактор: Иван Карайотов
Edited: Ivan Karayotov

Известия на Народния музей Бургас, том 3, 2000 г.
Българска, първо издание
Техни. редактор: Иван Йорданов
Коректор: Петя Кияшкина
Компютърен набор: Константин Господинов
Формат 70x100/16, печ. коли 12
Предпечатна подготовка:
ЕТ „К. Георгиев – Г. Георгиев" Бургас
Печат и подвързия:
Печатница „Светлина" Ямбол

На корицата: *Месамбрийският декрет посветен на тракийския династ Садала, открит от проф. Иван Гълъбов*

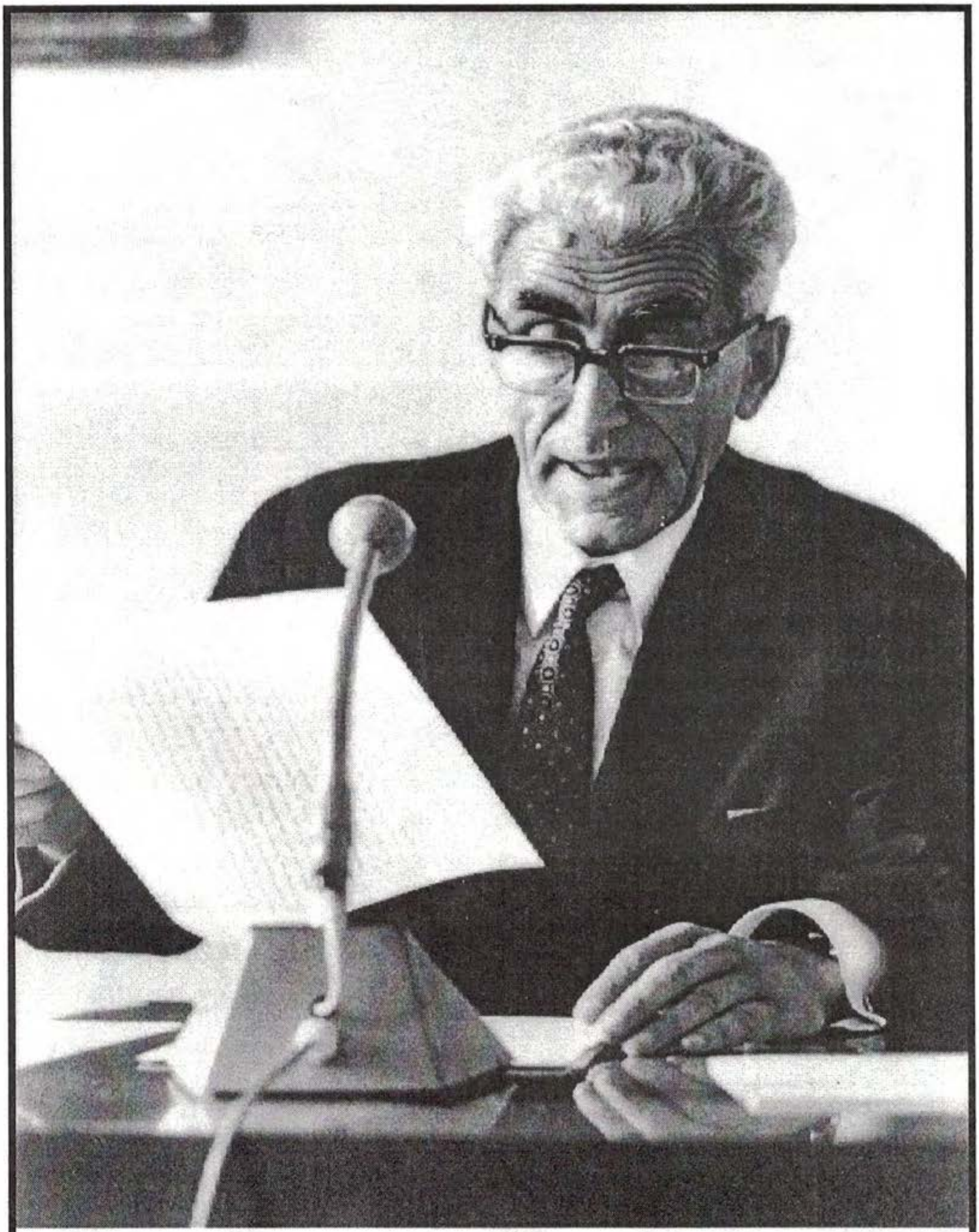

Проф. Иван Гълъбов (1918 – 1978 г.)

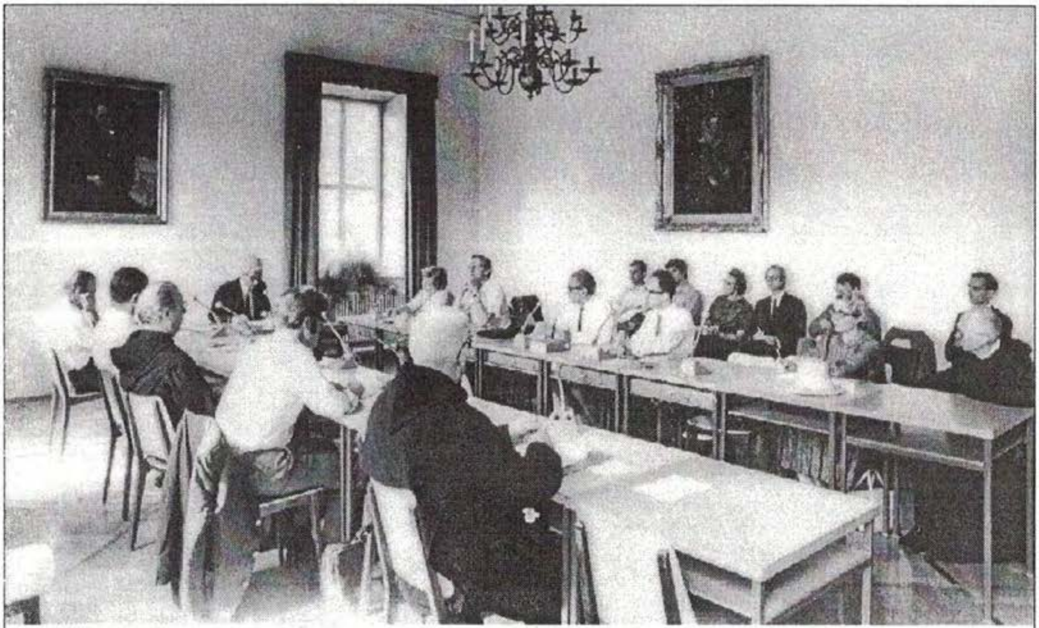

Проф. Иван Гълъбов води семинар по славистика в Залцбург

Н.с. Цоня Дражева открива юбилейната конференция

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 9

Цоня Дражева
ПРОФ. ИВАН ГЪЛЪБОВ (1918 – 1978) (биографични бележки) 11

ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ НА ТРУДОВЕТЕ НА ПРОФ. ИВАН ГЪЛЪБОВ 14

Александър Фол
ЧЕТИРИДЕСЕТ ГОДИНИ ПО-КЪСНО 18

Михаил Лазаров
БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ АРХАИЧНИЯ ПЕРИОД. СЪСТОЯНИЕ НА ПРОУЧВАНИЯТА 23

Христина Ангелова
40 ГОДИНИ ПОДВОДНА АРХЕОЛОГИЯ В БЪЛГАРИЯ 42

Тотко Стоянов
КОНТАКТИ НА СЕВЕРОИЗТОЧНА ТРАКИЯ С АНАТОЛИЯ, КАВКАЗ И БЛИЗКИЯ ИЗТОК ПРЕЗ РАННОЖЕЛЯЗНАТА ЕПОХА ПРЕДИ ГРЪЦКАТА КОЛОНИЗАЦИЯ 50

Люба Огненова-Маринова
ТЕРАКОТА ОТ МЕСАМБРИЯ — ПОРТРЕТ НА АРСИНОЕ III 62

Иван Карайотов
МЕСАМБРИЯ И ВЛАДЕТЕЛИТЕ НА КРАЙБРЕЖНА ТРАКИЯ 66
(според нумизматични данни)

Жана Чимбулева, Димо Кожухаров
НОВОПОСТЪПИЛИ МАТЕРИАЛИ ОТ НЕКРОПОЛА НА МЕСАМБРИЯ 83

Димитър Съселов
РАЗСЪЖДЕНИЯ ЗА АРХИТЕКТУРНО-ПРОСТРАНСТВЕНАТА СТРУКТУРА НА НОВООТКРИТ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПАМЕТНИК В НЕСЕБЪР 88

Петър Балабанов
КЛАСИФИКАЦИЯ И ВЪТРЕШНА ХРОНОЛОГИЯ НА ЕНГЛИФИЧНИТЕ ПЕЧАТИ ВЪРХУ АМФОРИ 101

Петя Кияшкина
ЗА ЕДИН НЕИЗСЛЕДВАН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА БУРГАС 106

Веселин Игнатов
ДВЕ НАХОДКИ ОТ ЧЕРНОМОРИЕТО ВЪВ ФОНДА НА ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ — НОВА ЗАГОРА 117

Гергана Шейлева
ЗА ХРОНОЛОГИЧЕСКИТЕ ПАРАЛЕЛИ НА ДВА ЧИФТА ОБЕЦИ ОТ БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ 123

Борис Д. Борисов
КЕРАМИЧНОТО ПРОИЗВОДСТВО ПРЕЗ XI-XII В. НА ЗАПАД ОТ ЧЕРНОМОРИЕТО 128

Димчо Момчилов
РАННОТО ХРИСТИЯНСТВО И ЦЪРКОВНОТО РАЗВИТИЕ В СЕВЕРОИЗТОЧНА ТРАКИЯ ДО КРАЯ НА VII В. 138

Мария Балболова-Иванова
КЕРАМИКАТА ОТ КРЕПОСТТА В ГРАД СРЕДЕЦ КАТО ДОКАЗАТЕЛСТВО ЗА ТЪРГОВСКИТЕ Й ВРЪЗКИ С ЧЕРНОМОРСКОТО КРАЙБРЕЖИЕ ПРЕЗ VII-IX ВЕК 145

Калин Порожанов
ПОТЪНАЛИЯТ КОРАБ ПРИ УРДОВИЗА (предварителни бележки) 149

Цвета Райчевска
БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ТОПОНИМИЯТА ОТ XV В. МЕЖДУ БУРГАС И СОЗОПОЛ ВЪВ ВАКЪФНАМЕТО НА БАЯЗИД II 155

Константин Господинов
ПИРГОС И ПОРОС/ПОРО — ПИСМЕНИ, КАРТОГРАФСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ СРЕЩУ ЕДНА НЕОБОСНОВАНА ЛОКАЛИЗАЦИЯ 163

Иван Петрински
МАНАСТИРЪТ "СВЕТИ ИВАН ПРЕДТЕЧА Й КРЪСТИТЕЛ" НА ОСТРОВ СВ. ИВАН (1467/71 – 1629) 177

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА 190

CONTENTS

INTRODUCTION 9

Tsonya Drazheva
PROF. IVAN GALABOV (1918 – 1978) 11

SELECTED BIBLIOGRAPHY OF PROF. GALABOV 14

Alexander Fol
FOURTY YEARS AFTER 18

Mihail Lazarov
THE BULGARIAN BLACK SEA COAST DURING THE ARCHAIC PERIOD. STATE OF INVESTIGATIONS 23

Hristina Angelova
THE FOURTY YEAR ANNIVERSARY OF BULGARIAN UNDERWATER ARCHAEOLOGY 42

Totko Stoyanov
THE CONTACTS OF NORTHEASTERN THRACE WITH ANATOLIA, CAUCASUS AND THE NEAR EAST DURING THE EARLY IRON AGE UNTIL THE TIME OF THE GREEK COLONIZATION 50

Lyuba Ognenova-Marinova
A TERRACOTA FROM MESSAMBRIA — A PORTRAIT OF ARSINOE III 62

Ivan Karayotov
MESSAMBRIA AND THE RULERS OF COASTAL THRACE 66
(according to numismatic evidence)

Jana Chimbuleva, Dimo Kojuharov
NEW FINDS FROM THE NECROPOLIS OF MESSAMBRIA 83

Dimitar Sasselov
ARCHITECTONIC SPECULATIONS ABOUT A RECENT DISCOVERY IN NESSEBAR 88

Petar Balabanov
RELATIVE CLASSIFICATION AND CHRONOLOGY OF THE INCISED AMPHORA STAMPS 101

Petya Kiyashkina
ONE UNINVESTIGATED ARCHAEOLOGICAL SITE ON THE TERRITORY OF BOURGAS 106

Vesselin Ignatov
TWO FINDS FROM THE BLACK SEA REGION IN THE COLLECTION OF THE NOVA ZAGORA MUSEUM 117

Gergana Sheyleva
CHRONOLOGICAL PARALLELS OF TWO PAIRS OF EARRINGS IN THE MUSEUM OF BOURGAS 123

Boris Borissov
THE XI – XII CENTURIES CERAMIC PRODUCTION IN NORTHEASTERN THRACE 128

Dimo Momchilov
THE EARLY CHRISTIANITY AND THE DEVELOPMENT OF THE CHURCH UNTIL THE END OF THE VII CENTURY 138

Mariya Balbolova
THE CERAMICS FROM THE SREDETS FORTIFICATION AND ITS TRADE CONTACTS WITH THE BLACK SEA COAST DURING THE VII – IX CENTURIES 145

Kalin Porozhanov
THE SUNKEN SHIP NEAR URDOVIZA (Preliminary Notes) 149

Tsveta Raitchevska
NOTES ON THE TOPONYMS BETWEEN BURGAS AND SOZOPOL ACCORDING TO THE DONATION ACT OF BAYAZID II FROM 1493 155

Constantin Gospodinov
PYRGOS AND POROS/PORO — WRITTEN, CARTOGRAPHIC AND ARCHAEOLOGICAL DATA AGAINST ONE GROUNDLESS LOCALISATION 163

Ivan Petrinski
THE MONASTERY OF "SV. IVAN PREDTECHA AND KRASTITEL" ON THE ISLAND OF SV. IVAN (1467/71 – 1629) 177

ПРЕДГОВОР

“Известия на Народния музей Бургас”, Том 3 излиза в чест на осемдесетгодишнината от рождението и двадесетгодишнината от смъртта на основателя на музея проф. Иван Гълъбов. Тук са поместени докладите и съобщенията, изнесени на Юбилейната конференция, посветена на двете годишнини и проведена на 15 и 16 декември 1998 г. в Бургас.

Позволихме си да запазим названието на Известията, в което се съдържа епитетът “народен”, не само за да спазим традицията, създадена от забележителния проф. Гълъбов, но и да улесним колегите, които в бъдеще ще се позовават на статиите, съдържащи се в него. Някой може да се подразни от думата “народен”, твърде девалвирана през изминалото столетие. Ние обаче сме убедени, че думите не могат да бъдат опозорявани от тези, които ги употребяват при демагогските си напъни. Съживявайки словосъчетанието “народен музей” ние се надяваме да напомним за много по-стар културен пласт, произтичащ от възторзите на величавото Българско възраждане, продължило, според нас, и през първото десетилетие на противоречивия за Отечеството ни и за света XX век.

Първият том от “Известия на Народния музей Бургас” се е появил още през 1950 г. Той не само е съставен и издаден от проф. Гълъбов. В него са намерили място три негови труда, оставящи трайна следа в нашата историография. Първият, с който се открива тома, представлява първата публикация на месамбрийския декрет, касаещ тракийския династ Садала. Това е уникален епиграфски паметник, третиращ отношенията между древните гърци и траки. От мига на публикуването до днес тази студия на проф. Гълъбов се цитира хиляди пъти от наши и чужди учени. В тома намираме и първия труд на професора върху спецификата на “члена в българския език” — филологическа студия, която за славистите продължава да е актуална и затова е претърпяла още няколко издания. В Том I четем и първото подробно описание на античния емпорион в Бургас (“Сладките кладенци”).

Само това да бяха публикациите, неговата тежест и значимост за науката би била непреходна. Но освен качествата на голям учен — археолог и филолог — още през 1950 г. проф. Гълъбов проявява и изключителното качество да съставя екип. В “Известия на Народния музей Бургас” се натъкваме на голямата студия на проф. Тодор Герасимов върху монетосеченето на Месамбрия. С праисторическо изследване участвува един от патриарсите на българската праистория ст.н.с. Петър Детев. За късните несебърски и созополски църкви тук четем публикацията на най-големия познавач на българското възрожденско изкуство ст.н.с. Асен Василиев. На по-новата българска история е посветена студията на авторитет-

ния краевед Георги поп Аянов. Горо Горов предлага богатата история на родното си село Заберново. В тома има специален раздел, в който са публикувани фолклорни материали, събрани от прогимназиални учители, насърчавани от проф. Иван Гълъбов да издирват народни умотворения.

Вторият том от "Известия на Народния музей Бургас" също е издаден под непосредственото ръководство на проф. Гълъбов. Той датира от 1965 г., когато Гълъбов отдавна вече живее в София и работи в БАН, но за цял живот той си остана свързан с Бургаския музей. Тук той публикува керамиката от драгата на Созополското пристанище. Проф. Герасимов отпечатва статия върху монетните изображения на статуята на Аполон от Каламис, а проф. Иван Венедиков предлага месамбрийската хидрия с "Грабването на Орейтия от Биреас". В този том четем още един забележителен учен — проф. Борис Геров, който изследва проблема на рудните разработки в Тракия през римската епоха. Привлечен е и световно известният епиграф проф. Георги Михайлов, който публикува за първи път няколко надписа. Единият от тях представлява цяло повествувание за собственик на оръжейна работилница в град Марцианопол (Река Девня). Надписът е открит близо до село Паницово, Бургаска област. В тома осезателно присъствува и проф. Велизар Велков с подробна публикация на римски обекти от района на Малко Търново. С нумизматична статия върху две римски съкровища тук дебютира и младият тогава проф. Михаил Лазаров. Незабравимият арх. Атанас Сиркаров, историк на архитектурата на Бургас, връстник и приятел на Гълъбов, се занимава с няколко бански постройки в окръга, датиращи от времето на османското владичество.

Предлаганият Том 3 от Известията, както изтъкнахме, се посвещава на световно известния учен проф. Иван Гълъбов. Ние не бяхме в състояние да поканим учени от чужбина, а също така и българисти от нашата страна. В тома все пак участвуват старите приятели на проф. Гълъбов: проф. Александър Фол, проф. Михаил Лазаров и дългогодишната директорка на Несебърския музей Жана Чимбулева. Присъствува и организаторката на юбилейната конференция, директорката на Бургаския музей н. с. Цоня Дражева, сега Началник управление "Музеи, галерии и изобразителни изкуства" при Министерството на културата. С докладите си отдадоха почит към юбиляра и редица млади учени от СУ, БАН и музеите в Югоизточна България.

Не крием надеждата си, че този Том 3 от "Известия на Народния музей Бургас" няма да бъде последен. Светлата памет на проф. Иван Гълъбов ни задължава да продължим започната от него поредица и през настъпващото ново хилядолетие.

Ст.н.с. д-р Иван Карайотов
Завеждащ Археологически музей – Бургас

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 3, 2000
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 3, 2000

ПРОФ. ИВАН ГЪЛЪБОВ (1918 – 1978)

н.с. Цоня Дражева
Директор на Бургаския музей

Иван Петков Гълъбов е роден на 28 май 1918 г. в гр. Чирпан. След завършване на гимназия в Бургас и Славянска филология в СУ "Климент Охридски", през 1942 и 1943 год. той специализира в Германия: индоевропейско езикознание в университета в Хайделберг и санскрит, староперсийски и славянска филология в Берлин при прочутите немски езиковеди М.Фасмер, Х. Гюнтерт и Г. Райхенкрон.

Получил отлична база при изтъкнатите български учени в СУ — акад. Стефан Младенов, проф. Романски, чл. кореспондент Веселин Бешевлиев, проф. Кирил Мирчев — при специализацията той разширява знанията си в областта на основните индоевропейски езици, старата история и археологията.

През 1948 г. Гълъбов постъпва на работа в новосъздадения Народен музей в Бургас, наследник на музея на Археологическо дружество "Дебелт". В града, където е получил гимназиалното си образование в класическата паралелка на Първа мъжка гимназия, той полага началото на многостранната си научна и популяризаторска работа в областта на археологията и историческото езикознание. Преминал по стълбицата уредник, старши уредник и директор (1951 г.) на Окръжния исторически музей, Гълъбов поставя основите на активното археологическо проучване на един огромен по мащаби регион, включващ уникални археологически центрове като Созопол — античната Аполония, Несебър — Месамбрия, Дебелт — Деултум, Акве калиде — Бургаски минерални бани, Поморие — Анхиало, българската част на Странджа и много други.

Той поставя началото и на колекцията на Бургаската художествена галерия, която тогава е художествен отдел към Народния музей — Бургас.

Още в началото на своята работа Гълъбов е принуден да брани музейното дело в Бургаския регион от чиновническите опити за налагане на количествен и идеологически подход в събирателската и експозиционна работа.

В многобройни публикации в местния и националния печат той доказва непрекъснато необходимостта от системно възпитание на обществото в преклонение и подкрепа за съхраняване на археологическото наследство. И днес запазват своето значение думите му от публикация във в-к "Народен фар" от 1948 г.:

"Музеят не е склад, та да сметнем, че е добре комплектован, щом броят на асортиментите му надхвърли няколко стотици. Той е паноптикум на живота, на тази будна, творческа деятелност, която и когато ни гледа от музейните витрини, вълнува и определя нашето бъдеще."

Гълъбов е директор на музея в Бургас до 1957 г. Под неговото ръководство се поставя началото на Известията на Народния музей Бургас — т. I, 1950 год. и т. II, 1965 г.

Хабилитирал се през 1957 г., Гълъбов постъпва като ст.н.с. в Института по български език — секция за общо и балканско езикознание. В периода 1958 — 1967 г. е и научен секретар на Института. От 1963 до 1967 г. е последователно хоноруван доцент, професор и ръководител катедра история на българския език при ВТУ "Кирил и Методий".

През 1967 г. проф. Иван Гълъбов заминава за Залцбург (Австрия), където отначало чете лекции като гост-професор. В 1970 год. той спечелва конкурс за редовен професор, конкурирайки се със седем изтъкнати европейски слависти. Малко по-късно става директор на Института по славянска филология в Залцбург. Когато през 1975 год. българското правителство закупува във Виена Културния дом "Витгенщайн", проф. Гълъбов става негов пръв директор. И на този пост той проявява изключителни качества като мениджър на науката, създавайки към дома "Витгенщайн" научен институт.

На 13.12.1978 г. в разцвета н творческите си сили, след кратко, мъчително боледуване, проф. Гълъбов почива.

Проф. Гълъбов оставя значително по обем, разнообразно по съдържание и изключително богато на идеи научно творчество, което тепърва предстои да бъде оценявано и използвано в областите на археологията, българската и славянска епиграфика, българо-славянско и индоевропейско езикознание и др.

Резултатите от неговите археологически изследвания са отразени в редица интересни публикации, като "Археологически приноси за историята на гр. Бургас" — 1950 г., където по археологически материали авторът локализира античния емпориум "Сладките кладенци" от V-III в. пр. Хр. на територията на гр. Бургас и очертава границата на хинтерланда на Аполония Понтийска във вътрешността на Бургаския залив. В статията "Аполонийски приноси" Гълъбов обнародва за първи път архаичната статуя на Аполон от полуостров Атия, а по-късно в монографията "Каламис и аполонийската пластика" доразвива идеите си за развитието на центровете на античното изкуство в Странджанското крайбрежие.

В "Каменни гробници от Несебър" са обнародвани 12 каменни гробници от 3 в. пр. н. е. и са изяснени редица въпроси, свързани с живота, етническия характер и духовната култура на града в елинистическата епоха. Гълъбов е автор на най-добрата популярна книга за Несебър — "Несебър и неговите паметници" (1959 г.) с второ издание през 1961 г.

Изследванията върху елинистическото наследство на Черноморското крайбрежие се допълват от уникалната находка — надписа на тракийския династ Садала — "Един новооткрит надпис от Несебър" (1950 г.). Преводът и тълкуванията на надписа, документиращ отношенията между гърци и траки по крайбрежието в елинистическата епоха, и досега са запазили авторитета на първоизследователя.

В "Археологически материали и наблюдения от Странджа", публикувана в сб. "Странджанска експедиция" (1955 г.), той публикува материали, свързани с поселищното развитие в предримската и римската епоха, в района на Северна

Странджа и за първи път изследва по археологически материал славянското проникване в този район, датирайки го в VIII в.

Гълъбов е основоположник на подводните археологически изследвания по нашето крайбрежие. Още в 1959 г. той активно популяризира методите на подводната археология и очертава перспективите на нейното развитие в България.

Той е организатор и на първата подводна археологическа експедиция "Маслен нос" — 1960 г.

За заслугите му при проучване на региона и опазване на древния Несебър, през 1975 г. Гълъбов е избран за "почетен гражданин" на Несебър.

Безспорно най-важно място в неговата научно-изследователска дейност заемат проблемите на историята на българския език с център — старобългарската книжовна традиция.

Един от основните му трудове — "За члена в българския език"— е публикуван в т. I на "Известия на Народния музей Бургас". Проф. Гълъбов усилено работи в областта на историческата фонетика, българската диалектна структура, старобългарската фонетика, езиковите аспекти на появата на старобългарския език и писмо, Кирило-Методиевото дело, изследванията върху езика на старобългарските автори и техните възгледи по езикови проблеми — Константин Философ, Климент Охридски, Йоан Екзарх, Константин Преславски, представители на търновската школа. Посмъртно излиза най-голямото съчинение на проф. Гълъбов в тази област — "Старобългарски език с увод в славянското езикознание" ч. I, 1980 г.

Разрешаването на проблемите на историята на българския език проф. Иван Гълъбов свързва с привличането на богат епиграфски материал от новооткрити или неизследвани паметници: "Един малко известен надпис от времето на Страцимира", "Ямболския надпис", "Паметници на средновековната българска епиграфика", "Български надпис от Царевец от началните години на турското робство", "Скалния надпис при с. Калугерица", "Приносът на епиграфския материал за решаване на лингвистичните проблеми", "Надписите на боянските стенописи" и др.

Значителна част от изследванията му са отпечатани в чужди издания на немски, френски, руски, което е важен принос за популяризиране на българската наука.

Научната дейност на проф. Иван Гълъбов се отличава с оригиналност и богатство на идеи и тези. Той остави научни разработки по редица въпроси, които наред с техния принос отразяват различни етапи по пътя на научното дирене и са плодотворна база за научни дискусии.

Творчеството на проф. Гълъбов има непреходно значение. Неговата многостранност е пронизана от монолитната същност на една богата личност, оставила трайни следи в световната наука. Щастливи сме, че възходът на този изключителен учен е започнал в Бургас и то именно в Бургаския музей.

ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ НА ТРУДОВЕТЕ НА ПРОФ. ИВАН ГЪЛЪБОВ

1948

1. Животът от миналото [за Бургаския музей]. — Народен фар, бр. 1055, 24 март 1948.

1949

2. Из миналото на нашия край. 1. Бургаското крайбрежие през 18 век. — Народен фар, бр. 1356, 16 март 1949; бр. 1357. 17 март 1949.

1950

3. Археологически приноси за историята на град Бургас. 1.Сладки кладенци.— ИНМБургас, I, 1950, с. 241-251.

4. Един новооткрит надпис от Несебър. — ИНМБургас. I, 1950, с. 7-22.

Рец.: J. et L. Robert. — Bulletin épigraphique, 1953, c. 133.

1952

5. Аполонийски приноси. I. Една архаична статуя. II. Родоско-йонийска керамика. - ИАИ, XVIII, 1952, с. 93-118.

1955

6. Гробниците на древна Месемврия разказват. . . — Наша родина, II, 1955, 9, с. 13.

7. Дебелт-един изчезнал град. — Черноморски фронт, бр. 1669, 21 септември 1955.

8. Древна Аполония — средище на самостоятелна скулптурна школа. — Черноморски фронт , бр. 1515, 24 март 1955.

9. Из миналото на Факия. — Черноморски фронт , бр. 1642, 19 август 1955.

10. Каменни гробници от Несебър. — ИАИ, XIX (Сборник в чест на Г. И. Кацаров, II), 1955, с. 129-147.

1956

11. Един малко известен надпис от времето на Срацимира. — Български език, VI, 1956, 3, с. 229-238.

12. Минойская надпись, найденная в Бургасе (Болгария). — ВДИ, 1956, 3, с. 151-157.

13. Монети на античните градове от Бургаски окръг. — Черноморски фронт, бр. 1841, април 1956.

14. Несебър — музей на архитектурното наследство на нашите земи. — Работническо дело, бр. 323, 18 ноември 1956.

15. Нови проучвания и разкопки в Несебър. — Черноморски фронт, бр. 2019, 16 ноември 1956.

16. Прозорци към света [За гръцките колонии по Черноморския бряг]. — Наша родина, 1956, 9, с. 17.

1957

17. Археологически материали и наблюдения из Странджа. — В: Комплексна научна Странджанска експедиция през 1955 г. Доклади и материали. С. 1957 с. 61-72.

18. В Несебър преди шест века . . . — Наша родина, 1957, 7, с. 18-19.

19. Въхело=Анхиало, Атия=Антея (Топонимични приноси). — ИИБЕ, V, 1957, с. 407-409.

20. Грижи за Несебър и неговите паметници. — Паметници на културата и музеи, II, 1957, 2, с. 9-14.

21. Несебър ще живее и с миналото си. — Черноморски фронт, бр. 2249, 3 август 1957.

22. Още един стар град излиза от забрава [Поморие]. — Черноморски фронт, бр. 2237, 2 юли 1957.

23. Принос към изучаване на Странджанската топонимия. — В: Комплексна научна Странджанска експедиция през 1955 г. Доклади и материали. С., 1957, с. 73-98.

24. Treasure — trove Near Burgas. — Bulgaria Today, 24, 1957, 21 с.

1958

25. Бележки за епиграфски паметници от Несебър. — В: Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, С., 1958, с. 221-230.

26. Далечното минало на Бургас. — В: Юбилеен сборник 80 години от Освобождението на Бургас. Бургас, 1958, с. 7-12.

1959

27. Несебър и неговите паметници. Пътеводител. С., 1959, 102 с.

Рец.: В. Велков. — Турист, IV, 1959, 10, с. 28; Г. Горов. — Черноморски фронт, бр. 2810, 129 май 1959; V. Velkov. — Byzantinoslavica, XXIII, 2, 1952, с. 343-344.

28. Подводна археология. — Вечерни новини, бр. 2234, 21 февруари 1959.

29. Подводни археологически обекти от нашето крайбрежие. — Народен спорт, бр. 2, 2 май 1959.

30. Прадедите на българите. — Наша родина, 1959, 3, с. 14-15.

31. Achelo=Anchialus, Atia=Antheja. — In: Bibliotheca classica orientalis, Berlin, 1959, с. 407-409.

1960

32. Експедиция "Маслен нос". — Подводен спорт, 2, 1960, бр. 7-8, с. 19-22.

33. Ямболският надпис. — В: Езиковедско — етнографски изследвания в памет на акад. Стоян Романски, С., 1960, с. 421-426.

34. Das antike und mittelalterliche Nesebar. — Antike und Mittelalter in Bulgarien. Berlin, 1960, с. 306-328.

35. Die Archäologie im Nationalmuseum von Burgas. — Antike und Mittelalter in Bulgarien, Berlin, 1960, с. 300-305.

36. Einführung zum Bilderbuch von N. Popov, Razkaz za Nesebar, Sofia, 1960, с. 7-15.

1961

37. Каменни страници от българското минало. — Наша родина, 1961, 7, с. 18-23.

38. Нови паметници на аполонийската пластика — В: Изследвания в памет на Карел Шкорпил. С., 1961, с. 223-231.

39. Несебър и неговите паметници. Пътеводител. 2 изд., С., 1961, 103 с.

40. Старата култура и архитектура на Несебър. — Архитектура, VIII, 1961, 1. с. 18-23.

41. *Рец.*: Хубаво издание на интересен античен паметник на културата [Петров, Т., И.

Венедиков, Б. Кузупов. Античната гробница край Поморие. С., 1960, 47 с.]. — Черноморски фронт, бр. 3372, 19 март 1961.

1962

42. Езикови особености на Боянските надписи от XIII в. — ИИБЕ, VIII, 1962, с. 27-36.

43. Подводно археологическо проучване през IX век. — Наша родина, 1962, бр. 5, с. 6.

1963

44. Водач за изложбата "Стари български надписи", уредена в чест на 1100-годишнината на българската писменост и на V международен конгрес на славистите. С., 1963, 15 с.

45. Въведение [към книгата на Н. Попов. „Разказ за Несебър". С., 1963, 34 с.]

46. Кирило-методиевски проблеми на българската археология и епиграфика. — Археология, V, 1963, 2, с. 6-10.

47. Надписите на Боянските стенописи. С., 1963, 111 с.

48. Паметници на средновековната българска епиграфика. (По случай 1100 години на българската писменост). — Музеи и паметници на културата, III, 1963, 2, с. 2-7.

49. Die thrakischen -enos-Bildung. — Балканско езикознание, VI, 1963, с. 75-79.

50. Рец.: Едно отлично издание. [Ив. Венедиков. Панагюрското златно съкровище (Албум). С., 1961]. — Изкуство, XIII, 1963, 6, с. 45-46.

1964

51. Нови източници за обогатяване на историята ни. — Земеделско знаме, бр. 290, 10 декември 1964.

52. Стара дружба [За Владислав Варненчик]. — Турист, IX, 1964, 1, с. 2-3.

53. Тракийските имена на - ηνος, - ανος и техните проблеми. — ИИБЕ, X, 1964, с. 3-64.

54. Предримска керамика от Аполония. — ИНМБургас, 1964, 2, с. 11-47.

1965

55. Каламис и Аполонийската пластика. С., 1965, 55 с. и 21 обр.

1967

56. Български надпис от Царевец от началните години на турското владичество. — Археология, 1967, 2, с. 32-35.

57. La rotonde de Syméon dans l'histoire de vieux-bulgare litterature. — Byzantinoslavica (Praha), XXVIII, 1967, I. с. 98-117.

58. *Рец.*: V. Beševliev. Die protobulgarischen Inschriften (Berliner byzantinistischen Arbeiten, Bd. 23). Akademie-Verlag, Berlin. 1963. XXI+361 S. 96 Tafeln und 1 Karte. -Zeitschrift für Slawistik (Berlin), Band XII, 1967, Heft 2, с. 296-299.

1968

59. Преслав в историята на стария български книжовен език. -Преслав, т. I, С., 1968, с. 125-137.

1974

60. Скалният надпис при с. Калугерица, Шуменско. — ИНМВ, X, Варна, 1974, с. 145-154.

1975

61. Средновековната българска кирилска епиграфика през последните 30 години. — Археология, 1975, 4, с. 12-25.

1976

62. Приносът на епиграфския материал за решаване на лингвистичните проблеми. — ИНМВ, XII, Варна, 1976, с. 33-47.

1977

63. Нов средновековен български епиграфски паметник.— ИНМВ, XIII, Варна, 1977, с. 184-190.

1978

64. Kritisches zu einer Ausgabe einer wichtigen mittelalterlichen Inschrift.— B: Studia in honorem Veselini Besevliev. Sofia, 1978, с. 255-261.

1979

65. Под знака на Велики Преслав. — Антени, 45, 1979, с. 24-29.

66. Средновековната българска кирилска епиграфика през последните 30 години. — Плиска, Мадара, Преслав, бр. 4, 21 май 1979.

Проф. Александър Фол (вдясно) и проф. Михаил Лазаров по време на юбилейната конференция, посветена на проф. Иван Гълъбов

Александър Фол

ЧЕТИРИДЕСЕТ ГОДИНИ ПО-КЪСНО

През септември 1996 г. българо-германската археологическа експедиция, която разкопава селищната могила при с. Драма на югозапад от Ямбол и проучва микрорегиона й, попадна на глинена шпула с неправилни краища (3.2 см висока и с диаметри 2.65 и 2.6 см). Изделието бе открито на терена на височината "Кайряка", в светилище, което е функционирало от средата на II хил. до I в. пр. Хр., но извън стратифицираните пластове, сред материали с вторично ситуиране настрана от каменния кръг, сигурно принадлежащ към желязната епоха. Предложената датировка на шпулата я отнася към Късно-Еладския IIIB/C период с колебания за XV-XIV в. пр. Хр. и дори малко по-рано.[1]

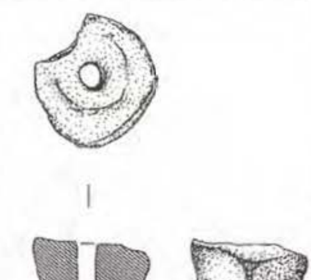

Фиг. 1

Гравираните върху шпулата пет знака (фиг. 1) могат да бъдат четени от дясно на ляво, но и обратно, ако са служели като негативен ролев печат. Понеже второто е технически по-малко вероятно и все още трудно се вписва в досега установените начини да се гравират подобни текстове, редовният дясно-ляв прочит си остава за предпочитане. Четвъртият знак е повреден, петият е проблематичен, но третият е христоматийно аналогичен на А 301 по класификацията на Линейното писмо А. Първият и вторият са също добре познати по тази класификация като АВ 01 и АВ 51, но създават и възможността да бъдат разчетени и по линейното писмо В, тъй като се срещат и в него.[2]

Находката се появява точно четиридесет години след публикуването на хипотезата на Иван Гълъбов за "минойски надпис" от изравнената вече Бургаска праисторическа селищна могила, (фиг. 2) положен върху една от плоскостите на глинена четиристенна призма.[3] Тази хипотеза бе веднага отхвърлена от Г. Георгиев,[4] но се потвърди косвено от откритите по-късно знаци върху предмети от Бургаския регион (медния слитък от с. Черково (фиг. 3), кръглия глинен "капак" от брега на Атанасовското езеро, фрагментираната глинена призмичка от Руенската селищна могила), които бяха идентифицирани от Ив. Карайотов.[5] Сходствата на някои от тях със знаците от Драмската шпула и по-специално с първия и с втория вече създават една твърде добра проблемна ситуация, която ми предоставя и повод да изразя дълбокото си възхищение от догадката на Ив. Гълъбов.

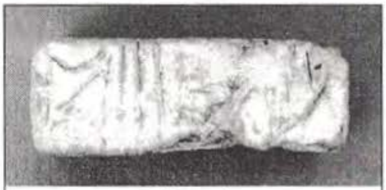

Фиг. 2

Сходствата обаче, сами по себе си са малозначителни спрямо контекста, който тя съдържа и в който се разполагат находките. Същевременно, този културно-исторически контекст все по-категорично изпълва със смисъл теорията ми за Микенска Тракия, която предложих още през 1972 г.[6] Това ми позволява да го скицирам.

Като оставям настрана разглеждането на известния археологически материал от късната бронзова епоха, неговите паралели с микенския, сигурния внос на изделия и тprако-микенските търговски връзки от средата на II хил. пр. Хр. насетне[7] искам да напомня, че сега засега най-изразителната локализация на Микенска Тракия се очертава по Северно-Егейското, Пропонтийското и Западно-Понтийското крайбрежие в Югоизточна Европа, в Северозападна Мала Азия с бреговете ѝ, по големите реки (Струма, Марица и Дунав) и по пътните трасета край течението им.[8] На тази карта изпъква особено релефно от юг на север Маричино-Тунджанската низина, пътят по която, след завоя на Тунджа при Кабиле край Ямбол, се отправя на североизток към Бургаския залив и през Източна Стара планина достига степното пространство.[9] Устието на Марица е вратата, през която преминават егейско-степните взаимодействия и в двете посоки.

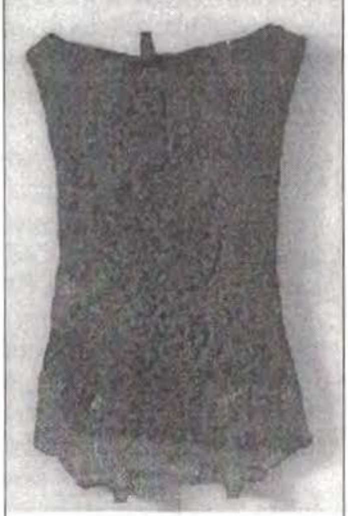

Фиг. 3

Към днешна дата тази характеристика на основния тракийски излаз на Егея се отнася и за т.нар. минойска писменост. Измежду всички минойски писмености именно Линейното А писмо е най-широко разпространено извън Егейския басейн, собствено казано, а и се е полагало върху различни изделия – за разлика, например, от Линейното писмо В, което си остава в местна микенска употреба и се е изписвало върху архивни документи и съдове.[10] Линейното А писмо е засвидетелствувано в островите Китера, Тера, Мелос, Кеос, в Тиринт, Микена и Св. Стефан (южен Пелопонес), както и в Милет и Троя.[11] Най-важните за моя преглед находки са от Микру Вуну на южния бряг на Самотраки,[12] т.е. на острова срещу устието на р. Марица. Трако-троянската, по-късно — трако-фригийската контактна зона от родствени етнокултурни общности, съгласно моята терминология,[13] се вписва по този начин в интерактивен ареал най-късно през втората половина на III—първата половина на II хил. пр. Хр. Тук бих се изразил и другояче – предисторията на Микенска Тракия започва да проговаря.

Обстоятелството, че първите два знака от Драмската шпула могат да бъдат прочетени като писмени знаци от Линейното писмо В, предизвиква сериозни проблеми. Те произтичат и от различните датировки на посочените по-горе текстове, отнесени към отделни периоди на II хил. пр. Хр., от комбинацията на самотракийските изделия с йероглифни негативни печати, както и от хипотезата на Д. Мацас, че откритите на острова знаци-надписи на Линейното писмо А са доказателство за "критски произход" на т.нар. тракийски свещен език, използуван от жреците в Самотракийските мистерии.[14]

Най-простото решение на всички неясноти би било да се приеме, че находките са случайно попаднали в сегашните си местонахождения сред други внесени или заграбени материали. Такъв извод, обаче, не отговаря на археологическата среда и на езиковедските наблюдения.[15] Въпреки че, от друга страна, първите два знака от Драмската шпула би следвало да се четат — по Линейното В писмо — da-du-, сиреч по недокументираната досега в силабария му последователност за начало на дума, диграфът не може да бъде лесно пренебрегнат. Той би могъл да представлява първото по рода си изрично сведение за комбиниране на А и В писменост, но и изцяло Линеен В текст със заемки от А. При втория случай ще се вземе под внимание предложението на К. Бошнаков, направено още през 1996 г., по силата на което въпросните пет знака образуват изцяло Линеен В надпис.[16]

Тези възможности, които, впрочем, се отнасят и за другите северноегейски и тракийски находки, подхранват хипотезата за знаци, положени от знаещи предназначението и смисъла им хора. Казаното, макар и с голямо напрежение, може да бъде схванато строго езиковедски и тогава ще трябва да се разсъждава върху евентуалността от писмовна комуникация, включително и от регистрация на реалии. И двете средства биха били усвоими само от аристократическия елит в европейска и в малоазийска Тракия, в това число — и от жречеството. Това би предоставило на идеята на Д. Матцас допълнителна подкрепа.

Тази ситуация – мечта за езиковедите — сега засега, обаче, изглежда поземна. Приземяването й се налага от посоченото по-горе различие в датировките, което, най-малкото, доказва употреба, специфизирана по епохи и области и след историческото време на Линейната А писменост във всичките й варианти. Такова проучване предстои, още повече, че полагането на знаци по метрични/търговски причини е разпространена техника, която не изисква да се знае езикът на записа. Няма защо да се знае този език и в случаите, когато изделието е почитано като свещен предмет, т.е. мислено е като посредник между човека и неговото божество във вярата-обредност. Подобен свещен предмет ще си остане в употреба дори никой да не знае какво означава гравираното върху него.

Най-земната от всички ситуации, обаче, е онази, за която никой никога нищо не е казвал до сега. А не е казвал, защото позитивистката наука разглежда хората от древността на II-I хил. пр. Хр. като обучени немски гимназисти, които си знаят урока. За разлика от тях, действуващите лица на тази древност могат да използуват и дори да полагат разпространени и конвенционални знаци като кодове. Кодът скрива всичко – и число, и тегло, и стойност, и мислена/вярвана функция.

Кому е нужен такъв код? Ето, това е вече друга история.

---

[1] Първото съобщение е поместено в Vorbericht über die 14. Grabungskampagne in Drama/ Bulgarien 1996. Saarbrüken, den 1. März 1997. Institut für Vor- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie. Universität des Saarlandes: S. 136, Abb. 58.

[2] По Godart L. – J.-P. Olivier. 1985. Recueil des inscriptions en linéaire A. 5: Addenda, Corrigenda, Concordances, Index et Planches des signes. Paris, XXII-XXVII.5.

[3] Гълъбов Ив. 1956. Минойская надпись, найденная в Бургасе (Болгария) – ВДИ 3: 151-157. = Гълъбов Ив. 1986. Избрани трудове по езикознание. София: 669-675.

[4] Георгиев Г. 1958. Псевдоминойская надпись. – ВДИ 3: 151-157.

[5] Карайотов Ив. 1978. Критски меден слитък от село Черково, Бургаски окръг. – Нумизматика 1: 13-17 с цялата дотогавашна лит. Ср. и публикациите на Ив. Карайотов "Нов праисторически надпис от Бургас" (в-к "Черноморски фронт", бр. 12004 от 21 май 1981 г.) и "Праисторически надпис от Руен" (в-к "Черноморски фар", бр. 13525 от 3 юли 1986 г.).

[6] Фол. Ал. 1972. Политическа история на траките. Края на второто хилядолетие до края на пети век пр.н.е. София: 38-68. Ср. формулировките у Fol Al. 1991. Mycenaean Thrace II. – Старинар, Н. С. 40-41 (1989-1990): 127-130.

[7] Последно с предишната лит. вж. Lichardus J. – Al. Fol et alii. 1996. Bericht über die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama (1989-1995). Neolithikum–Kupferzeit–Bronzezeit–Eizenzeit–Römerzeit. Bericht RGK 76: 5-106.

[8] Ср. Фол Ал. 1997^2. История на българските земи в древността до края на III в. пр. Хр. София: 233-248.

[9] Вж. последно Lichardus J. – J. Vladar. 1996. Karpatenbecken – Sintašta – Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Brozezeit als historischer Epoche. – Slovenská Archeologia XLIV-1: 25-93.

[10] Списъкът на текстовете с Линейното писмо А, някои от които не са критски по произход, вж. у Godart L. 1994. Les écritures crétoises et le bassin méditerranéen. – Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres: 707-731.

[11] Картата на разпространението вж. у Niemeier W.-D. 1996. A Linear A Inscription from Miletus (MIL Zb 1). – Kadmos 35: 87-99 и специално: 99.

[12] Matsas D. 1991. Samothrace and the Northeastern Aegean: The Minoan Connection. – Studia Troica 1: 159-179; Matsas D. 1995. Minoan long-distance trade: a view from the Northern Aegean. In: Laffineur R. – W.-D. Niemeier (eds.). 1995. Politeia. Society and State in the Aegean

Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference. University of Heidelberg, 10-13 April 1994 (= Aegaeum 12. Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liége et UT-PASP): 235-246.

[13] По Фол Ал. 1994. Тракийският Дионис. Книга втора: Сабазий. София: №№ 1-5, 34-41 и стр. 256-294.

[14] Вж. бел. 12.

[15] Вж. Godart, Les écritures: 712.

[16] Като благодаря на колегата К. Бошнаков за предоставеното ми копие на неговото четене, изразявам надеждата си, че той ще го публикува. Смея да твърдя, че това четене има голямо културно-историческо значение за самото тракийско селище при Драма от късно-бронзовата–ранножелязната епоха.

FOURTY YEARS AFTER

Alexander Fol

(Summary)

The author publishes a clay spool-shaped object, discovered by the Bulgarian-German expedition that excavates a tell near the village of Drama to the southwest of Yambol (fig.1). The spool-shaped object was discovered in a sanctuary, situated on the Kairyaka hill.

There are five signs engraved on it, which can be read from right to left, as well as in the opposite direction in case they had been used as a negative stamp. We are inclined to accept the reading from right to left. The fourth sign is damaged; the fifth one is problematic, while the third one is analogous to A301 of the classification of the Linear A. The same refers to the first and the second sign, corresponding to AB 01 and AB 51 respectively, but they can also be read according to the Linear B, since they are also to be met there.

Additionally the sign on the ox-hide copper ingot from Cherkovo (fig. 3) and two other finds with pictograms (fig. 2), discovered on the shore of the Atanassovo Lake and the tell at the village of Ruen are also presented here. The coincidence between these signs creates some kind of a problematic situation. It is a good reason to express our admiration with the conjecture of Prof. Ivan Galabov, made in 1956.

The recently discovered spool-shaped object provides ground to determine once again the road from South to North, which at the turn of the Tundzha river at Kabyle turns to northeastern direction towards the Bay of Bourgas and crossing the eastern part of the Stara planina mountain, reaches the steppes.

This presentation attaches significance to the increasing number of finds with pictograms from southeastern Thrace.

A question is raised about the code that hides everything — the number, the weight, the value and the assumed/believed function. The question is: Who is in need for such a code?

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 3, 2000
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 3, 2000

Михаил Лазаров

БЪЛГАРСКОТО ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ АРХАИЧНИЯ ПЕРИОД. СЪСТОЯНИЕ НА ПРОУЧВАНИЯТА

През 1952 година, в своите "Аполонийски приноси" Ив. Гълъбов публикува една забележителна сбирка от архаична източно-гръцка керамика, намерена на дъното на Созополското пристанище, която и до днес остава най-значителната керамична колекция от ранни вносни съдове, произхождаща от Българското Черноморие (*Гълъбов, 1952*). С тази публикация Ив. Гълъбов постави за пръв път в българската историческа литература един от най-съществените въпроси на ранната история на Западнопонтийското крайбрежие — времето на създаването и първите стъпки в развитието на черноморските градове.

Безспорно най-забележителното събитие, както в Средиземноморието, така и в Черноморието през архаичния период (VII — VI в. пр. н. е.) е т. нар. Велика гръцка колонизация. В продължение на около два века в резултат на една имиграционна вълна, чиито причини все още не могат да намерят своето задоволително обяснение, по бреговете на древния Понтос Еуксейнос се появява верига от поселения (познати ни с не до там сполучливото латинско название колонии), които ще играят съществена роля през цялата Античност в осъществяването на контактите между местните, черноморски култури и културите на Средиземноморието. Ето защо в продължение на век и половина проблемът за колонизацията не престава да бъде в основата на вниманието на съвременната историческа и археологическа наука. (вж. в последно време за Черноморието *Bouyzek, 1990; Graham, 1994; Tsetskhladze, 1994; Tsetskhladze, 1998)*.

Проблемът, който постави Гълъбов, всъщност е повече върху доказателствената сила на керамичния материал за изясняване на времето на създаването на колониите по Западното Черноморие и по-специално на Аполония. Проведените през последвалите петдесет години археологически разкопки и проучвания, както на сушата, така и под водата, увеличиха количеството на ранни, архаични материали, открити и в други селища, и дават възможност за едно ново преглеждане на проблема за ситуацията по Българското Черноморие през времето на VII и VI в. пр. н. е.

Общоизвестната оскъдица на литературни сведения за Великата гръцка колонизация в Черноморския басейн и по-специално за неговия западен бряг, коментирана многократно *(Cook, 1946; Burn, 1935; Roebuck, 1959; Danoff, 1962; Danoff, 1976*), насочва все повече интереса на учените към данните на археологическите изследвания. С изключение на някои единични и откъслечни сведения за отделни градове по западния бряг на Черно море не съществува нито едно изчерпателно писмено предание нито за времето, нито за начина на колонизиране на този район от античния свят. Не можем да се похвалим и със сведения от епиграфски характер. Ранни надписи от VII — V в. пр. н .е. от Западното Черноморие липсват, или ако има, това са предимно обикновени надгробни стели от самия край на V в., които за нашия случай не са от особена полза. В известен смисъл определен интерес представлява привличането на лингвистичните данни, главно що се отнася до имената на градовете (*Beševliev, 1972; Бешевлиев, 1993*).

Ето защо обръщането към данните, добити по пътя на археологическите разкопки, са от особено важно значение като първичен, неподправен извор за ранната история на Западното Черноморие. Досега интересът на учените е насочван предимно към изследването на ранната (архаична) гръцка керамика, като свидетелство за проникването на гърците в Черно море и времето на създаването на съответната колония (*Boardman, 1980; Boardman, 1991; Alexandrescu, 1978; Graham, 1958; Graham, 1990; Bouzek, 1990*). Това изследване, обаче, обикновено е откъснато от археологическия контекст и използваните в случая керамични предмети в значителен смисъл губят от своята доказателствена сила. Проведените през последните няколко десетилетия археологически проучвания, освен че достигнаха до най-ранните, девствените слоеве на архаичните селища, доказаха наличието на поселения и корабоплаване по крайбрежието далеч преди гръцката колонизация, което налага разглеждането на въпроса в друга светлина.

Интересът към старините от Западното черноморско крайбрежие датира още от XIX век. И на територията на румънското крайбрежие и по Българското Черноморие проучванията започват в края на XIX век и с различна интензивност се водят и досега. Когато разглеждаме въпроса за археологическите разкопки по Западното Черноморие и по-специално на останките от древните елински колонии трябва да имаме предвид едно особено важно обстоятелство. По-голямата част от тях се намират сега под съвременни градове, съществували на това място почти без прекъсване от времето на своето създаване. Това хилядолетно развитие е разрушавало културните напластявания, което, от една страна затруднява стратиграфското проследяване на натрупването на културни останки, а от друга прави почти невъзможно проникването до най-ранните културни слоеве. Изключения: Истрия, върху чиито останки след късната античност не е съществувало селище, и до известна степен Анхиало, който след късната античност се премества на ново място, разположено на около 3-4 км източно от античното селище. В някои случаи по-значими в това отношение са проучванията на некрополите и през последните десетилетия резултатите на подводните археологически изследвания.

В настоящето изложение ще се задоволя само с резултатите от проучванията по българската част на западния бряг на Черно море, воден главно от съображението, че не познавам в детайли последните открития на румънските колеги.

Известните досега сведения — литературните извори, топонимни и хидронимни данни и археологическите изследвания, насочват нашите разсъждения в две основни направления: времето на създаването на селищата като елински колонии и тяхната връзка със съществувалите още преди колонизацията селища.

По Българското Черноморие археологически изследвания с различна интензивност и възможности се провеждат почти във всички антични селища, намиращи се на брега на морето. Подводните археологически проучвания, чието начало е в залива на Маслен нос през 1960 г., допринесоха също за изясняването на редица от проблемите на ранната история на крайбрежието. Без да се опитвам да правя подробен преглед на проучванията, ще се задоволя да изтъкна само тези от откритията, които могат да подпомогнат решаването на интересуващия ни в момента проблем. За по-голяма прегледност ще разгледам селищата поотделно, започвайки от юг на север.

'Απολλόνια ; Apollonia; Созопол

Основният източник за времето на основаването на гръцката колония Аполония е *Ps. Scymn*. (728-731), чието сведение (преповторено от *Anonym. Peripl. Ponti Euxini*) гласи: "Тоя град [Аполония] основали милетчани, които дошли в тия места около петдесет години преди царуването на Кир", т. е. през последното десетилетие на VII в. пр. Хр. — между 610 — 600 г. Според едно късно сведение (*Aelianus, Varia hist*. 3, 17), ойкист при основаването на колонията бил философът Анаксимандър, чиято рождена дата би отнесла създаването на Аполония с около половин столетие по-късно. Това сведение, обаче, не е потвърдено в нито един от по-късните автори. Тук би могло да се мисли за една втора, по-късна имиграционна вълна, но това е проблем за друго изследване.

Сведенията са коментирани многократно (вж. *Roebuck*, 1935, 119; *Cook*, 1946, 77; *Alexandrescu*, 1978), и продължават да се тълкуват, но те сами по себе си едва ли ще ни изяснят датата на създаването на стария град.

Археологическите проучвания в Созопол, които започват още през 1885 г. и продължават до наши дни, са съсредоточени предимно в некропола на античния град. Най-напред били разкопани четири надгробни могили, разположени в самия край на античния некропол на града (*Seur*, 1924, 330-338). През следващите десетилетия са правени епизодични проучвания на различни места в стария град, предизвикани предимно от случайни открития, без да донесат нещо съществено за изясняване миналото на града (*Лазаров*, 1971, 5-6). Едва през лятото на 1946 г. се предприемат редовни археологически разкопки в некропола на античния град, продължили четири летни сезона, по времето на които са открити около 1000 гроба, датирани в периода между втората четвърт на V и III в. пр. Хр. (*Аполония на Черно море — Разкопки и проучвания, II, 1948; Аполония, 1963*). Около петнадесет години по-късно проучванията в некропола са подновени, като са открити и гробове от архаичния период (*Лазаров, 1971*). Те продължават и през последните години (*Panayotova, 1998*). Едновременно с това през последните три десетилетия се провеждат и подводни археологически изследвания, които също имат своя принос за разглеждания от нас въпрос.

От съществено значение за настоящото изследване са откритията в самия град. Това са проучванията на Degrant през 1904 г., публикувани по-късно от G. Seure (*Seure*, 1924 и тълкувани от *Frel*, 1960), и част от голямата находка, извадена от дъното на Созополското пристанище през 1927/28 г. (*Гълъбов*, 1952). Към тях трябва да се добави едно случайно откритие в центъра на стария град, което позволява нещата да се детайлират. Става дума за едно ойнохое от групата на източно-гръцката керамика, с изображение на дива коза, принадлежащо на т. нар. група "Chèvre sauvages" (за керамиката от тази група — "The Wild Goat Style" вж. последно у *Cook and Dupont 1998*, 32-70), което може да се датира общо в последната четвърт на VII в. или по-точно в последното десетилетие на века (*Лазаров,1990*, 35, N 1 ; *Alexandrescu*, 1978, 19 sq.). Към него трябва да добавим и един фрагмент от ойнохое (*Гълъбов*, 1952, p. 108, fig. 78, 79), чиято дата не е по-късна от края на VII в. (*Alexandrescu*, 1978, p. 36, n. 17). От края на VII или началото на VI в. са два фрагмента от купи с розети (*Гълъбов*, 1952, 109-110, fig. 73-a; *Frel*, 1960, 241, n. 5; датировката на този тип купи обаче може да бъде и по-късна — вж. *Cook and Dupont, 1998*). Засега това са единствените потвърждения на сведението на Псевдо-Скимнос за основаването на града в последното десетилетие на VII в. При това всички те са открити на територията на стария град.

От първата половина на VI в. е един фрагмент от ранна хиоска керамика, намерен на о-в Св. Кирик (*Frel*, 1960, p.241, n. 3; *Boardman*, 1965, J., p. 34, n. 5), датиран от Frel "преди средата на VI в.". Все в това време трябва да поставим и два фрагмента от атически чернофигурни кратери с колонки, датирани съответно към 580 и 580-570 г. (*Frel*, 1960, p.214, n. 7 et 8). Всички те са намерени на малкия о-в Св. Кирик, където съвременните изследователи са склонни да поставят началото на колонията, съдейки по сведението на Страбон (7, 6, 1). Преди средата на VI в. е датата и на блюдото с изображение на розета от лотосови цветове (*Гълъбов, 1952*, № 30, обр. 73, б), чийто произход трябва да се търси в северно-йонийските центрове (вж. *Cook and Dupont*, 1998, 53; *Alexandrescu*, 1978, 49).

Досега в некропола на Аполония не са открити материали, които да се доближават до времето на създаването на колонията. Това е обяснимо, ако се предположи, че основателите на стария град са били предимно млади хора и оформянето на некропола е започнало по-късно, при това в първите десетилетия той е бил с ограничени размери.

Изглежда, че архаичният некропол е бил разположен по югоизточните склонове на хълма "Св. Илия", югозападно от античния некропол в м. "Харманите". Най-ранните материали, открити досега в архаичния некропол, са два хиоски киликса с изображение на противопоставени петли, които могат да се датират към 560 г. пр. н. е. (*Лазаров*, 1990, 37, No 3).

Става ясно, независимо от оскъдния археологически материал, че създаването на Аполония не може да се постави по-рано от последното десетилетие на VII в. Трябва да имаме предвид, че досегашните проучвания са били съсредоточени главно върху некропола на града. Значими разкопки на територията на древния град, където могат да се очакват и повече материали от времето на основаването на колонията досега, не са провеждани. В последните години археологически проучвания се извършват в самия град. Откритите материали, между които и архаична керамика, все още не са публикувани. Доколкото съм в течение на нещата те са от втората половина на VI в. и клонят повече към края на века.

Откритият досега археологически материал не дава възможност за изясняване на проблема за местонахождението на архаичното селище. Когато разсъждаваме за местоположението на древния град трябва винаги да имаме предвид, че съвременната конфигурация на Созополския полуостров е съвсем различна от палеогеографската обстановка на VII — VI в. пр. н. е. Според едно предположение (*Димитров, Порожанов, Орачев, 1982*, 442) от VI в. пр. н. е. до към I в. пр. н. е. сегашният о. Св. Кирик и Созополският полуостров са били свързани с нисък, но широк пясъчен провлак, който заемал басейна на съвременното созополско пристанище. Сега върху този провлак е стъпил вълноломът, който свързва острова с полуострова. След I в. пр. н. е. "вследствие на потъване този провлак се е скрил под водата". Основание за тази хипотеза авторите намират в извадените от дълбачката през 1928/1929 г. антични материали, които според тях могат да произхождат само от гробове, изкопани в ниския пясъчен бряг. По такъв начин се е образувал голям полуостров, удължен с около 100 м чрез един риф, северозападно продължение на о. Св. Кирик, "който тогава се е намирал под водата".

Това предположение се основава на твърдението за по-ниското ниво на морето през средата на I хил. пр. н. е. Приема се, че към средата на II хил. пр. н. е. започва т. нар. *Фанагорийска регресивна фаза*. През последните столетия на II хил. пр. н. е. нивото вече се е понижило под съвременното. Досегашните изследвания поставят пика на *Фанагорийската регресия* в периода VII-VI в. пр. н. е., когато нивото се е понижило с около 4-5 м в сравнение със съвременното. Тук становищата на различните изследователи се разминават що се отнася до величините. Някои автори са склонни да предполагат понижение дори до-10 м (*Шилик, 1975; литературата у Орачев, 1990*). Ако това предположение се потвърди при понататъшните изследвания ще се окаже, че по времето на настаняването на милетските изселници сегашният о-в Св. Кирик е бил свързан със Созополския полуостров и е образувал един дълбоко вдаден в морето полуостров, заграждащ отлично защитен от южните, източните, североизточните и северните ветрове залив. За да бъде запазен той и от западните ветрове, според авторите на споменатото твърдение, са били изградени два вълнолома от големи ломени каменни блокове, нахвърляни без спойка, чиито останки се намират сега под водата. При това положение ще отпадне неоправданото предположение за разполагането на колонията първоначално на о. Св. Кирик, тъй като ще се окаже, че в края на VII в. това не е било остров. Следвайки този ред на мисли бихме намерили и обяснение на твърдението на Страбон, че градът е бил разположен както на полуострова (сегашния) така и на остров (о. Св. Кирик), тъй като по времето на Страбон нивото на морето се е повишило и провлакът съединяващ Св. Кирик с континента е бил залят.

Така предложената конфигурация на Созополския залив през Античността е много съблазнителна, защото, ако се потвърди, ни чертае една географска ситуация, коренно различна от съвременните ни представи за акваторията на созополския полуостров. И освен това — по такъв начин се очертава наистина един великолепен залив, защитен от всички възможни опасни ветрове в Черно море. Но тя безспорно се нуждае от много точни, конкретни изследвания, с очертаване на релефа на дъното, съобразени както с постиженията в изучаването на изменението на бреговата ивица, така и с конкретния археологически материал.

В най-дълбокия слой, при разкопки на южната крепостна стена са намерени два малки глинени съда /чаши/ от късната бронзова епоха, чиято датировка се вмества между XV и XII в. Това са засега и най-ранните материали, намерени на територията на по-късната колония. От тази епоха са обаче многобройните каменни котви, открити при подводни археологически изследвания в акваторията на созополския полуостров (*Мегалитите в Тракия, Ч. 2*) , които показват наличието на анкраж в този район през второто и началото на първото хил. пр. Хр. Без съмнение значителното количество каменни котви, открити досега в района на Созополския полуостров, предполагат съществуването и на селище от същото време, което засега остава неоткрито.

Останки от селище, но от ранната бронзова епоха (III хил. пр. Хр.), останали сега под водата, са намерени в района на сегашното пристанище на Созопол. То е предхождано от по-ранно селище, чиито останки са също сега под водата и датирано във финалната фаза на халколита (първата половина на IV хил. пр. Хр. (*Lazarov*, 1993; *Лазаров, 1996*; *Angelova and al.*,1995). Пак в района на съвременното пристанище са открити останки от селище от Ранната желязна епоха, сега потънали под водата.

От направения преглед става ясно, че най-ранното заселване в района на бъдещата колония Аполония е станало още в периода на халколита. След известно прекъсване селището продължава съществуването си по времето на Ранната бронзова епоха (III хил. пр. Хр.). За наличието на живот в това място през II хил. пр. Хр. говорят многобройните каменни котви. Изключително важни в тази насока на разсъждения са откритията на останки от селище от Ранната желязна епоха (*Angelova and al.,1995*). Проучванията са в началото си, за да се правят по-съществени изводи, но ако те се потвърдят при по-нататъшните изследвания, то очевидно нашите досегашни представи за най-ранната история на Аполония ще се променят. Става ясно, че гръцката колонизация се е осъществявала при коренно различни от съвременните палеогеографски условия и тяхното установяване ще бъде от съществено значение при по-нататъшните разсъждения върху гръцката колонизация на Западния Понт. Дали заселниците от Милет са заварили по-ранните обитатели на сегашния созополски полуостров би могло да бъде уточнено при бъдещите подводни археологически разкопки в района на Созополското пристанище.

Вече след средата на VI в. пр. н. е. Аполония очевидно добива по-голямо значение. Макар откритият досега керамичен материал да е все още оскъден, той е по-разнообразен. Сега наред с керамиката тип "Фикелура" срещаме вече и керамика от атически произход. За нарасналото значение на града говорят и някои скулптурни произведения, публикувани пак от Гълъбов, които извисяват Аполония и в това отношение и я съпоставят със нейната метрополия Милет. Към края на VI в. градът започва да сече и своите първи сребърни монети, които намират разпространение по цялото Западно Черноморие.

'Αγχίαλος — Anchialus — Anchialos — Поморие

Времето на възникването и етническата принадлежност на селището остават все още неясни. От краткия текст на Strabon (7,6,1) 'Αγχίαλος πολίχνιον 'Απολλωνιάτων ("Анхиало, градец на аполонийците") е произлязло становището на съвременните изследователи, че Анхиало е създаден като колония на Аполония с цел пълно господство над сегашния Бургаски залив и принадлежащата му територия, за владеенето на предполагаемите солници и срещу влиянието на съседната Месамбрия. Приема се, че Анхиало би могъл да бъде създаден не по-късно от средата на III в. пр. Хр. — времето преди западането на Аполония, като се посочва или V в. (*Данов, 1947,123*) или IV в. пр. Хр. (*Strack, 1912, 204*). По-късно Данов отиде още по-напред, като предложи дата за създаването на Анхиало "може би едва към края на VI в. пр. н. е., по всяка вероятност малко след или пък преди основаването на Месамбрия" (*Данов, 1969, 15*), изхождайки отново от презумпцията за създаването на Анхиало като предмостие на Аполония срещу Месамбрия.

Сведението на Страбон се потвърждава от един декрет на Аполония, намерен в Истрия (*IGBR, I2, n. 388 bis*) , от който става ясно, че Аполония е воювала с Месамбрия, тъй като последната се е опитала да и отнеме Анхиало, разрушавайки крепостните му стени. Надписът се датира към средата на II в. пр. Хр. и от него става ясно, че по това време Анхиало е бил укрепено място (φϱούϱιον), с крепостни стени, и е играел значителна роля в икономическия и политическия живот на Аполония. Без да се спирам подробно на въпроса (той заслужава по-специално внимание, което ще направя на друго място), ще се задоволя да отбележа само не многобройните археологически открития, направени в района на този град, отнасящи се за времето преди установяването на римляните по тези места.

Досега следи от тази най-ранна крепост на Анхиало не са открити. След войната с Месамбрия тя е била възстановена, защото е отбелязана от Овидий, който минавайки с кораб на път за заточението си в Томи в 9 г. от н. е. отбелязва Анхиало като селище с крепостна стена (*Ovid*., Trist.1, 10, 35).

Не внася нещо съществено за местонамирането на ранния Анхиало и оскъдният археологически материал. Известно е местоположението на града след като е получил статут на град по времето на Траян — в м. "Палеокастро" на около 4 км северозападно от съвременния град Поморие, където са провеждани ограничени по мащаб археологически разкопки (*Лазаров*, 1971; *Съсълов*, 1974; *Стоев*, 1989). От това място произхождат единични ранни материали (амфорен печат на Родос от II в. пр. Хр.; един надпис на Сарапис и Изида от същото време), които не могат все още да бъдат основание за локализиране на ранно селище тук.

Ранни материали са намерени при подводни археологически проучвания в акваторията на съвременния град Поморие — каменни котви от II хил. пр. Хр. (*Lazarov*, 1974; *Karayotov*, 1983), тасоски амфори от IV в. пр. Хр.

Μεσημβρία-Mesambria-Несебър

Според сведенията на античните автори времето на основаването на Месамбрия е твърде противоречиво. Според *Ps. Scymnos* (*737-742*) то е извършено от изселници от Калхедон и Мегара по времето на Дариевия поход против скитите, с други думи между 519 — 513/512 г. пр. Хр. (доколкото годината на похода на персите все още предизвиква дискусии). Херодот пък посочва, че заселването на Месембрия е станало от Бизантион и Калхедон, преди да ги нападнат финикийците, с други думи през 493 г. (подробно у *Velkov, 1986,* който е склонен да даде предпочитание на сведението на Ps. Scymnos*).*

Strabon (*7, 6, 1*) пък, обяснявайки името на града, дава да се разбере, че това е по-стар, тракийски град, носещ името на неговия основател, тракийския владетел Мелса. Интересно е, че сведението на Страбон се е запазило до късно и съзнанието за тракийския произход на името ни е запазено в една надгробна стела от II в. след Хр. (*IGBR, I2, n. 345*).

Археологически разкопки в Месамбрия, макар и епизодично, се водят от 1920 г. (*Велков, Ив., 1920;* Вж. преглед у *Velkov, 1969, 12*). Редовните разкопки в града започват от Ив. Гълъбов през 1948 г. и се водят непрекъснато до наши дни. В това отношение Месамбрия е най-добре разкопания град по Българското Черноморие (*Velkov, 1969; Velkov, Ognenova, Tschimbuleva, 1986*). Открит е значителен археологически материал, по-голямата част от който все още не е публикуван (*Nessebre, I, 1969; II,1980*). Най-ранният вносен керамичен материал, обаче, не надминава края на VI — началото на V в. пр. Хр. От рисуваната керамика — това е едно чернофигурно ойнохое от 500-480 г. (*Лазаров, 1990, S.43, n. 8*). Една хиоска амфора и няколко фрагмента от края на VI — началото на V в. допълват това впечатление (*Лазаров, 1973,*).

По време на разкопките, обаче, са открити добре засвидетелствани останки от селище с крепостна стена от ранната желязна епоха (XII-VI в. пр. н. е. - *Venedikov, 1980, 7-22*), което потвърждава сведението на Страбон за по-ранно от времето на колонията поселение. С това селище могат да се свържат и откритите по време на подводни археологически изследвания от двете страни на полуострова каменни котви (*Мегалитите в Тракия, Ч. 2; Ognenova-Marinova, 1979*). Сред най-късните материали от халщатското селище, обаче, липсва керамика от слоя Babadag III (*Alexandrescu, Morintz 1982*), обстоятелство, което, ако се потвърди при по-прецизното изследване на целия открит досега ранен керамичен материал, ще остави под съмнение непосредствената връзка на установилата се в края на VI в. дорийска апойкия със по-старото селище.

'Οδεσσός-Odessus-Варна

Според сведението на *Ps. Scymnos* (*748-750*), повторено от *Anonym. Peripl. Ponti Euxini* (*79-80*), Одесос е бил създаден от изселници от Милет във времето, когато в Мидия царувал Астиаг — т.е. през втората четвърт на VI в. пр. Хр. (*Lazarov, 1985*). Това е единственото сведение за създаването на милетската колония.

Оскъдна е и ранната архаическа керамика, намерена досега в Одесос. Археологически наблюдения и разкопки на територията на стария град се извършват в продължение на повече от 100 години. Установена е територията на града през различните периоди на неговото съществуване. Тук също се натъкваме на характерната за повечето антични селища особеност — останките от древното селище се намират под съвременния град, което безспорно затруднява проникването до най-ранните културни слоеве. По време на разкопки през 1983, 1984 и 1985 г. на две места бе достигнат най-ранният пласт — следи от жилищата на първите заселници — дървени колиби, заедно с фрагменти от хиоска керамика, включително от една phiale mesomphalos, плоско блюдо с пръстеновидно столче, украсено с розета от късния северно-йонийски стил (сравни *Alexandrescu, 1978, n. 122 и сл.; Cook and*

Dupont, 1998, 53*)* и чернофигурна атическа керамика. Всички те не надминават втората четвърт на VI в. и по-точно трябва да се поставят около средата на века.

Ранни архаически материали са открити и при разкопките през 1960-1964 г., когато са разкопани няколко ями, в които са открити материали от средата на VI в. (*Тончева, 1967).*

Интерес представляват два фрагмента от купи, украсени с розети и точки (*Тончева, 1967, p. 159-160, fig., 3,a,b)* , които се отнасят широко от към края на VII и през целия VI в. (сравни *Alexandrescu, 1978, 225; Cook and Dupont, 1998*, 26-27*).* Отделно можем да отбележим една колекция от няколко коринтски съда от среднокоринтския стил, съхранявана навремето във Гръцката митрополия във Варна и след това предадена на Археологическия музей в София (*Иванов, Т., 1950; Лазаров, 1990, п. 4)*, която ни насочва към една по-ранна дата — първата четвърт на VI в. пр. Хр. Произходът на тази колекция обаче остава неизяснен. Досега друга ранна коринтска керамика в Одесос не е открита. Дали тези единични открития ще се потвърдят остава да покажат бъдещите археологически проучвания. Засега най-правдоподобно остава сведението на Ps. Scymnos за основаването на Одесос през втората четвърт на VI в. пр. Хр.

Специално внимание предизвиква името на града — 'Οδεσσός, Odessos, което не е гръцко и е от по-ранен от времето на колонизацията период (*Detchev, 1950,335; Beševliev, 1972 ; Бешевлиев, 1974; Бешевлиев, 1988*). То принадлежи на широко разпространената група от предгръцки имена на -ssos, и е подхранвало много тълкувания — карийско, тракийско, трако-пеласгийско, които неминуемо довеждат и до предполагането на по-ранно от гръцката колония селище. В едно изследване върху негръцките имена, запазени върху епиграфски паметници от Одесос, В. Бешевлиев стига до извода, че тракийски имена почти липсват (*Бешевлиев, 1988)* и преобладават тези от малоазийски произход, което го навежда на мисълта да определя друг, не тракийски произход на населението, оставило името Одесос на милетските колонисти.

Досега следи от такова по-ранно селище на територията на милетската колония или в непосредствената околност не са открити. Изхождайки от тълкуването на името на града — "воден", "селище разположено на вода", "воден град", редица изследователи са склонни да търсят връзка между милетската колония и някои от така наречените "наколни селища" останки от които се намират сега, потънали във Варненското езеро (*Бешевлиеив, 1974; Бешевлиев, 1988; Георгиев, 1977;* За тези селища вж. последно у *Ivanov, 1993; Lazarov, 1993; Лазаров, 1996).* Отдалечеността им от Одесос, както в географско, така и в хронологическо отношение (втората фаза на халколита и Ранната бронзова епоха — втората половина на V — III хил. пр. н. е.) ни карат да гледаме със скептицизъм на такова предположение.

Съвременната конфигурация на Варненския залив, особено в най-дълбоката му, западна част, е изключително много изменена през последния век, в резултат на големите строителни дейности, както в съвременния град, така и в пристанището му. Античното селище е било разположено върху северния склон на малък залив, защитен от североизточните ветрове от малък нос (нос Варна, продължение на който днес е вълноломът на съвременното пристанище). Този залив е бил запазен до края на XIX в., когато е бил засипан при строителството на съвременното пристанище Варна (1895-1906 г.). Сега той се очертава чрез 5-метровия хоризонтал, който след нос Варна се врязва на 250 м навътре в брега. Защитен е бил от северните и североизточните ветрове. Тук е било пристанището на Варна до края на XIX в. Северният му бряг може да се проследи по разположението на все още запазените складове ("маази") — големи постройки от камък, строени през XIX в. Най-вероятно е този залив да е бил използван за пристанище още от античността. Днес, поради значителните промени, настъпили при построяването на съвременното пристанище на Варна, не сме в състояние да изследваме евентуалните изменения на нивото на морето и оттам конфигурацията на бреговата ивица. Досега в района на съвременното пристанище са намерени две каменни котви и един оловен щок с кутия.

Първоначалното селище е било изградено от колиби от колове и плет. Керамиката от втората половина на VI и началото на V в. пр. н. е. не е особено изобилна — сред трапезната керамика преобладават атическите съдове, а сред амфорите — произведения на източно-гръцките центрове — Хиос, Самос, Лесбос (*Лазаров, 1982; Лазаров, 1973; Лазаров, 1981*). Липсата на монетосечене, на ранна скулптура и други признаци показват, че и през втората половина на VI в. Одесос е останал все още незначително селище.

Διονυσόπολισ-Κρουνοί — Dionysopolis-Балчик

Античната литературна традиция не ни предлага нищо съществено нито за времето на основаването, нито за метрополията на Дионисополис. Все пак градът не е останал извън техните кратки съобщения (*Ps. Scymn.,751-757; Anonym. Peripl. Ponti Eux., vss 78-79; Plin. N. h., 4, 11, 44; St. Byz.; Strabo, 7, 6, 1*), но единствената информация, повторена почти у всичките е, че градът най-напред се е наричал Krounoi, а по-късно е бил преименуван на Dyonisopolis. Останалото е литературна интерпретация на съвременната историография (*Блаватская, 1952, 29-30; Данов, Хр., 1947*). По йонийския диалект на епиграфските паметници се заключава за милетския произход на неговите заселници.

Началото на археологическите разкопки е поставено през 1907 г. (*Шкорпил, К. и Х., 1912*). По-значителните открития са свързани с крепостната стена, чиито най-ранни участъци, разкрити досега, не отиват по-рано от края на IV в. пр. Хр. По-добре засвидетелствувано е съществуването на града през римския период. Досега ранна керамика, която да ни представи времето на основаването на града, не е публикувана (*Димитров, 1986*).

Βιζώνη-Bizone-Каварна

Античните литературни сведения за Бизоне са също така изключително пестеливи и в известен смисъл противоречиви. Отново най-съществено е сведението на Ps. Scymnos (*758-760*), както и за другите градове преповторено от Anon. *Peripli Pont. Eux., 75-77* , че Бизоне е градче (πολίχνιον) на варварите или колония на Месамбрия. Името е тракийско (*Detchev, 1950;* писмените сведения за селището у *Велков, 1982*). Локализирано е на високия хълм Чиракман, над пристанището на съвременния град Каварна (*Мирчев и др.,1962, 22-23*). Разкопки на това място се провеждат от 1952 г. насетне. Най-ранните материали, главно амфорни печати, са от началото на елинистическата епоха. Напоследък една керамична находка в жилище на склона на хълма (непубликувана), която се отнася към края на VI — началото на V в., като че ли ще измести времето на съществуването на селището към по-ранна дата. Голяма част от античното селище е пропаднала в морето след едно разрушително земетресение около средата на II в. пр. н. е. В *Ar.PPE,* 24 Бизоне ще бъде отбелязано вече като "пусто място" (χῶρος ἔρημος).

Единични материали, открити по време на разкопките от 1952 г. отвеждат към една ранна епоха от времето на енеолита. Засега те са все още недостатъчни за разсъждения за ранно селище (*Мирчев и др., 1952*).

Проучвания са правени в залива на съвременното пристанище, където са намерени две каменни котви (*Порожанов, 1989*, 8), много фрагменти от амфори (главно Тасос и Хераклея Понтийска), както и от по-късно време (*Тончева, 1964, 46-47*). Тук също конфигурацията е несигурна и изисква специални проучвания.

Τίριζις- Tirizis -Калиакра

Висок до 70 м скалист полуостров, вдаден дълбоко в морето с посока север-юг. Името принадлежи на един ранен, предтракийски топонимичен пласт (*Detchev, 1950,* 508; *Бешевлиев, 1974;* писмените сведения у *IGBR,* I_2, *p. 42-44*).

Върху високото плато е възникнало селище, най-ранните следи от което, открити досега, се отнасят към IV в. пр. н. е. (*Balkanska,* 1980).

От западната страна на полуострова се оформя чрез извивка на континенталната брегова ивица голям морски залив. Тук са провеждани многобройни подводни археологически изследвания. Открити са 39 каменни котви на дълбочина 5 до 8 -10 м (*Боев,1966; Порожанов, 1989,8*), каменни и оловни щокове от всички разновидности, антични, ранновизантийски и средновековни амфори (*Кузманов, Салкин, 1992*), което показва, че заливът е бил използван за приставане на кораби.

Специален интерес представлява намирането на един особен слитък — сплав от злато, сребро и мед, датиран около средата на второто хилядолетие пр. н. е. или към XIV в. *(Тончева, 1974*; *Бонев, 1988*).

Καρῶν λιμήν — Portus Caria — Фар Шабла.

Пристанището е засвидетелствувано чак у *P. Mela 2,22,* а след това у *Ar. PPE 35,* повторено у *An. PPE, 75* като пристанище на карите, разположено между Калатис и Калиакра. Локализацията, както и етническата принадлежност и времето на създаването му са предизвиквали много съмнения и дискусии (подробностите у *Лазаров, 1988 и Орачев, 1990 б*). Локализирано е при сегашния фар на гр. Шабла главно по разстоянията у античните автори (*Лазаров, 1988)*. Локализацията най-напред е предложена от Л. Божков, който съобразявайки се с разстоянията у Ариан и Анонимния автор (на 180 стадия от Калатис и на 120 стадия от Тиризис) приема, че пристанището трябва да е било разположено при фар Шабла (*Божков, 1925*). Съмненията идват от несъответствията между величините на ариановите стадии и съвременните разстояния между двата пункта (Калатис и Тиризис), които са абсолютно точно локализирани.

Фар Шабла, на около 4,5 км източно от съвременния град Шабла, е разположен на едноименен нос. Съвременната конфигурация на бреговата ивица не предлага особени възможности за устройването на пристанище. И това на пръв поглед е голямото съмнение за локализирането на Карон лимен на това място. Но очевидно е, че съвременната географска среда е коренно различна от античната. На това място брегът е подложен на активните абразионни действия на морето и измиването на брега и настъпването на водата към сушата е твърде забележимо. Специални подводни археологически изследвания, извършени през 1979 и 1980 г. позволиха да се разкрият коренно различни от съвременните палеогеографски условия за съществуването на пристанище.

На 50 м южно от нос Шабла е построена съвременна естакада с посока запад-изток, която навлиза на 400 м навътре в морето. Тя е стъпила върху широк подводен риф със същата посока и дължина, чиято най-голяма дълбочина в източния му край е 5 — 6 м, след което дълбочината се увеличава много бързо. Южно от този потънал риф се очертава широк, но плитък залив. В залива се откриват каменни и оловни щокове, амфори и керамика от VI в. пр. н. е. до VI в. от н. е. Северно от рифа са намерени 5 каменни котви (*Лазаров, 1988*; *Орачев, Орачева, 1988; Порожанов, 1988, 9*).

Западно от южния залив на брега се откриват останки от антично селище — керамика, стени, крепостни стени и др. (*Василчин, 1994)*, които се датират от VI в. пр. н. е. до VI в. от н. е.

Посоченият риф представлява по-специален интерес. Петметровата изобата, която минава на върха на рифа, завива към брега в посока SW и след 100 м тръгва в западна посока, успоредно на съвременната естакада на 250 м южно от нея, и на 70 м от началната точка на естакадата, завива на юг, почти успоредно на сегашната брегова ивица. Почти по-същия начин се врязва към континента и десетметровата изобата. По такъв начин се очертава един невидим сега залив. Ако отдръпнем мислено нивото на морето с 4 — 5 м (с колкото се предполага, че е било по-ниско нивото на морето в пика на Фанагорийската регресия през VI — V в. пр. н. е.) ще установим, че бреговата ивица е минавала на около 150 — 200 м източно от сегашния бряг, а рифът е стърчал над водата в продължение на около 400 м и е защитавал разположения южно от него залив от северните ветрове. Дълбочината от 3 м (напълно достатъчна за газенето на античните кораби) в така очертания залив е започвала на около 100-150 м от античната бреговата ивица, като заливът е бил защитен от 200 метров естествен вълнолом.

Потопяването на рифа-естествен вълнолом ще да е станало някъде през V-VI в., (*Лазаров, 1988)*, в резултат на което заливът е престанал да бъде защитено място. Престанало е да съществува естественото пристанище, престанало е да съществува и селището на брега. Това предположение се потвърждава и от липсата на материали, по-късни от VI в. от н. е.

* * *

Прегледът на състоянието на археологическите открития по Западнопонтийското крайбрежие, съпоставено с оскъдните литературни източници налага няколко съществени извода.

1. Проучванията на най-старите, архаичните слоеве на древните колонии са крайно недостатъчни. Достигането до тях ще става все по- трудно в бъдеще, като се има предвид обстоятелството, че в повечето случаи те остават под застроените части на съвременните градове.

2. Макар и все още недостатъчни за по-категорични изводи, археологическите данни, главно керамиката, потвърждават оскъдните сведения на литературните извори за времето на създаването на съответните колонии по крайбрежието, като почти във всички случаи не надвишават посочените у старите автори дати. Това заключение се потвърждава и от наблюдението върху вноса на ранната архаическа керамика във вътрешните райони на Понтийска Тракия. Както показват досегашните открития, изглежда, че той се е ограничил само в крайбрежните градове и техните непосредствени райони (*Лазаров, 1981)*.

3. Този извод, който се налага от дълги години, влиза в противоречие с едно друго наблюдение. С изключение на Аполония и Круни-Дионисополис, които носят типично гръцки имена, всички останали колонии са възприели местни названия (*Beševliev, 1972*). Предполага се, че това са имена на заварени от колонистите селища.

Досегашните археологически проучвания на крайбрежието (и на сушата и под водата) очертават няколко главни периода на поселищния живот преди гръцката колонизация:

а/ последната фаза на халколита (2 половина на V — 1 половина на IV хил. пр. Хр.), засвидетелствана главно чрез останки от потънали селища във Варненските езера и по крайбрежието на юг от Стара планина, както и с някои селища на самия морски бряг. (*Lazarov, 1993*; *Лазаров, 1996*)

б/ Ранната бронзова епоха (III хил. пр. Хр.), засвидетелствана чрез останки от втората фаза на съществуването на сега потъналите селища във Варненските езера и по крайбрежието. (*Lazarov, 1993;; Лазаров, 1996*).

в/ Откритите под водата древни каменни котви (2 половина на II хил. пр. Хр.), не намират засега стабилни потвърждения за наличието на селища от Късната бронзова епоха на сушата.

г/ Ранната желязна епоха — XII-VII в. пр. н. е. (*Venedikov; Angelova und al.*). Това са селища, съществували както на мястото на по-късните гръцки поселения — Месамбрия, Созопол (?), така и в други райони на крайбрежието — при Мандренското езеро (*Балабанов, 1984; Карайотов, 1975*), Малкото кале над Равадиново (*Мегалитите в Тракия,II, 1984*,) и други все още недостатъчно изследвани селища.

Досегашните проучвания обаче не позволяват да се проследи непрекъснат поселищен живот през всичките тези четири хилядолетия. Напротив, като че ли ще се очертаят добре изразени хиатуси между отделните археологически епохи. За настоящето изследване от значение е установяването на непосредствена връзка между раннохалщатските селища и гръцките колонии. Досега, ако наблюденията на Александреску и Моринц за халщатската керамика от Несебър не бъдат опровергани, ще се окаже, че гръцките колонисти са се настанили или на мястото на изоставени тракийски селища (Месемврия, Аполония), или близо до по-стари тракийски селища, от които са възприели имената на колониите. Откриването и изследването на тези селища е належаща задача.

В този смисъл изследването на поселищния живот по западнопонтийското крайбрежие през ранножелязната епоха е изключително наложително за изясняване на проблема за доколонизационните контакти. Липсата на керамика от геометричния стил не може да бъде единствен измерител за липсата на доколонизационни контакти. Откриването на ранни, предколонизационни фибули във вътрешността на Тракия, непосредствено край крайбрежието, чиито паралели трябва да се търсят както в Анатолия, така и в Кавказ и Източното Средиземноморие (*Георгиева, 1993)* подсказват и наличието на контакти преди Великата гръцка колонизация и създаването на античните селища по крайбрежието.

4. Този проблем е в непосредствена връзка с изясняване на палеогеографските условия по крайбрежието през VII-VI в., когато са се създавали колониите, и които изглежда са били коренно различни от съвременните. От особено значение ще бъде установяването на величините на понижението на Черно море по времето на така наречената Фанагорийска регресия. Приема се, че през последните столетия на II хил. пр. н. е. нивото на морето вече се е понижило под съвременното. Досегашните изследвания поставят пика на *Фанагорийската регресия* в периода VII-VI в. пр. н. е., когато нивото се е понижило с около 4-5 м сравнено със съвременното. Тук становищата на различните изследователи се разминават що се отнася до величините. Някои автори са склонни да предполагат понижение дори до -10 м (*Шилик, 1975; литературата у Орачев, 1990*).

Сега обаче настъпва сериозен проблем. VII-VI в. е времето на гръцката колонизация и създаването на античните пристаница по черноморското крайбрежие. При ниво на морето -10 м бреговата ивица би навлязла твърде навътре, сравнено със съвременната. Това би отдалечило чувствително мястото на селището, както го намираме сега, от бреговата ивица, което на практика означава да остане без удобно пристанище (проблема у *Щеглов, 1978*, 15-22). Ако следваме съображенията на Ксенофонт (*Anab., VI, 4, 3-6*), а ние не можем да не ги следваме, защото това са съображения извлечени от практиката на хора моряци, наличието на удобно пристанище е едно от неотменимите изисквания при изграждането на морско селище. Очевидно по-приемливата величина е 4-5 м, макар че и при нея установяването на вероятното изменение на конфигурацията на залива, удобен за пристанище трябва да бъде първа грижа.

Как са протекли по-нататъшните изменения на нивото на морето през класическия и елинистическия период, засега е трудно да се установи. Румънският учен Бану (*Вапи, 1969*) обособява една дакийска регресия, която започнала в I в. пр. н. е. и завършила през I в. от н. е., когато понижението на нивото е достигнало величини от порядъка на -4 до -5 м. Тя била последвана през втората половина на II в. от н. е. от втора влашка трансгресия, по времето на която нивото се повишило с около 4-5 м в сравнение с дакийската регресия или с други думи е достигнало съвременното ниво. Тази трансгресия продължава и до наши дни. Според Фьодоров (*Федоров, 1963*) повишението се е почувствало по времето на т. нар. Нимфейска трансгресия през IX — X в., когато вече нивото се е повишило с около 1 — 1,5 м над съвременното (вж. отрицанието у *Щеглов, 1978*, 15).

Дискусиите по въпроса са значителни. Общо взето приемането на една усреднена величина, отнасяща се за цялото Черноморие, и прилагана към конкретен залив ще ни доведе до погрешни изводи. Тук голямо значение придобива отчитането и на ѐпейрогенните движения на сушата, както и абразивното действие на морските вълни. Проблемът е много добре поставен от Ат. Орачев (*Орачев, 1990*). Макар неговото изследване да е само върху Добруджанското крайбрежие, препоръките му в тази насока са абсолютно необходими за всеки друг район на Черноморието. Само изследването на всеки конкретен залив и селище на брега може да ни доведе до съществени изводи. Време е да се разбере от всички изследователи на морското крайбрежие, че всякакви изследвания, несъобразени с конкретната палеогеографска ситуация на крайбрежието през различните епохи, ще водят към погрешни изводи.

Отчитането на тези изменения и установяването на точните величини на промените са изключително важни при установяването на древните пристаница по Западното Черноморие. Ще подчертая отново: изучаването на всеки конкретен залив ще ни доведе до неподозирани различия в досегашните ни представи. Така например има редица заливи, при които носът, който ги отделя от морето, продължава навътре във вид на риф, сега покрит от водата. При вълнение неговата линия се бележи от пяната на разбитите вълни. Ако понижим мислено нивото на морето с 4-5 м , колкото е било предполагаемото през VII-VI в., тогава този риф ще стърчи над нивото и ще се явява като един естествен вълнолом.

С изключение на залива пред фар Шабла, у нас досега не е обръщано внимание на изучаването на този вид естествени вълноломи. Проблемът ще бъде какви са били дълбочините на оформилия се басейн по времето на съответната регресия и удобни ли са били за закотвянето на кораби. Проблем, който ще трябва да се решава за всеки конкретен залив. В перспектива ще трябва да се изготвят отделни карти с релефа на дъното на всеки залив, за който има информация, че е използван като пристанище.

Много проблеми поставя и изследването на появата на т. нар. пясъчни коси, които в даден момент са затворили удобни преди морски заливи и са ги превърнали в затворени по-дълбоки или по-плитки езера. По този начин разположените в морските заливи пристанища са били лишени от връзка с морето, което е прекратило и тяхното съществуване. Такива са случаите например с Дуранкулашкото, Варненското и Поморийското езеро. Най-интересен е случаят с Истрия. Без засега да е предложена една прецизна датировка, общо взето предположенията за времето на образуването на тези коси са насочени към късната античност. Ако те се потвърдят, тогава ще се намери нормално обяснение за прекъсването на съществуването на редица селища по Западния Понт след VI-VII в.

5. Изтъкваните многократно останки от предколонизационни названия на селища и реки по крайбрежието (последно *Бешевлиев, 1993*), засега не могат да се свържат с един определен период.

Ако се базираме на досегашните археологически открития ще стигнем до няколко предположения:

— по времето на настаняването на гръцките изселници, крайбрежието не е било заселено;

— било е изоставено;

— по-ранните от времето на колонизацията селищата се намират в съседство с елинските апойкии.

Доказването на всяко едно от изтъкнатите предположения изисква систематично комплексно изследване на цялото Българско Черноморие.

ЛИТЕРАТУРА:

Балабанов, 1984 — П. Балабанов. Тракийски тюрзиз близо до Бургас. — ИМЮИБ, V, 11–32.
Бешевлиев, 1974 — В. Бешевлиев. Към въпроса за името Одесос. — ИНМВ, X(XXV), 3-7.
Бешевлиев, 1988 — В. Бешевлиев. За най-старото население на Одесос. — ИНМВ, 24(39), 5–14.
Бешевлиев, 1993 — В. Бешевлиев. Топонимични окончания като белег на племенна общност. — ИНМВ, 29(44), 5 — 13.
Блаватская, 1952 — Т. В. Блаватская. Западнопонтийские города в VII — I веках до н. э. М.
Боев, 1966 — Р. Боев. Експедиция за подводни археологически проучвания в района на нос Калиакра. — Корабостроене и корабоплаване, 1, 27-30.
Божков, 1925 — Л. Божков. Где се е намирало античното пристанище Кария. — СпБИ АД, XXV, 8, 120-123.
Бонев, 1988 — Ал. Бонев. Тракия и Егейския свят през втората половина на II хилядолетие пр. н. е. — РП, XX, 1988.
Василчин, 1994 — Ив. Василчин. Археологически разкопки на нос Шабла през 1978 и 1979 г. — Добруджа, 11, 10-24.
Велков, Ив., 1920 — Ив. Велков. Археологически изследвания. — ГНМ, II, 1920, 60-64.
Велков, 1982 — В. Велков. Антични известия за Бизоне. — В: Чиракман-Карвуна- Каварна. София, 25-28.
Георгиев, 1977 — Вл. Георгиев. Траките и техният език. С.
Георгиева, 1993 — М. Георгиева. Фибули от старожелязната епоха във Варненския археологически музей. — ИНМВ, 29(44), 14 — 27.
Гълъбов, 1952 — Ив. Гълъбов, Аполонийски приноси. — ИАИ, XVIII, 1952, 93–118.
Данов, 1947 — Хр. М. Данов. Западният бряг на Черно море в древността. С., 1947.
Данов, 1969 — Хр. М. Данов. Характер и значение на гръцката колонизация по западния бряг на Черно море. — Археология, XI, 1969, 1, 13 — 21.
Димитров, 1986 — М. Димитров, Проучвания върху историята на античния Дионисополис. — Добруджа, 3, 90-99.
Димитров, Порожанов, Орачев, 1982 — Б. Димитров, К. Порожанов, Ат. Орачев. Пристанищата на Аполония и Месамбрия. — В: Мегалитите в Тракия. Част 2. С., 438-458.
Иванов, Т., 1950 — Т. Иванов. Принос към вноса на коринтска керамика в Одесос. — ИВАД, VIII, 77 — 85.
Карайотов, 1975 — Ив. Карайотов. Тракийска крепост на северния бряг на Мандренското езеро. — Изкуство, 3 — 4, 25–31.
Кузманов, Салкин, 1992 — Г. Кузманов, Ас. Салкин. Антични амфори от акваторията на Черноморското крайбрежие на Южна Добруджа. — ИНМВ, 28(43), 27-61.
Лазаров, 1971 — М. Лазаров. Археологическите разкопки и проучвания в Бургаски

окръг. Резултати, проблеми, задачи. — Известия на българските музеи. I, 3-20.

Лазаров, 1973 — М. Лазаров. Антични амфори (VI — I в. пр. н. е.) от Българското Черноморие. — ИНМВ, IX(XXIX), 3-52.

Лазаров, 1981 — М. Лазаров. О некоторых особенностях архаического керамического импорта в Понтийской Фракии. — В: Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. Тбилиси, 1981, 61 — 68.

Лазаров, 1982 — М.Лазаров. Търговията на Хиос със западнопонтийските градове. — ИНМВ, 18(33), 5-15.

Лазаров, 1988 — М. Лазаров. Загадъчното карийско пристанище. — Фар,88, Варна, 33-42.

Лазаров, 1990 — М. Лазаров. Антична рисувана керамика от България. С.

Лазаров и др., 1991 — М. Лазаров, Хр. Ангелова, В. Драганов. Подводни археологически проучвания на крайбрежно селище от финала на късния енеолит в акваторията на пристанище Созопол. — АОР, 1990, София, 36-39.

Лазаров, 1996 — М. Лазаров. Потъналите селища по Западното Черноморие в контекста на понтийската и средиземноморската история. — История, 1, 48-61.

Мирчев и др., — М. Мирчев, Г. Тончева, Д. Димитров. Бизоне — Карвуна. — ИВАД, XIII, 21–109.

Орачев, 1990 — Ат. Орачев. Приноси към палеографията на Добруджанското крайбрежие. — Добруджа, 7, 32-52.

Орачев, 1990 б — Ат. Орачев. "Кари" в Черноморието? I. Писмените сведения за кари по добруджанското крайбрежие. — In: Studia in honorem Borisi Gerov. Sofia, 158-173.

Орачев, Орачева, 1988 — Ат. Орачев, Ив. Орачева. Реконструкции на каменни и оловни котви от Шабленската музейна сбирка. — Археология, XXIX, 1, 18-29.

Порожанов, 1989 — К. Порожанов. Датировка на каменните котви с отвори от Българското Черноморие — постижения и проблеми. — Археология, XXXI, 1, 6-15.

Стоев, 1989 — Д. Стоев. Крепостната стена на античния Анхиало, регистрирана с помощта на геофизични методи. — Археология, XXXI, 4, 37-40.

Съсълов, 1974 — Д. Съсълов. Римски градски улици в Анхиало. — ИНМВ, X (XXV), 303 — 311.

Тончева, 1964 — Г.Тончева. Потънали пристанища. Варна.

Тончева, 1973 — Г.Тончева. Нови данни за търговията на черноморското крайбрежие през XVI-XIV в. пр. н. е. — Векове, II, 3.

Тончева, 1967 — Г. Тончева. Архаични материали от Одесос. — ИАИ, XXX, 157 — 180.

Шилик, 1975 — К.К.Шилик. К палеогеографии Ольвии. — В: Ольвия. Киев, 51-91.

Шкорпил, К. и Х., 1912 — К. Шкорпил и Х. Шкорпил, Балчик. — ИВАД,V, 47 — 62.

Щеглов, 1978 — А. Н. Щеглов, Северо-Западный Крым в античную эпоху. Ленинград.

Alexandrescu P., 1978 — P. Alexndrescu. La céramique d'époque archaïque et classique (VII^{-e} - IV^{-e} s.). Histria IV, Bucharest/Paris.

Alexandrescu, Morintz, 1982 — P. Alexandrescu, S. Morintz. A propos de la couche précoloniale de Mésambria. — Pontica XV, 47 — 55.

*Angelova and al.,*1995 — Hr. Angelova, V. Draganov, K. Dimitrov. Prehistoric Settlements in the Harbour of Sozopol (preliminary communication). — In: L. Nikolova (ed) Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (Ca. 3500-2000 BC, Calibrated Dates). Sofia, 54-55.

Balkanska, 1980 — A. Balkanska. 1980: Tirizis-Tirisa-Akra. Die thrakische und römisch-byzantinische Stadt am Kap Kaliacra (Scythia Minor). — Klio, 62,1, 27-46.

Beševliev, 1972 — V. Beševliev. Zur Chronologie der thrakischen Siedlungsnamen. — In: Actes du II-e congrès international des études du Sud-Est Européen, II. Athènes, 277 — 286.

Boardman, 1965 — J. Boardman. Greek Archaeology on the Shores of the Black Sea. — Archaeological Reports for 1962-1963, 34.

Boardman, 1980 — J. Boardman. The Greeks Overseas, 3rd ed. London.

Boardman, 1991 — J. Boardman. Early Greek Pottery on Black Sea Sites. — OJA 10(3), 387 — 390.

Bouyzek, 1990 — J. Bouzek. Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area. Prague, 1990.

Burn, A. R., 1935 — A. R. Burn. Dates in Early Greek History. — JHS, 55, 133.

Cook, R. M., 1946 — R. M. Cook. Ionia and Greece in the Eighth and Seventh Centuries B. C. — JHS, 66, 77.

Cook and Dupont, 1998 — R. M. Cook and P. Dupont. East Greek Pottery. London and New York, 1998.

Danoff, Chr. M., 1962 — Chr. M. Danoff. Pontos Euxeinos, RE, Suppl. IX.

Danoff, Chr. M., 1976 — Chr. M. Danoff. Alttrakien, Berlin (Древна Тракия, С.)

Detchev, 1950 — D. Detchev. Die Thrakischen Sprachreste. 2. Auflage. Wien 1976

Graham, J., 1958 — J. Graham. The Date of the Greek Penetration of the Black Sea. — BICS, 5, 25 — 42.

Graham, 1990 — A. J. Graham. Pre-colonial Contacts: Questions and Problems. — In: Greek Colonists and Native Populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology. Sydney, 9 — 14 July 1985. Oxford, 1990, 45-59.

Frel, 1960 — J. Frel. Monuments d'Apollonie Pontique au Musée du Louvre. — ИАИ,XXIII, 239Q251.

IGBR — Georgi Mihailov. Insriptiones graecae in Bilgaria repertae, Serdicae, 1958-1970, Vol. I-IV.

Karayotov, 1983 — Iv.Karayotov. A Thracian Sea God from Pomorie, Bulgaria. — IJNA 12.3, 263-264.

Lazarov, 1974 — M. Lazarov. Localités prégrecques sur le littoral de la mer Noire au sud du Balkan. — Thracia, III, 107-113.

Lazarov, 1985 — M. Lazarov. Odessos — une ville antique sur le littoral thrace du Pont Euxin. — In: Le pouvoire central et les villes en Europe de l'Est et du Sud-Est du XV siècle aux débuts de la révolution industrielle. Les villes portuaires. Sofia, 63 — 69

Lazarov, 1993 — M. Lazarov. Les sites submergés le long du Pont Ouest dans le contexte de l'histoire pontique et méditerranéenne. — Pontica, XXVI, 7-18.

Ognenova-Marinova, 1979 — L. Ognenova-Marinova. Mesambria Pontica. — Wiadomosci Archeologiczne, XLIV, 34 — 40.

Panayotova, 1998 — K. Panayotova. Apollonia Pontica: Recent Discoveries in the Necropolis. — In: G. R. Tsetskhladze (ed.), The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historia. Einzelshriften Heft 121, 97-113.

Roebuck, C., 1959 — C. Roebuck. Ionian Trade and Colonisation, New York, 119.

Seur, 1924 — G. Seur. Archéologie thrace. — RA. Deuxième série, I, 307 и сл.

Strack, M. L. 1912 — M. L.Strack. Die antiken Münzen von Thrazien I. Teil, I. Die Münzen der Thraker und der Städte Abdera, Ainos, Anchialus (— Die antiken Münzen Nordgriechenlands, I, Hft. 1). Berlin.

Tsetskhladze, 1994 — G. R. Tsetskhladze. Greek Penetration of the Black Sea. — In: G. R. Tsetskhladze and F. De Angelis (eds), The Archaeology of Greek Colonisation. Essays Dedicated to Sir John Boardman. Oxford, 111 — 136.

Tsetskhladze, 1998 — G. R. Tsetskhladze (ed.), The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historia. Einzelshriften Heft 121.

Velkov, 1986 — V. Velkov, L. Ognenova-Marinova, Zh. Chimbuleva. Mesambria, Mesemvria, Nessebur. Sofia.

Velkov, 1969 — V. Velkov. Mesambria — Mesembria — Nessebar. (Situation, recherches, notes historiques). — In: Nessèbre. *I*. Sofia, 9-28.

THE BULGARIAN BLACK SEA COAST DURING THE ARCHAIC PERIOD. STATE OF INVESTIGATIONS

Mihail Lazarov

(Summary)

The well-known lack of literary evidence is the main reason for the investigators to consider archaeological data of an utmost importance for their study of the Great Greek Colonization in the Black Sea and especially about its western coast. No matter of the fact that archaeological researches and observations of the archaeological sites on the Bulgarian Black Sea coast have been carried out in the course of more than one hundred years, the investigations of the most ancient archaic layers of the Greek colonies are entirely insufficient. Considering the fact that in most cases their remains are buried under the modern towns, their investigation in the future will become even more difficult.

Although insufficient to allow definitive conclusions, the archaeological evidence (mostly ceramics) originating from the Greek colonies confirm the scanty literary evidence about the time of their foundation. In most cases the archaeological dating coincides with that of the ancient authors.

This observation does not correspond to the linguistic data since with the exception of Apollonia and Krounoi – Dionyssopolis, the rest of the polises along the coast have non-Greek names, which evolves the supposition of the existence of earlier settlements on the same place before the time of the Colonization. Four chronological layers prior to the Colonization have been registered as a result of archaeological researches: The second phase of the Eneolithic (second half of the Vth mill. BC – first half of the IVth mill. BC); Early Bronze Age (IIIrd mill. BC); Late Bronze Age (IInd mill. BC) and Early Iron Age. The determination of the contacts and relations of the population of the earlier settlements with the Greek settlers must be considered of an utmost importance for the future investigations of the Bulgarian Black Sea coast.

Христина Ангелова

40 ГОДИНИ ПОДВОДНА АРХЕОЛОГИЯ В БЪЛГАРИЯ

Връщането към началото, погледът назад съвсем не са неща, съпътстващи ежедневието ни, ако и всеки от нас да изпитва необходимост, макар и от време на време — почти единствено по повод на кръгли годишнини, да отдаде заслуженото на онези преди него, благодарение на които е проправен път и са създадени важни за науката и обществото неща.

Такъв е и поводът, събрал ни днес — честването на 80-годишнината от рождението на човека, учения и учителя Иван Гълъбов, поставил началото на подводните археологически изследвания в България.

Това честване е основанието с година напред да отбележим четиридесетгодишнината на подводната археология в България. И още нещо — на 15 март 1998 г. се навършиха 20 години от създаването на Центъра за подводна археология в Созопол.

Заглавието на настоящето изложение само по себе си показва, че то не цели въвеждането в научно обръщение на неизвестни за науката данни и факти.

Краткият преглед с вид на статистика, естествено, не е в състояние да пресъздаде трудностите, неудачите, ентусиазма, лутанията и радостта от откритията, но вписаните в него имена и делата, които стоят зад тях, сами по себе си очертават пътя на развитие на подводната археология в България.

Още в началото на века братята Шкорпил допускат съществуването на археологически обекти (праисторически селища, определени от тях като наколни) на дъното на Варненските езера. Години по-късно — през 1960 г., когато в Турция екип, ръководен от Джордж Бас вече разкопава при нос Гелидония първия открит кораб от късната бранзова епоха, Иван Гълъбов оглавява първата археологическа експедиция в България, проведена в акваторията на Маслен нос. Тя е организирана от Републиканската секция по подводен спорт. Гълъбов е председател на археологическата подкомисия на секцията. Основание за организиране на експедицията са многобройните керамични фрагменти, открити по време на тренировъчни водолазни спускания. Сред тях преобладават фрагменти от хиоски и тасоски амфори, сравнително по-оскъдни материали от римския период и по-многобройни — от късната античност и средновековието. Освен керамика, за пръв път от морското дъно са извадени оловни напречници на дървени котви. Според Гълъбов, интересът към Маслен нос е нараствал с времето и особено през средновековието по негово мнение заливът е бил често посещаван от кораби. (*Лазаров 1975, с.16-17*)

Сега водолазните огледи на различни места от черноморската акватория са рутинно занятие на занимаващите се с подводна археология. Те съставляват предварителния етап от действителната археологическа работа под вода. И все пак — вълнението на хората, които за първи път откриват на морското дъно следите на отдавна отминали времена и изключителната значимост на тези открития — не само допълващи съществуваща информация, а отварящи път за нови научни дирения и открития, ни задължават да им отдадем заслуженото.

Началото на подводните археологически изследвания е свързано с ентусиазма на първите водолази в България, които се превръщат в най-ревностните радетели за изучаване на подводното ни археологическо наследство. Няма крайбрежен музей, в чиито фондове да не се съхраняват находки, предадени от водолази. Съвременната българска подводна археология е длъжна да признае, че съществуването й, че нейното основополагане, е резултат на симбиозата между водолази и археолози.

1960 година не бележи началото на водолазното дело в България и ако я приемаме за година първа на българската подводна археология, то е, защото организираната тогава и ръководена от проф. Гълъбов експедиция за първи път определя за своя цел археологическото проучване на определен район от българската акватория на Черно море.

Началото е поставено.

Следват многобройни и ползотворни проучвания по цялото крайбрежие:

1960/1961 г. — проучвания в Несебър под ръководството на Иван Венедиков, Велизар Велков и Люба Огненова-Маринова;

1961/1962 г. — огледи в акваторията на Каварна под ръководството на Горанка Тончева;

1962/1963 — проучвания в залива на Равда под ръководството на Люба Огненова-Маринова;

1965/1966 — проучване при Калиакра, ръководено от Ради Боев;

1967 — изследвания в акваториите на Поморие и Китен под ръководството на Михаил Лазаров

1967/68 — проучване при Черни нос под ръководството на Горанка Тончева;

1969 — проучвания в Поморие и Созопол под ръководството на Михаил Лазаров;

1970-72 — проучване в Несебър с ръководител Люба Огненова;

1971 г. — проучвания в Каварна и 1972 г. — в Балчик с ръководител Горанка Тончева;

1973 — огледи около о-в Св. Анастасия — ръководител Иван Карайотов;

1974 — огледи около Калиакра и Шабла — с ръководител Вълкан Вълканов. (*Лазаров 1975, с.16-17*)

Учредената през 1974 г. и наречена от своя автор Александър Фол "историко-археологическа мисия Аполония — Странджа" — проект на Института по тракология при БАН, дава нов тласък на подводните археологически изследвания по българското черноморско крайбрежие. В екипа са включени млади и перспективни историци и археолози, чийто ентусиазъм и университетска школовка неизбежно въвеждат българската подводна археология в нейния втори етап

— познавачите на старините участват пряко в теренната работа на морското дъно.

Божидар Димитров, Калин Порожанов, Венцислав Попов е следващото поколение — поколението на ***Тракия Понтика*** — т.нар. "работен инструмент", необходим и необходимо използван за изучаване на древната ни морска история.

Изследването на начините на съжителстване с морето и на неговото преодоляване от страна на крайбрежното население бележи този втори етап от развитието на българската подводна археология. Това само по себе си означава опит за проникване в логиката на общества, зависими и подвластни на природно-обществената необходимост да съществуват и да се вместват в битие, определено от неизбежната и задължителна обвързаност с "другия бряг".

Дългогодишните наблюдения по цялото протежение на черноморското ни крайбрежие, натрупаните знания и опит, естествено резултират в осъзната необходимост от целенасочване на усилията в областта на морската история и археология. През 1978 г. по инициатива на проф. Александър Фол в Созопол е създадена База за морски проучвания, понастоящем — Център за подводна археология.

Само година след създаването на Центъра, през 1979 г. в Созопол е проведен първият международен симпозиум Тракия Понтика — форум, който заслужено отвоюва име и престиж, има вече седем издания и е считан за най-мощния инструмент за популяризиране на българските достижения в изследванията на морската ни история.

Наред с екипите, работещи за Центъра по подводна археология, по черноморското крайбрежие работят и други научно-изследователски групи — експедиция "Космос" под ръководството на проф. Велизар Велков и Доброволно сдружение "Морско Общество", Бургас, под ръководството на Иван Карайотов.

Стъпка по стъпка Центърът в Созопол изгражда методиката за подводни археологически изследвания, изминавайки пътя от огледите под вода до проучването на стационарни археологически обекти, каквито са потъналите праисторически селища, открити по нашето крайбрежие. Тяхното проучване е най-сериозното предизвикателство и изпитание за българските подводни археолози през последните години. Години, след като братя Шкорпил бяха обърнали внимание върху съществуването на археологически обекти на морското дъно, години, след като древните пристанища бяха основен обект на изследване от страна на подводните археолози, този вид археологически обекти се превърна в основен акцент на техните занимания.

Истина е, че археологията под вода най-често е свързвана с разкопки на потънали кораби и това я превръща в символ на екзотични преживявания и в тъждество на атракцията. В българската подводна археология липсват Каш, Гелидония, Яси Ада... В България е направен само един опит за разкопаване на потънал кораб в периода 1982 — 1986 г., чието проучване, надяваме се, скоро ще бъде продължено. Ръководители на разкопките са М. Лазаров, К. Порожанов, В. Попов, (*Порожанов 2000*)

Българската подводна археология, обаче, има праисторическите селища под вода, чието проучване, макар и не така атрактивно, е свързано с търсенето на отговорите на много и важни за науката въпроси. Те могат да бъдат решени единствено в резултат на обединените усилия на учени от различни области.

След блестящите наблюдения, направени от братя Шкорпил и Ара Маргос на праисторически находки, извадени по време на драгаж във Варненските езера, проучването на откритите селища продължи под вода. Разкопките във Варненските езера, ръководени от Иван Иванов, в Китен и Созопол — от М. Лазаров, В. Драганов и Хр. Ангелова, при устието на р. Ропотамо — от Иван Карайотов, осигуриха безценна информация за развитието на крайбрежието и неговото население през епохите на Късния Енеолит и Ранния Бронз и въведоха българската подводна археология в нейния трети етап на развитие, налагайки нов модел и методика на изследване на археологически обекти под вода.

Основните въпроси, поставени от проучванията на праисторическите селища по българското крайбрежие на Черно море могат да бъдат резюмирани по следния начин:

1. Какви са били тези селища:

— наколни, отговарящи на традиционните представи за наколни селища, изградени във водни басейни;

— наколни (изградени на платформи), но разположени на сушата;

— селища, изградени на сушата без използване на платформи?

Състоянието на досегашните проучвания все още не ни дава възможност да отговорим категорично на този въпрос. Все пак, разликата в дебелината на културните напластявания от Късния енеолит (2.10 м за Созопол) и Ранната бронзова епоха (0.2 — 0.4 м за Китен и Созопол) дават основание да смятаме, че културният пласт на енеолитното селище в Созопол е могъл да бъде образуван единствено на сушата, докато по всяка вероятност жилищата от Ранната бронзова епоха са били също разположени на сушата, но изградени на платформи, издигнати на около метър над земята с дървени пилони, за да бъдат предпазвани от периодични наводнения. В подкрепа на това становище са откритите в ранно бронзовите селища следи от хоризонтални дървени конструкции. (*Draganov 1995, p.235; Angelova, Draganov, Dimitrov 1995, c. 54-55*).

2. В пряка връзка с първия въпрос е въпросът за очертанията на бреговата ивица във времето на съществуването на селищата и тяхното местоположение спрямо морския бряг.

Сегашното местоположение на известните досега праисторически селища с близка хронология е различно *(Фиг. 1)*:

— неолитните, енеолитни и раннобронзови пластове на селището от Дуранкулак са изцяло разположени на сушата;

— еднослойното селище в Шабла е разположено в заблатена местност;

— проучените селища във Варненските езера са на дълбочина 3-4 м под сегашното морско ниво;

— енеолитните и ранно-бронзовите селища при Атия, Созопол, Ропотамо и Китен са на дълбочина 6-8 м под сегашното ниво на морето.

Очевидно е, че за да определим характера на тези селища, би следвало да отговорим първо на въпроса къде са били разположени те във времето на своето съществуване. Отговорът на този въпрос е свързан със сериозните изследвания на промяната на бреговата ивица във времето.

Сериозен опит за реконструкция на палеобреговата ивица бе направен за селищата в Китен *(Фиг.2)* и Созопол *(Фиг.3)*. Геофизичните изследвания, проведени в двата залива показаха, че тези селища съвсем не са били разположени на морския бряг, а в близост до сладководни басейни (река, езеро) и са отстояли на известно разстояние от брега.(*Georgiev–Petkov et al. 1994; Georgiev, Velkovski, Petkov 1994*)

3. Причините, довели до изменението на конфигурацията на бреговата ивица — катаклизъм или постепенно покачване на морското ниво?

Усилията на много учени в момента са насочени към изследване на катастрофалното покачване на нивото на Черно море, датирано преди около 7500 години. Топенето на огромни ледникови маси в южното полукълбо довеждат до покачване нивото на Средиземно море дотолкова, че водите му преливат Босфора и нахлуват в затвореното дотогава Черно море. Нивото му започва да се качва много бързо, поглъщайки огромни части от сушата.

Изследваните от нас селища са красноречиво доказателство, че отварянето на Босфора в посока от Средиземно към Черно море е предизвикало покачване на морето до стойности по-ниски от дълбочината, на която сега откриваме селищата. Напълно е възможно една от причините за преустановяване на живота в тях да е едно последвало отварянето на Босфора преди 7500 години и много постепенно покачване на морското ниво, което да е направило невъзможен живота в тях. В полза на подобно твърдение е местоположението на селищата от Късната бронзова епоха, които са изнесени по-навътре в сушата от сегашния морски бряг.

Отговорът на този въпрос до голяма степен ще реши и въпроса за

4. Причините, довели до изоставянето на селищата — катаклизъм?, постепенно покачване на морското ниво?, други промени в екосредата?, инвазии?, съчетание на различни причини?

Палеоботанични, остеологични и седиментоложки анализи дават възможност да бъдат определени характеристиките на палеоекосредата, в която са съществували селищата, а така също и особеностите на тяхната икономика. (*Bozhilova, Filipova 1991; Orcel Chr., A. Orcel 1991; Bozhilova, Filipova1994; Spasov, Iliev 1994; Angelova, Draganov — in print*)

5. Връзките на селищата, проучвани по българското крайбрежие с други селища по черноморското крайбрежие и в Средиземноморето от същия период; начините на осъществяването на контакти между тях.

По своята структура геоморфологията на турското черноморско крайбрежие от н. Аястефанос до н. Баба близо до гр. Ерчел не се различава от тази на южното българско крайбрежие. Геоморфоложките изследвания в Турция показват, че сегашният шелф на дълбочина 8-10 м при Ергене бележи бреговата ивица от V-тото хил. пр. Хр. — достатъчно основание да допуснем съществуването на подобни селища там.(*Draganov 1995*) В Мраморно море на същата дълбочина — 8-10 м са открити керамични фрагменти от късния енеолит и Ранната бронзова епоха (устна информация на проф. Mehmet Özdogan). За съжаление, обаче, археологически изследвания на такива обекти в Турция липсват.

Прави впечатление изключителното сходство между керамиката от Ранната бронзова епоха от Китен и от Варненските езера (*Tončeva 1981*). Далечното отстояние на селищата едно от друго и географските характеристики на терена между тях недвусмислено ни насочват към единствения възможен път за осъществяване на контакти помежду им — морето. Независимо, че досега плавателни съдове от този период не са открити, сходните култури на селища, намиращи се на значително разстояние едно от друго, ни вдъхва надежда, че такива открития са предстоящи. В полза на тази надежда са и находките от дълбоководни риби, открити в селищата, чийто улов е могъл да бъде осъществен единствено на море.

Проучванията на праисторическите селища под вода обединяват усилията на учени от различни области — най-сериозното доказателство за мултидисциплинарния характер на подводните археологически изследвания. За разлика от археологическите открития на сушата, подводната среда, в която са запазени останките от праисторическите селища осигурява възможност за добрата съхраненост на органични останки — безценен източник на информация за тези отдавна отминали периоди на човешката история. Запазените останки от дървените конструкции на праисторическите жилища в Китен и Созопол дадоха възможност за изработване на най-дългата хронологична крива за Балканите и Егея за Ранната бронзова епоха — 285 години.

Единствено продължаването на подводните археологически разкопки и съпътстващите ги мултидисциплинарни изследвания биха могли да посочат верните отговори на всички въпроси.

Трудно е да бъдат резюмирани 40-годишните усилия на всички онези, посветили време, енергия, мисъл на подводните археологически изследвания в България. Още по-трудно е да отдадем нужната почит на всеки един от тях. Връщането към началото в 1960 г. е признание за техните дела, благодарност, че въпреки всичко оставиха следовници и най-вече — надежда, че те ще се множат.

ЛИТЕРАТУРА:

Лазаров 1975 — Лазаров, М. Потъналата флотилия, Варна, 1975.

Порожанов 2000 — Порожанов, К. Потъналият кораб при Урдовиза (предварителни бележки) — Известия на Народния музей Бургас, т.3, 2000.

Angelova, Draganov, Dimitrov 1995 — Angelova, H., V. Draganov, K. Dimitrov. Prehistoric Settlements in the Harbour of Sozopol (preliminary communication). — Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans. Reports of Prehistoric Research Projects [Sofia], Vol.1 No.1, 1995, 54-55.

Angelova, Draganov — Angelova, H., V. Draganov. (in print). Underwater Archaeological Excavations of Submerged Late Eneolothic and Early Bronze Age Settlements in Kiten and Sozopol (South Bulgarian Black Sea Coast). — Thracia Pontica 6.2.

Bozhilova, Filipova1994 — Bozhilova E., M. Filipova. Polinological and Palaeoethnobotanical Evidence about the Human Impact on the Vegetation along the Bulgarian Black Sea Coast from the Neolithic till the Greek Colonization. — Thracia Pontica 4, 1991, 87-96.

Bozhilova, Filipova1994 — Bozhilova, E., M. Filipova. Palaeological Conditions in the Area of the Prehistoric Settlement of Urdoviza near Kiten. — Thracia Pontica 5, 1994, 39-50.

Draganov 1995 — Draganov, V. Submerged Coastal Settlements from the Final Eneolithic and the Early Bronze Age in the Sea around Sozopol and Urdoviza Bay near Kiten. —: Prehistoric Bulgaria. Monographs in World Archaeology ; 22, 1995, 225-241.

Georgiev–Petkov et al. 1994 — Georgiev M., A. Petkov, D. Stoev, K. Velkovski. Geophysical Prospecting of the Aquatoria of the Southern Black Sea Coast Aimed at Reconstructing of the Palaeorelief. — Thtacia Pontica, 5, 1994, 317 –328.

Georgiev, Velkovski, Petkov 1994 — Georgiev M., K.Velkovski, A. Petkov. Processing the Results of Geophysical Prospecting of Underwater Archaeological Sites. — Thracia Pontica, 5, 1994, 329-336;

Orcel Chr., A. Orcel 1991 — Orcel, Chr., A. Orcel. Analyses dendrochronologiques de bois provenant du site lacustre d'Arsenalla à Varna, Bulgarie. — Thracia Pontica 4, 1991, 145-160.

Özdogan — Özdogan, M. (in print). The Black Sea, the Sea of Marmara and Bronze Age Archaeology: An Archaeological Predicament. — Юбилеен том в чест на проф. Х. Тодорова.

Spasov, Iliev 1994 — Spasov, N., N. Iliev. Animal remains from the Submerged Prehistoriv Settlements in Sozopol (South Bulgarian Black Sea Coast). — Thracia Pontica 6.1., 1994, 287-314.

Tončeva 1981 — Tončeva, G. Un habitat lacustre de l'Âge du Bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ezerovo II). — Dacia 25, 1981, 41-62.

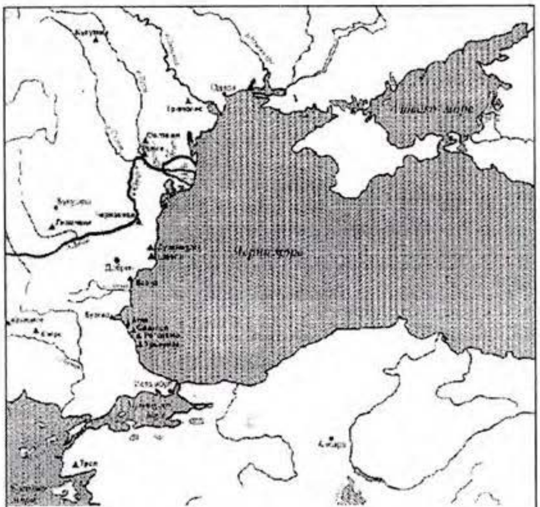

Фиг. 1 Карта на Българското черноморско крайбрежие — проучените и проучваните селища

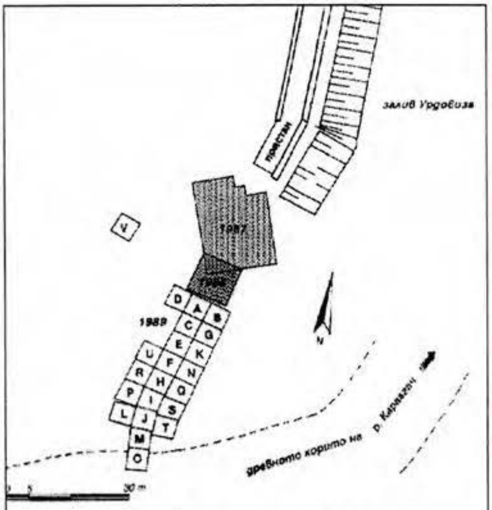

Фиг. 2 План на подводните археологически разкопки в Китен

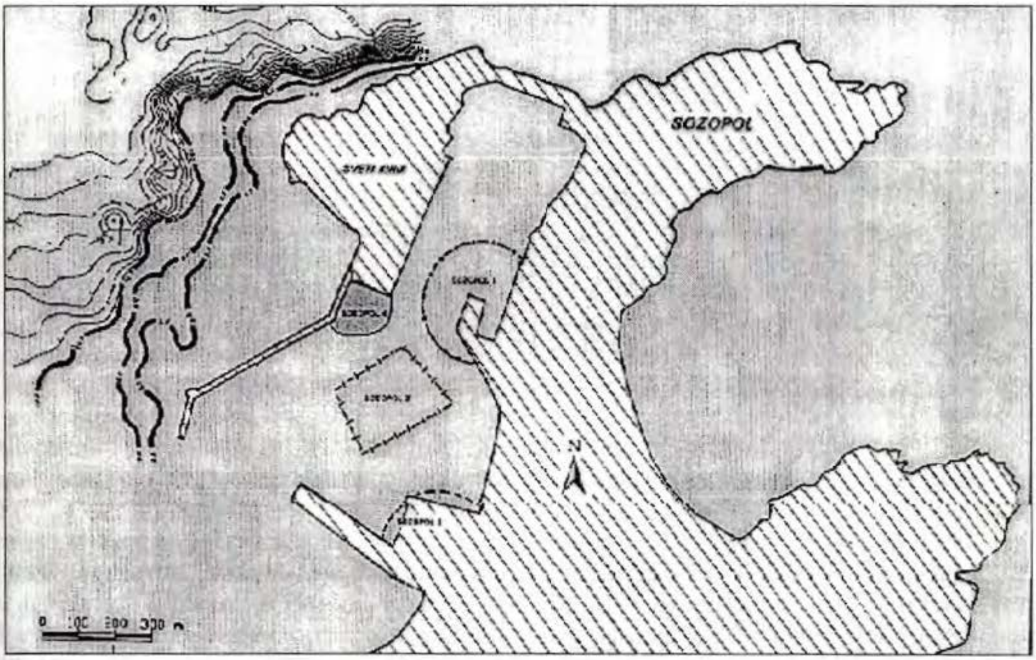

Фиг. 3 План на подводните археологически разкопки в Созопол

THE FOURTY YEAR ANNIVERSARY OF BULGARIAN UNDERWATER ARCHAEOLOGY

Hristina Angelova

(Summary)

This presentation aims to make a brief summary of what has been done in Bulgaria in the field of underwater archaeology since 1960, when the first underwater archaeological expedition at Cape Maslen nos was organised. It was headed by Prof. Ivan Galabov.

The main achievements of the posed by the submerged prehistoric settlements discovered along the Bulgari archaeological researches underwater are briefly presented, as well as the main problems an Black Sea coast. For more than 10 years they have been the main focus of underwater archaeological investigation in Bulgaria.

Тотко Стоянов

КОНТАКТИ НА СЕВЕРОИЗТОЧНА ТРАКИЯ С АНАТОЛИЯ, КАВКАЗ И БЛИЗКИЯ ИЗТОК ПРЕЗ РАННОЖЕЛЯЗНАТА ЕПОХА ПРЕДИ ГРЪЦКАТА КОЛОНИЗАЦИЯ

И днес сред основните въпроси, свързани с прехода от културата на бронза към културата на желязото в Тракия са актуални въпросите Кога? Как? При какви обстоятелства? и пр. И днес има учени, които приемат, че културата на желязото е донесена в Югоизточна и Централна Европа при реалните или ефимерни походи на кимерите.[1] Сега обаче, ние знаем, че към това време — втората половина на VIII — първата половина на VIIв. пр. Хр., Тракия на югоизток от Карпатите, и особено на юг от Дунав, вече е встъпила реално в епохата на желязото поне столетие и половина по-рано.[2] За учените, занимаващи се с проблемите на произхода и разпространението на металургията на желязото, като Р. Плейнер например, Тракия е естествен географски "коридор" за препредаването на този фундаментален културно-исторически феномен към Централна и Северна Европа. Липсата на достатъчно паметници от българските земи, и особено незадоволителната степен на тяхното публикуване и интерпретация, предпостави в неговите карти, представящи тези процеси в края на II и началото на I хил. пр Хр, само стрелки с въпросителни, на фона на бяло петно.[3] А паметници, макар и не толкова многобройни, съществуваха — оръжия, сечива и накити, както и данни за добив и обработване на желязо.

Още един пример. Данните за производство на желязо в слоевете от II фаза на епонимното селище при Бабадаг (карта 1. 8) и някои други синхронни обекти по Долния Дунав, предизвикаха правомерното предположение, че тази част от Тракия вероятно е била импулсирана за ранното усвояване на желязото чрез преки контакти с Анатолия.[4] Аргументи за доразвиване на тази хипотеза, обаче, така и не бяха лансирани в литературата.

Ще се опитам в ограничения обем, с който разполагам тук, чрез интерпретацията на група артефакти да допълня характеристиките на процеса на усвояване(то) и развитие(то) на културата на желязото в Североизточна Тракия на фона на преки контакти с Анатолия и Близкия Изток в началните столетия на I хил. пр. Хр., до създаването на гръцките апойкии по черноморския бряг на Тракия. Става дума за т. нар. кръстовидни брадви (секири) и тесли (Ärmchenbeile, resp. -dechsels; trunnnion-=lugged axes, resp. -adzes; haches à aillerons). Впрочем, разграничаването на втората група — теслите, е факт в някои изследвания едва в последните години.[5]

А това има важно значение, тъй като свидетелства за мястото и ролята в културния процес не само на типологически сходни оръжия, но и сечива.

В Анатолия, Кавказ и Близкия Изток кръстовидните брадви и тесли, изработени от бронз, са добре известни през цялото II хил. пр. Хр.[6] В Елада те имат камерно представяне в края на Бронзовата епоха. В Южна Тракия засега са известни само две находки от Късноброзовата епоха (калъп при Могилица, Смолянско[7] и две бронзови тесли/?/ от депозит при Шаркьой[8]). За останалата част на Балканите, засега, не разполагаме с данни за бронзови изделия от тази епоха.[9] (карта 1) Така наличната информация дава основания де се приеме, че кръстовидните брадви и тесли, изработени от желязо, се появяват в Югоизточна Европа като новост през Ранножелязната епоха. Това ги прави характерен и ясен белег (критерий) за контакти с Източното Средиземноморие, където прототиповете им са били създадени и употребявани в по-ранна епоха. Като противоположен пример могат да се посочат мечовете тип Nenzingen (на групата Naue II) които се разпространяват през II хил. пр. Хр. от Северна Европа до Гърция и после от началото на I хил. започват да се изработват от желязо най-напред в Гърция и Тракия[10] и постепенно изместват бронзовите в Западните Балкани и Централна Европа. Съпоставката на железните брадви и тесли от Тракия (и съседните региони) с техните топологически първообрази, при възможност за прецизиране на датировката на двете сравнявани групи артефакти, дава възможност за открояване на културните връзки и контакти между различни области в рамките на целия ареал на Източното Средиземноморие. Картирането на находките подсказва, че тези връзки и контакти са се извършвали и по суша, и по море. При това, за появата си в Европа новите сечива могат да извървят и двата пътя от първичния център до района на възприемане и развитие.

Благоприятно условие за очертаването на този процес и прецизиране на конкретните контрагенти на отделните субрегиони на Тракия е значителният напредък в последните години в изучаването на тази специфична група артефакти, поотделно за Анатолия, Близкия Изток, Югоизточна и Централна Европа, особено след публикуването през 1990 година на обобщаващия труд на А. Весе.[11] Друг фактор за напредък е публикуването през 1995 г. на нови пет железни брадви(?) от Североизточна Тракия — 3 от землището на с. Оброчище, Добричко (обр. 1. 1)[12] и 2 от с. Марково, Шуменско (обр. 1. 4-5).[13] Заедно с някои специфични разновидности на двойните брадви, накити и други артефакти те оформят една доста богата информационна база за разсъждения по заявената проблематика.

Доскоро от България бяха известни само една кръстовидна брадва — случайна находка от Омарчево, Новозагорско (обр. 1. 7)[14] и 7 кръстовидни сечива от няколко различни типа от колективната находка от 19 железни предмета, открита в землището на гр. Криводол, Врачанско (обр. 1. 10-16).[15] И до днес тази находка си остава най-богатият депозит, съдържащ едновременно оръжия (копия, брадви?), земеделски и стопански сечива (брадви, тесли?, длета, сърпове), ковашки и дърводелски инструменти (чук, клин, трион) и елементи на конска сбруя (странична скоба и корозирали фрагменти от юзда).[16] Открити извън археологически контекст, и двете находки трудно се поддават на директна прецизна датировка. Ако брадвата от Омарчево получи дата в началните векове на Ранножелязната епоха[17], то находката от Криводол има твърде плаваща датировка. В първичната й публикация Б. Николов определи твърде късна дата — VIв. пр. Хр.[18], отмествана по-късно към VII[19] и VIII в. пр. Хр.[20] В същото време Б. Хензел анализира железните кръстовидни брадви, открити на територията на България и Румъния, на фона на известните тогава паметници от Гърция и Анатолия. Той достигна до извода, че брадвите от Омарчево, Криводол, Инсула Банулуй, Чернату, Бърлад и др. (обр 1. 2-3, 6-14) следва да се датират в периода X-VIII в. пр. Хр. По-важен за настоящото изследване бе неговият извод, че център на развитие и разпространение на кръстовидните брадви не са Трансилвания и Среднодунавската област (мнение застъпвано и в съвременната румънска литература[21]), а пространството от Централна Анатолия през Гърция до Долния Дунав.[22] Излезлите след монографията на Б. Хензел корпуси на брадвите от Европа, Анатолия и Близкия Изток, и особено обобщителният труд на А. Весе, потвърждават тази теза и дават възможност да се конкретизират и допълнят наблюденията по отношение на Тракия и североизточните й дялове в частност.

Трите еднотипни паметника от Оброчище са очевидно много близки типологически с двете брадви от колективната находка от Бърлад, в Южна Молдова, и се отнасят към тип III.1 С, вариант 3, по класификацията на А. Весе (обр. 1. 2-3, карта 1. 9). За екземплярите от Бърлад в литературата са предложени различни дати — от края на XI-X в.[23] до края на IX-VIII в. пр. Хр.[24] Към същата типологическа група следва да се отнесе вероятно и екземплярът, открит в металургична работилница при Чернату (обр. 1. 9, Карта 1. 10) с дата между XI и началото на X в. пр. Хр.[25] Бих обърнал внимание на почти идентичните размери на по-големия екземпляр от Бърлад с тези на две от брадвите от Оброчище.[26] Това е указание за близост в хронологическо и генетическо отношение. Следователно, по аналогия с румънските паметници, новопубликуваните от Североизточна България могат да получат дата около началото на I хил. пр. Хр. Нещо повече, те биха могли да се разглеждат и като най-ранните от цялата група, като се има предвид, че произхождат от обект, разположен в непосредствена близост с морския бряг и по-късния Круни/Дионисопол (Балчик).[27] Наблизо са удобните заливи при Бизоне (Каварна)[28] и Тиризис (Калиакра)[29]. Каменните котви, открити в тях, и особено полиметалният слитък с форма на кожа, са сред сочените за най-сигурни доказателства за морските контакти на Тракия с Егеида и Източното Средиземноморие през втората половина на II — началото на I хил. пр. Хр.[30] В централната част на платото на нос Чиракман, където по-късно се развива Бизоне, са открити материали, датиращи от Халколита до Ранножелязната епоха.[31] Ранната дата на паметниците от Оброчище получава косвена подкрепа и от новопубликуваната двуспирална фибула от същото землище, която по аналогия с добре датираните фибули от некропола при Сборяново следва да се датира в интервала X-IX в пр. Хр.[32] Нещо повече, брадвите и фибулата от Оброчище са сред най-изразителните свидетелства, засега, за съществувалите в района на Франгенското плато и басейна на р. Батова селища, обезпечавани с железни и бронзови сечива, оръжия и накити, през цялата ранна фаза на Ранножелязната епоха. Ясен индикатор за това, засега, са фибулите от фонда на Варненския музей.[33] Следва да се подчертае, че освен типовете и вариантите, които имат паралели с известните до момента характерни за Тракия фибули, има и няколко, които сочат, както правилно изтъква М. Георгиева, "връзките на местното население ... чрез преките морски пътища." с Анатолия, Кавказ и Средиземноморието.[34] (вж карта 1)

Групата сходни сечива от Оброчище, Бърлад и Чернату възхожда типологически към късобронзовите брадви от Централна Анатолия — група II.A 1-3 по А. Весе (респ. типове III-V по Ерканал).[35] В края на II хил. пр. Хр. там се появяват и варианти, изковани от желязо.[36]

По-големият екземпляр от Марково (обр. 1. 4) е близък типологически с брадвите от Оброчище, но все пак очевидно спада към друг вариант. Сред известните железни екземпляри от Европа той е най-близо, според мен, до най-масивната брадва от Криводолската находка (обр. 1. 10) — тип III1D, вариант 2, по А. Весе. Близки до нея са някои екземпляри и от предходния вариант, познати от Анатолия и Егейска Гърция.[37] В различните комплекси те се датират от началото на X докъм средата на VII в. пр. Хр. В същия хронологически диапазон се вместват и артефактите от група II.1 по А. Весе[38], с които има типологическа близост вторият екземпляр от Марково (обр. 1. 5). Любопитно е, че почти точен аналог на нашия паметник е единствената брадва от желязо от Кампотехар, ЮЗ Испания. От Балканите най-близки от тази група са брадвата от Омарчево и Синсимион, Румъния, и в по-малка степен екземплярът от Инсула Банулуй (срв. обр. 1. 5 и 1. 6-8). Изхождайки от тези аналогии може да се предположи, че брадвата от Марково би могла да се датира в интервала X-VIIIв.[39] За съжаление липсата на данни за конкретния контекст на находките не позволява евентуалното им синхронизиране и пр. Посочените аналогии за паметниците от Марково подсказват, че те биха могли да са резултат и от контакти с Егейско-Анатолийската област, опосредствани от Южна Тракия. Марково се намира в район, в който се пресичат пътищата, идващи от Източно-старопланинските проходи към Североизточна Тракия и тези водещи от Варненския залив към хинтерланда.

Сред новопубликуваните оръжия от колекцията на Шуменския музей определен интерес представлява и една двойна желязна брадва от района на с. Пет могили, Шуменско (обр. 1. 17).[40] Тя не се вмества в типологията на крито-микенските двойни брадви и техните балкански, късобронзови деривати.[41] Но, за сметка на това, откриваме точна аналогия от бронз в Централна Анатолия. Интересно е, че епонимният екземпляр от Емирдаг (обр. 1. 18), както и вариантите известни от Кюлтепе и Тарсос, се датират в първата половина на II хил. пр. Хр.[42] Находката от Пет могили подкрепя идеята, че през целия период на Ранножелязната епоха, до създаването на гръцките колонии, траките от крайбрежието между Варна и Калиакра и техният хинтерланд са имали преки контакти с Анатолия, Закавказието и Сиро-палестинското крайбрежие. Разположението на местонаходищата на кръстовидните брадви, фибулите и двойните брадви, имащи реплики в Тракия, очертава най-общо трасето на пътя, който от Раннобронзовата епоха свързвал черноморското крайбрежие от района на Синопе-Амисос през централна Анатолия, "Киликийските врати" на планината Тавър с Тарсос и по киликийското крайбрежие на юг към Сирия, Финикия и Палестина (вж карта 1).[43] Вероятността прекият път през Черно море от Синопе покрай Кримския полуостров към северозападния бряг на Понта да е бил познат на местните мореплаватели още преди гръцката колонизация, отдавна е аргументирана в литературата.[44] Изложеното дотук подкрепя с нови, конкретни факти тази идея.

Към посочените по-горе паметници би следвало да се добави още едно интересно свидетелство за контактите на Североизточна Тракия с Близкия Изток — златната купа от о. Белене. Датировката й, изведена на базата на паралелите извън Тракия, е най-вероятно VIII-VII в. пр. Хр. Технологическите й белези, обаче, не изключват произвеждането й в близост до мястото на депонирането.[45]

Възниква въпросът за характера на контактите, довели до появата на разгледаните артефакти. В литературата вече съществуват модели, в които се разграничава значително разнообразие от възможни причини за появата на предмети, характерни за една култура в друга среда.[46] Вместо механичното "разпространение" по-конкретно е да се говори за "контакти". Зад тях обаче може да стоят "разузнавателни (и/или разбойнически, пиратски) походи/пътувания" и свързана с тях "плячка"; "натурална обмяна (бартер)"; "размяна на подаръци"; "ритуално посвещение"; "миграция или имиграция на занаятчии"; "колонизация"; "търговия, основана на еквивалентна основа (покупко-продажба)." В рамките на самата търговия (респ. размяна) се разграничават нива: -локална; — интеррегионална; — далечна/международна (long distance trade) със съответните особености.

В конкретната ситуация следва да се имат предвид няколко условия. Част от находките, разглеждани тук, които могат да се датират в самия край на II или началото на I хил. пр. Хр. са свързани с време на криза на бронзовото производство в Тракия и регионите на юг и югоизток от нея и утвърждаване на желязото като основен метал. След края на X и особено IX в. пр. Хр. желязното производство е усвоено в целия визиран регион и се стабилизира производството на изделия от бронз. През VIII-VII в., на фона на интензивни колонизационни процеси в Средиземноморието, тече и съответно взривообразно обмен на стоки и идеи, изчерпващи в различни комбинации описаните варианти на контактите, като се имат предвид различните нива и специфики в социално-икономическото, политическото и културно развитие на племена и страни от мегарегиона.[47] За Черно море обаче, до средата на VII в. пр. Хр., няма ясни археологически(!) следи от колонизация на мореплаватели, проникнали през Пропонтида. Поне разбирана като находки и находища на керамика от егейски и източносредиземноморски произход.[48] В този смисъл, възможността за разграничаване на вътрешночерноморски контакти в първите четири столетия на I хил. пр. Хр., е тема значима и перспективна.

Я. Боузек смята, че желязото и солта са били много важни в локалната обмяна (респ. търговия), но не са били предмет на далечна (презморска) търговия,[49] докато със сигурност търговците от Средиземноморието винаги са имали интерес към редките метали — мед, калай, злато и сребро. Ако картата на основните находища на тези метали в Европа и Мала Азия (карта 2, без среброто) е вярна, връзката, респ. търговията на СИ Тракия с Централна Анатолия не е особено логична. "Експорт" обаче на злато (от Трансилвания?) и евентуално калай или бронзова суровина (от Бохемия и Трансилвания) чрез пристанищата (респ. тържищата?) на Северозападния Понт е допустим.[50] Може би слитъкът от

Калиакра (втора пол. II хил. пр. Хр.), съдържащ злато (32%), сребро (18%) и мед (43%) е бил приготвен да замине на Юг.

От друга страна, за появата на поне част от железните сечива и оръжия в Североизточна Тракия, по аналогия с процеса на въвеждане на желязото в културата на Гърция, бихме могли да предположим, че са резултат от имиграция на майстори от Анатолия.[51]

С риск да прозвучи изненадващо, ще представя едно предположение относно суровините, а вероятно и продукцията, които са правели постоянно района на днешна СИ България (лишена от метални залежи) контактна зона с пунктове за размяна на различни суровини и изделия, водещо от своя страна до снабдяване с всички необходими количества метали и развитие на местни центрове на металообработване. Още от Халколита богатите и достъпни находища на висококачествен кремък в Лудогорието са способствали за развитие на добив и разнообразно производство на сечива, и за селското стопанство, и за занаятчийското производство. Някои от тях са запазили своето практическо значение до индустриалната епоха.[52] На таза база, вероятно от съседите си на юг от Хемус и от Карпатите, жителите на района са си набавяли в значителни количества мед и злато, а по-късно и бронз. За Халколита най-блестящ пример е некрополът при Варна. За Късноброзовата епоха има данни за няколко производствени центъра в днешна Североизточна България, обединени от Н. Черньх под името металургично огнище Дичево.[53] При криза на културата на една метална епоха и преход към нова, вероятно стойността на кремъчните суровини и изделия е нараствала. Естествено е част от пунктовете за размяна и развитие на металообработване да се намират в крайморските селища с удобни за приставане заливи, както и по пътищата водещи към хинтерланда и съседните области.

---

[1] Тереножкин, А. Киммерийцы. Москва, 1977, 20; Срв. Hoddinott, R. The Thracians, London, 1981, 84-85; Bouzek, J. Greece, Anatolia and Europe: Cultural interrelations during the Early Iron Age. (Studies in Mediterranean Archaeology, vol. CXXII), Jonsered, 1997, 44-45.

[2] Вж Tonceva, G. Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie du Nord-Est, Studia Thracica, 5, 1980; Гергова, Д. Постижения и проблеми в проучването на раннoжелязната епоха в Тракия. — Археология, 1986, 3, 11-12 с лит.; Стоянов, Т. Могилен некропол от Ранножелязната епоха. Сборяново, I, С. 1997, 74-85, 164-167 с лит.

[3] Pleiner, R. Die Wege des Eisens nach Europa. — In: Frühes Eisen in Europa. Festschrift Walter Ulrich zu seinem 70 Geburstag. Schaffhausen, 1981, 115-128, Abb. 4, 11. Интересно е да се отбележи, че в картата, отразяваща разпространението на най-ранните железни предмети в Европа(Abb. 4) Плейнер не е отбелязял споменатите в текста(s. 116) мечове от Топчий, Попово, Омарчево и нож от Сава-Цонево; Срв. Pleiner, R. La pénétration du fer dans la sphère culturelle grecque, thrace et vénéto-illyrienne —Dialogues d'histoire ancienne, 8, 1982, 168-192, fig. 1-2. В тази публикация, може би писана по-рано от предходната, не са споменати изобщо железни артефакти от територията на дн. България; Срв. Bouzek, J. Op. cit., fig. 22, където от всички страни в Югоизточна Европа е пропусната само България, респ. тази основна част от древна Тракия.

[4] Стоянов, Т, Цит. съч, 166, бел. 13-15.

[5] Вж Müller-Karpe, A. Hethitische Dechsel. — IstMitt, Bd. 40, 1993, 227-234.

[6] Wesse, A. Die Ärmcheneile der Alten Welt. Ein Beitrag zum Beginn des Eisenzeit im Östlichen Mitteleuropa.(Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 3), Bonn, 1990, 9-72, Taf. 1-22, Karte 1, 3-5, 19.

[7] Ibidem, 60-61, No 570, Taf. 22.

[8] Savas Harmankaya, N. Kozman Deresi Mevkii(Sarköy, Tekirdag) Maden Buluntulari. — In: Readings in Prehistory. Studies presented to Halet çambel. Istanbul, 1995, 217-237, Levha 6. Тук няма възможност да се разгледа в пълнота характера на тази находка, както и въпроса за калъпа за отливане на брадви от музея в Смолян(бел. 7).

[9] Вж Wesse, A. Op. cit., Karte 2-5.

[10] Hänsel, B. Bronzene Griffzungenschwerter aus Bulgarien. — PZ, 45, 1970, Hft. 1, 26-41. Срв. и Bouzek, J. Op.cit., 104, с лит. в бел. 1-7.

[11] Wesse, A. Op. cit.; Vulpe, R. Die Äxte und Beile in Rumänien I-II. — PBF, Abt. IX, Bds. 2; 5, München, 1970; 1975 Erkanal, H. Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausends in Zentralanatolien. — PBF, Abt. IX, Bd. 8, München, 1977; Miron, E. Axes and Adzes from Canaan. — PBF, Abt. IX, Bd. 19, Suttgart, 1992; Zeravica, Z. Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montanegro, Bosnien und Herzegowina. — PBF, Abt. IX, Bd. 18, Stuttgart, 1993; etc.

[12] Атанасов, Г. Тракийско въоръжение от фонда на Исторически музей Шумен. — В: Въоръжение от древна Тракия, Шумен 1995, 51, No-обр. 45-46. Две от брадвите(инв. N 12173, 12172) са еднакви — дълж. 27 см, шир. 7,7 см. Третата(инв. N 12176) е с близки размери — 25,3 см, шир. 6 см.

[13] Пак там. 50, No-обр. 43-44; дълж. съотв. 11,5 и 29,5см.

[14] Детев, П. Две тракийски брадви от Южна България. — Археология, 1966, 3, 54, обр. 1-2.

[15] Николов, Б. Колективна находка от железни предмети от халщатската епоха до гр. Криводол, Врачански окръг. — Археология, 1970, 1, 51-53, обр. 1а-д -2а-б. По реда на представяне, първите 5 паметника са брадви. Тъй като авторът не е описал ъгъла на заточване и не са представени профили на изделията, без автопсия не би могло да се каже дали някои от тях не са тесли. Последните два паметника (обр. 2а-б у Б. Николов, тук обр. 1. 15-16) са посочени като длета. Това се вижда добре и от илюстрацията. Вероятно поради недоглеждане или лош превод от български, тези сечива са представени у A. Wesse (Op. cit., No 170-171, Taf. 23) също като брадви. Засега, не са ми известни кръстовидни длета от съседните области на Балканския полуостров. Самият факт, че в Тракия се появяват три функционално различни кръстовидни сечива — брадви, тесли и длета е показателен за вероятното изработване на тези типове в местни работилници.

[16] Пак там. 53-57, обр.3-5.

[17] П. Детев я датира 750-650 г. пр. Хр. През 60-те години за начална дата на Ранножелязната епоха се приемаше все още Средноевропейската хронология- ок. 800 г. пр. Хр. След промяната на хронологията в синхрон с Егейската периодизация и хронология, актуализираната дата за брадвата от Новозагорско би следвало да се измести към X или X-IX в. пр. Хр.

[18] Николов, Б. Цит. съч., 57. Датирането бе неправилно, от методологическа гледна точка, тъй като бе основано само на датата на кнебела от юзда, при това, чрез късно датирани паралели от степите на Северното Черноморие. Кнебели от този тип в Централна Европа се датират към VIII в. пр. Хр. — срв. Patek, E. Zum Übergang von der Urnenfelderzeit zur Hallstattzeit in Transdanubien. Überblick über den heutigen Forschungsstand. — In: Hallstatt Kolloquium, Veszprem 1984, Budapest, 1986, 165-167, Taf. 2 A. 6-7, Taf. 8. Срв. J. Chochorowski Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Srodkowej. Krakyw, 1993,65, Rys. 3.(IX-VIII в. пр. Хр.).

Освен кръстовидните брадви, които генетично носят по-ранна дата, към дата не по-късно от VIII в. пр. Хр. сочи и единият от върховете за копие (Николов, Б. Цит. съч, 55, обр. 5а), който има точен паралел от гроб XXVII при Атинската агора, датиран ок. 900 г. пр. Хр. Той съдържа кръстовидна брадва много близка до първата от Криводолската находка(тук обр. 1. 10) и инструмент близък до клина в този комплект — вж Müller-Karpe, H. Die Metallbeigaben der früheisenzeitlichen Kerameikos-Gräber. — JDAI, Bd 77, 1962, 64-67, Abb. 28.

Късната дата за цялата находка от Криводол беше възприета и от Tonceva, G. Op. cit., 105-108 — първа половина на VI в. пр. Хр.

[19] История на България, I, C. 1979, 138.

[20] Николов, Б. Криводол — древни култури. 1984, 11.

[21] Stoia, A. The Beginning of Iron Technology in Romania. — In: The Bronze Age — Iron Age Transition in Europe. BAR, International series, 483(I), 1989, 48, 51, 59 lit.

[22] Hänsel, B. Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau. (Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtliche Archäologie des Mittelmeer — Kulturraumes, Bd. 16). Bonn. 1976, 160-161.

[23] Wesse, A. Op. cit., 144, No 175-176.

[24] Gimbutas, M. Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe. Paris-Hague-London, 1965, 232.

[25] Wesse, A. Op. cit.,143-144, No 177 я класифицира във вариант 2 на тип III. 1 C, но като се има предвид възстановката предложена в румънската литература, тя е по-близка до тези от Бърлад и Оброчище — вж Bader, T. Die Fibeln in Rumänien. — PBF, Abt. XIV, Bd. 6, München, 1983, 18-20, Taf. 55. A -10; Срв. Stoia, A. Op. cit, 48, 51 lit., fig. 4.

[26] Вис. 27 см, шир. 6,8 см. Срв. бел. 12.

[27] Непосредствено на север от устието на р. Батова, на чийто ляв бряг е с. Оброчище, между курорта Албена и Балчик, е имало селище от Ранножелязната епоха. За него и Круни-Дионисопол Вж. Бобчева, Л. Археологическа карта на Толбухински окръг. С. 1973, 22-24. Условията за заселване при Круни-Дионисополис са били винаги фаворизирани от обилните подпочвени води — вж Димитров, М. Укрепленията на Дионисеполис-Карвуна. — В: Балчик — древност и съвремие, Балчик, 1990, 25-26, бел. 1-4. За селище с функции на търговско средище отпреди появата(?) на Круни- Дионисополис свидетелстват над 100 броя от т.нар. стрели-пари. — вж Йорданов, И. Нумизматичната колекция на Археологическия музей Балчик — исторически извор за историята на града и околностите му. — В: Балчик — древност и съвремие, Балчик, 1990, 49-51. Река Батова, която в древността е била по-пълноводна, вероятно е била плавателна в долното си течение. Указание за това е изричното й споменаване при изброяването на пристанищата по брега, както и присъствието й на ранните географски карти. Името й е *Zyras*. Вж. Beševliev, B Die Erste Historische Karte vom Schwarzen Meer und seiner westlichen Küste. — Thracia Pontica, II, 1985, 46-46,

[28] От Каварна произхожда желязна брадва тип келт, която Г. Тончева датира XI-IXв. пр. Хр. Tončeva, G. Op, cit., 52, Pl. XIX. 7. За две подобни, новопубликувани железни брадви от с. Градище и с. Жълъд, Шуменско вж: Атанасов, Г. Цит. съч., No 47-48, без прецизирана дата в рамките на Ранножелязната епоха.

[29] Бобчева, Л. Цит. съч., 40-41; Джингов, Г. А. Балканска, М. Йосифова Калиакра. I. Крепостно строителство. С. 1990, 9-10 с лит.

30 Порожанов, К. Датировка на каменните котви с отвори от Българското Черноморие — постижения и проблеми. — Археология, 1989, 6-15; Същия Общество и държавност у траките. С. 1998, 106-122; Тончева, Г. Нови данни за търговията по Черноморското крайбрежие през XVI-XIV в. пр. н.е. — Векове, 1973, 3, 17-24.

[31] Мирчев, М., Г. Тончева, Д. Димитров Бизоне — Карвуна. — ИДАД, 12, 1961, 26-27. Според Василев, В. Чиракман. — Векове, 1985, 3, 23, през Ранножелязната епоха "...на Чиракман и в неговия район е имало едно централно и няколко други тракийски селища". Археологически материали документират селище от ранната фаза на Ранножелязната епоха и при с. Божурец(ок. 3 км ЮЗ от Каварна) — вж Бонев, А., Т. Димов Приноси към праисторията на Добруджа. — Векове, 1985, 2, 39.

[32] Георгиева, М. Фибули от старожелязната епоха във Варненския археологически музей. — ИНМВ, 29(44), 1993(1997)19-20, No 27, Табл. IV.27, Срв. Стоянов, Т, Могилен некропол от Ранножелязната епоха. Сборяново, I, С. 1997, 74-80, No 129-130, Табл. XVIII, XXIV.

[33] Георгиева, М. Цит. съч. От Оброчище произхождат и четири масивни железни двойни брадви — Атанасов, Г. Цит. съч., No 51, Инв. No 12180, 1277, 12181, 12179. Ако приемем, че сходството с бронзовата брадва от Рояк, Провадийско, датирана в Къснобронзовата епоха(ок.XIV-XIIIв.),

е основание за датиране в началото на Ранножелязната епоха, брадвите от Оброчище придобиват важно значение за характеристиката на тракийската култура в района. За типологията и датата вж Buchholz, H.-G. Doppeläxte und die Frage der Balkanbeziehungen des Ägäischen Kulturkreises. — In: Poulter, A.(ed.) Ancient Bulgaria. Papers presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, Nottingham, 1983, Part. 1, 79-80 lit., No 54 , Abb. 19, 21 f.

[34] Георгиева, М Цит. съч., 21, No 1(Долище, Варненско), No 2(Кичево, Варненско), No 22(Църква, Добричко),No 23(Североизточна България), No 25(Просечен, Варненско), Табл. I, III-IV; Georgieva, M. Fibules pré-coloniales de la côte ouest-pontique. — In: Proceedings of the First International Pontic Congress, Varna 1997(in print). Особено интересни са фибулата от Просечен, Варненско и новопубликуваната от Варненско(Georgieva, M. 1997) , които имат паралели сред находки от Югоизточна Анатолия, Сирия, Асирия, Финикия и Палестина — вж Stronach, D. The development of the fibula in the Near East. — Iraq, vol. XXI, 1-2, 1959, 195-200, fig. 7.6, 9.5-7.

[35] Wesse, A. Op. cit., 30-32, Abb. 15-16, Karte 5; Erkanal, H. Op. cit., 5-12, Taf. 2-4, 8.

[36] Wesse, A. Op. cit., 147, No 203, 206, Taf. 23. Към бронзовите паметници от група II.A 1 трябва да се добавят и два екземпляра от района на устието на р. Халис — Dengate, J. A. A site Survey along the Soth Shore of the Black Sea. — In: Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeollogy. Ankara 1973, 1978, vol. I, 254-256, Ills. 6-7, Pl. 67, Fig. 13.

[37] Wesse, A. Op. cit., 168, No 202, 207, 209-214, 216, Taf. 27, Abb. 55.

[38] Wesse, A. Op. cit., 166, 168, No 223, 174, 180, 193, 143-146, 182, Taf 23, Abb 55. По-горе(бел.15) вече бе посочено, че погрешно No 170-171(тук обр. 1. 15-16) от Криводол, които са длета, са включени в класификацията на брадвите и теслите.

[39] Вж бел. 17. Срв. Wesse, A. Op. cit., 144. За брадвата от Синсимион вж Stoia, A. Op. cit., 48, Fig. 4. 2. От Марково произхожда и една желязна двойна брадва, сходна със споменатите четири от Оброчище(вж бел. 33) — Атанасов, Г. Цит съч, No 51, Инв. No 12386.

[40] Атанасов, Г. Цит. съч., No — обр. 42. Дълж. 28 см.

[41] Buchholz, H.-G. Op. cit., 52, anm.27, Abb. 8 d.

[42] Erkanal, H. Op. cit., 21-22, Taf. 6, No 66-68.

[43] За пътя през Анатолия вж French, D. Mycenaeans in the Black Sea? — Thracia Pontica. I, 1982, 21-28 lit; Macqueen, J. The Hittites and their contemporaries in Asia Minor. Tames & Hudson, 1975, 93-94; Gurney, O. The Hittites. Baltimore, 1964, fig. 1. Този път е най-краткото разстояние между Средизимно и Черно море.

[44] Лазаров, М. Потъналата флотилия. С. 1975, 86-89; Вж и доклада на М. Лазаров в настоящия сборник.

[45] За датировката и интерпретацията — Стоянов, Т. Една хипотеза за златната купа от Белене. — В: Боговете на Понта, 2, Варна, 1999(под печат). В първичната публикация — Лазарова, С. Златен съд от о. Белене. — ИМСЗБ, 20, 1993, 261- 263 — купата е датирана XII-XI в. пр. Хр.

[46] Срв. French, D. Op. cit., 21-28 lit; Collis, J, The European Iron Age. London, 1984, 14-18; Bouzek, J. Op. cit., 210-214 lit.

47 Вж Sherratt, S. and A. The Growth of the Mediterranean Economy in the Early First Millennium BC. — World Archaeology, vol. 24, No 3, 1993, 361-378.

[48] За дискусията по предколониалните контакти и най-ранните колонии вж последно: Tsetkhladze, G. Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Popultion. — In: Tsetkhladze, G.(ed.) Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology. Stuttgart, 1998, 9-66.

[49] Един пасаж от Одисея(I, 181-184) обаче, свидетелства, че и качествени (стоманени) железни изделия са били обект на презморска търговия.

[50] Срв Bouzek, J. Op. cit., 210, fig. 245; Срв. Macqueen, J. Op. cit., 41 lit. За източниците на калай за Анатолия вж Belli, O. The problem of tin deposits in Anatolia and its need for tin, according to the written sources. — In: Anatolian Iron Ages, 2, The Proceedings of the Second Anatolian Iron Ages

Colloquium, Izmir 1987(British Institute of Archaeology at Ankara Monograph No. 13), 1991, 1-9; За залежите от мед, злато, сребро и олово вж De Jesus, P. Metal resources in Ancient Anatolia. — An St, 28, 1978, 97-102.

[51] Вж Iakovidis, Sp. The appearance of Iron in Greece. — Athens Anals of Archaeology, 1970, 2, 288-296; срв Boardman, J. The Greeks Overseas. Their early colonies and trade. Thames & Hudson, 1980, 55-60

[52] Скакун, Н. Развитие производства в эпоху палеометалла в Болгарии. — Pulpudeva, 6, 1993, 152-164. Чрез петрографски анализ е доказано, че през халколита кремък от СИ България е бил експортиран в дн. Молдова и Украйна; Още по-интересна е информацията за находището при с. Крива река, Шуменско, където се предполага една от халколитните работилници за кремъчни сечива(срв. Тодорова, Х. Энеолит Болгарии. С., 1979, 40; Скакун, Н. Цит. съч., 164). Там, и през 30-те години на нашия век "Местни специалисти намират кременните жили и ги експлоатират ... след това в селото ...се очуква и получават ...специални силно изострени кремъци за дикани... Тези кремъци, които търговци закупуват на самото място, се разнасят из цяла България и дори вън от България: в Ромъния, Турция и др."— Маринов, В. Дели-орман(южна част). Областно географско изучаване. С., 1941, 102, 150.

[53] Черных, Н. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. С. 1978, 183-185, 250-253, рис. 107, за термините с. 17. Черних дели огнищата на металургични и металообработващи, като първите означават топене на рудата и обработване на метала, а вторите обработване на вече отлят метал. От гледна точка на семантиката гръцката дума "метал-ургия" означава и двете основни групи технологични операции.

Картирането на находките от Къснобронзовата епоха в Мунтения, непосредствено на север от Дунав, ясно показва връзката с Карпатския басейн — вж Trohani, G. L'emploi et le travaill des métaux entre les XVIe— XIe siècles av. n. ère. — Pulpudeva, 5, 1986, 184-194, карта — fig. 1.

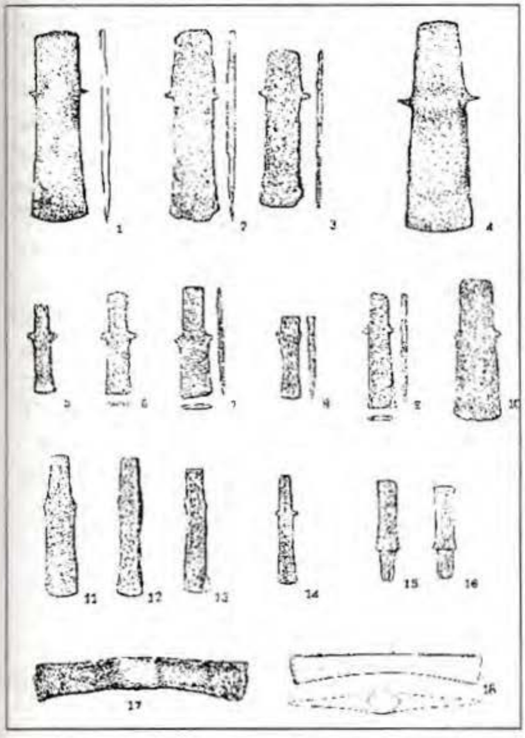

Образ 1.

1. Оброчище; 2-3. Бърлад, Румъния; 4-5. Марково; 6. Синсимион, Румъния; 7. Омарчево; 8. Инсула Банулуй, Румъния; 9. Чернату, Румъния; 10-16. Криводол; 17. Пет могили; 18. Емирдаг, Турция. 1-17 желязо, 18 бронз.

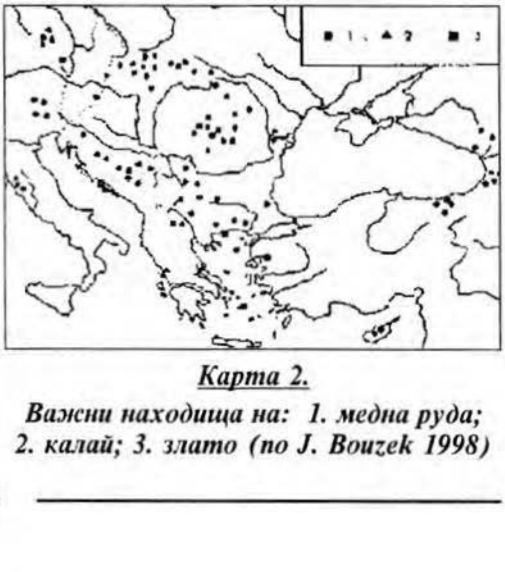

Карта 2.

Важни находища на: 1. медна руда; 2. калай; 3. злато (по J. Bouzek 1998)

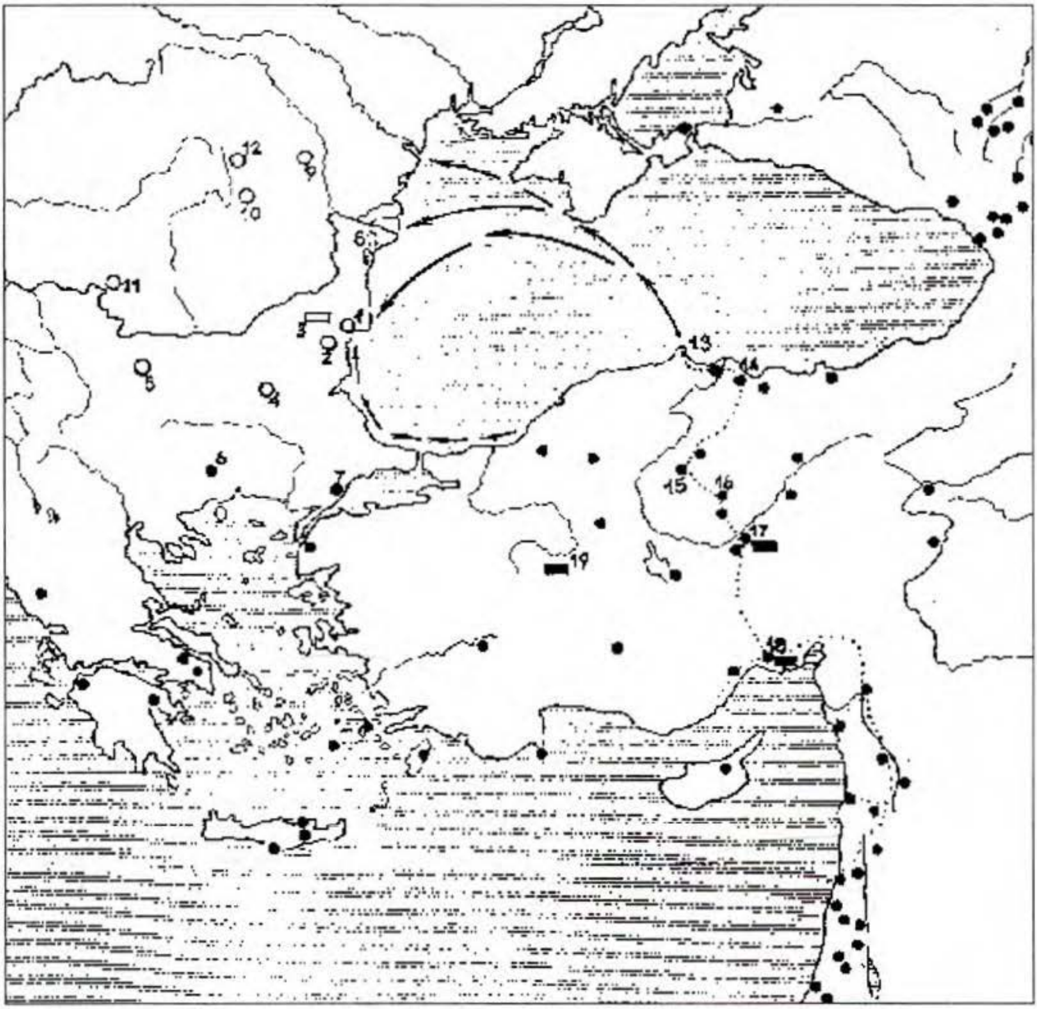

Карта 1.

1. Оброчище; 2. Марково; 3. Пет могили; 4. Омарчево; 5. Криводол; 6. Могилица;
7. Шаркьой; 8. Бабадаг; 9. Бърлад; 10. Чернату; 11. Инсула Банулуй; 12; Синсимион;
13. Синопе (дн. Синоп); 14. Амисос (дн. Самсун); 15. Богазкьой; 16. Алишар;
17. Кюлтепе; 18. Тарсос; 19. Емирдаг. (по A. Wesse 1990 с допълнения)
⭘ ***— бронзови кръстовидни брадви и тесли;*** ○ ***— железни кръстовидни брадви и***
тесли; — бронзови брадви тип Емирдаг; — железни брадви тип Емирдаг.

THE CONTACTS OF NORTHEASTERN THRACE WITH ANATOLIA, CAUCASUS AND THE NEAR EAST DURING THE EARLY IRON AGE UNTIL THE TIME OF THE GREEK COLONIZATION

Totko Stoyanov

(Summary)

The paper is based on some recently published iron artefacts from northeastern Bulgaria, which are informative about the early stages of the acquisition and development of the iron industry in Thrace, as well as about the relations with Anatolia, Caucasus and the Near East, the area supposed to be the primary hearth of iron technology in the Ancient World. They are instruments and/or arms known in the specialized literature as *trunnion* or *lugged axes and adzes.* Three of them were received in the museum of Shoumen from the village of Obrochishte, Dobrich district, two more- from the village of Markovo, Shoumen district. Other finds typologically comparable to them and dated back to the early stage of the Early Iron Age are also known from southeastern Romania and southern Moldova. This group of finds is a really valuable source of information because no archaeological data is available about similar bronze artifacts from this period, well known in Asia Minor and its eastern adjacent regions. The fact, that the village of Obrochishte is situated very close to the seashore and to the three convenient harbours of classical times — Dionyssopolis, Byzone and Tirizis, is a good reason to suppose that the appearance of the axes is a result of sea-borne trade with northern Anatolia. This idea is supported by another group of recently published metal objects — several fibulae discovered near Varna (ancient Odessos). They have their parallels in central and southeastern Anatolia and in some regions to the East of Transcaucasus and Levant as well.

Another problem, posed by the author, is the nature of the contacts as a result of which the artefacts under consideration appeared in Thrace.

Люба Огненова-Маринова

ТЕРАКОТА ОТ МЕСАМБРИЯ — ПОРТРЕТ НА АРСИНОЕ III

Всред теракотите, открити в Месамбрия, привлича внимание с размерите си, моделирането и особено с портретните си черти една глава на млада жена (обр. 1).[1] Открита случайно на морския бряг, тя е достигнала до нас отчупена в основата на шията от останалата, загубена част на фигурата. Максималната й височина е 12 см. Моделирана без шаблонна матрица, тя е куха отвътре, но стените са дебели 1 до 2 см. За разлика от предната лицева страна, главата отзад е само налепена. Теракотата има светло кафеникав цвят отвън и сив от недоизпичане отвътре.

Представената млада жена е наклонила и извърнала леко глава надясно. Косата, разделена на прав път и пристегната с панделка, разкрива лице с приятен овал, с високо чело, едри, леко изпъкнали очи, малка, месеста уста, а носът с лека гърбица е капризно изострен на върха. Подаващите се под прибраните коси уши са пробити за обеци. По шията са представени изрязани венерините гънки.

Теракотата от Месамбрия намира аналогии всред група теракоти, изобразяващи млади жени, отнасяни към III в. пр. Хр.,[2] между които е и бюстът на млада жена от Приена (обр. 2-3).[3] И тази теракота е моделирана без калъп, има същите пропорции като месамбрийската и представя същия тип млада жена. Челото, очите, устата, брадичката, шията и прическата са същите. Младата жена от Приене има леко по-удължено лице и при моделирането на носа не са предадени гърбицата и капризно изтъненият край. Тези отклонения може да се дължат на интерпретацията на керамопласта на същия образ.

Физиономична прилика с теракотата от Месамбрия и същевременно с тази от Приена, установяваме и в една миниатюрна теракота — глава на момиче (вис. 2,9 см), от частна колекция в Амстердам (обр. 4).[4] Тази главичка-портрет е идентифицирана с портрета на Арсиное III и е привлечена за сравнителен материал при определянето от Берил Бар-Шарар на бронзовия бюст на млада жена от fulcrum (обковка на възглавница на легло) от Антикитера (обр. 5-6).[5] Това изследване, с привлечения сравнителен материал, ни подпомогна за идентифицирането на нашата теракота-портрет от Месамбрия. При съпоставянето на бронзовия бюст от Антикитера с теракотата от Месамбрия приликата е явна.

Всред известните портрети на Арсиное III е и една бронзова глава от Палацо Дукале в Мантуа (обр. 7-8).[6] При този портрет лицето на младата жена е леко удължено, както в теракотата от Приена, само при моделирането на носа се долавя лека гърбица и изтъняване на върха на носа. Тези елементи от профила на Арсиное

III са най-ясно изразени в портрета й върху златната октадрахма от Глазгоу, датирана около 210 г. пр. Хр. (обр. 9).[7]

При съпоставянето на профила на теракотата от Месамбрия с профила на Арсиное III от октадрахмата установяваме, че линията, очертаваща челото, устните, брадичката и шията съвпада и при двата профила. Формата и разположението на окото е същото. Капризното очертание на носа, което виждаме в октадрахмата, се долавя също в нашата теракота и донякъде в бронзовата глава от Мантуа, но се губи в теракотите от Амстердам, Приена и Антикитера. При последния портрет краят на носа е отчупен. Тези съпоставяния ни дават основание да разпознаем в теракотата от Месамбрия именно Арсиное III, сестра, а от 217 г. пр. Хр. и съпруга на Птолемей IV Филопатор (221-205).

Независимо, че Арсиное III е била обожествена приживе, теракотата има по-скоро политически, отколкото култов характер. Портретът на една принцеса от династията на Лагидите издава и връзките на Месамбрия с тази династия и с Александрия и Египет. Явно влиянието на Птолемеите през този период не се простира само върху градовете от Егейското крайбрежие на Тракия, но и върху тези от Евксинския Понт.

---

[1] Mesambria-Mesemvria-Nessebar. Sofia, 1987. Археологически музей Несебър — Инв. No 2168

[2] Mollard-Besques, S. Catalogue raisonné des figurines et des reliefs en terre quite grecs et romains, II, Paris, 1963, Pl.36; Winter, F. Die Typen der Figurlichen Terrakotten, I-II, Berlin-Stuttgart, 1903, No 1256, 1; Köster, A. Die griechischen Terrakoten, Berlin, 1926, s. 85, Taf. 90, 91; Higgins, R. A. Greek Terrakotas, 1967, p. 116, Fig. 30.

[3] Reader, J. Priene. Funde aus einer griechischen Stadt. Berlin, 1983, s. 36, Abb. 16, 17a.

[4] Bar-Shharrar, B. The Anticcythera fulcrum bust: a portrait of Arsinoe III. — AJA, 1985, p. 689-692.(Coll. R. A. Lunsingh Scheurleer, inv. No 292)

[5] Ibidem, p. 689-692, figs. 1-3.

[6] Ibidem, p. 690, figs. 7-8.

[7] Ibidem, p. 690, fig. 4.

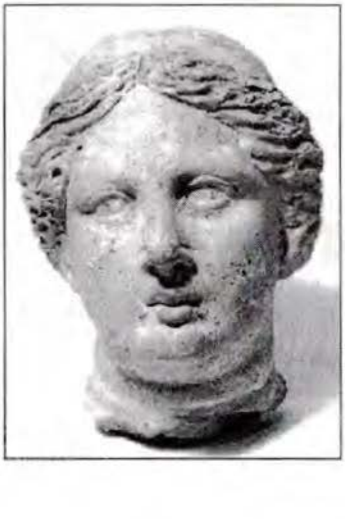

Обр. 1. Теракота — портрет на млада жена от Месамбрия.

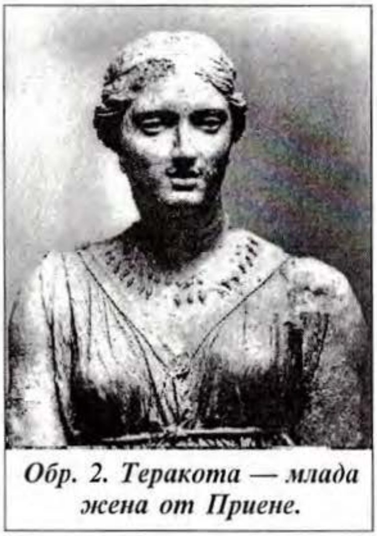

Обр. 2. Теракота — млада жена от Приене.

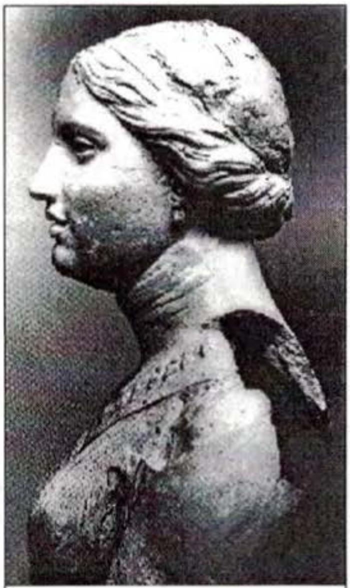

Обр. 3. Теракота — млада жена от Приене.

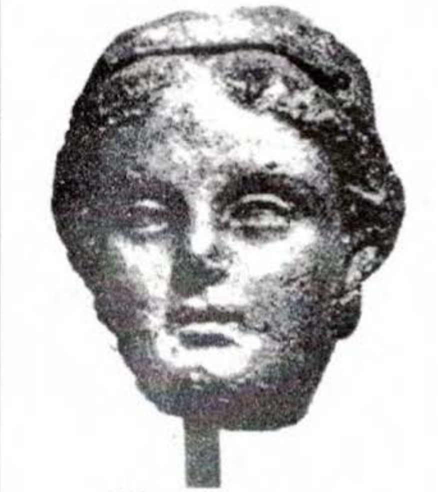

Обр. 4. Теракота — портрет на момиче — Арсиное III от Амстердам.

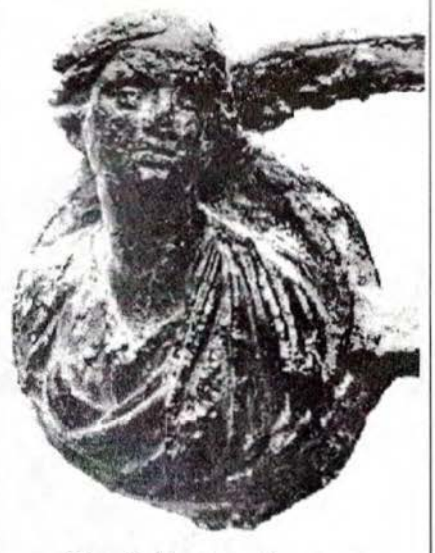

Обр. 5. Бронзов бюст — портрет на Арсиное III от Антикитера.

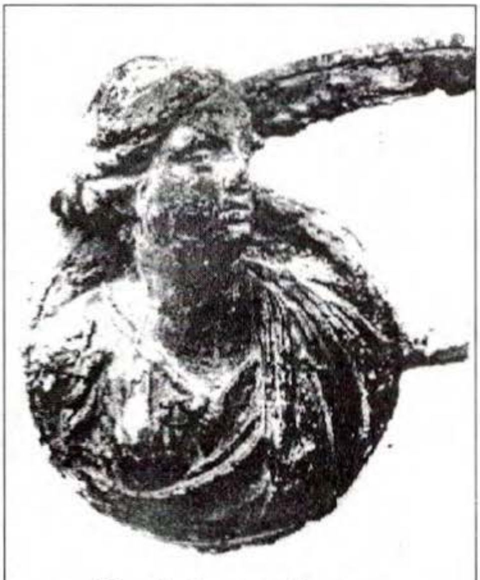

Обр. 6. Бронзов бюст — портрет на Арсиное III от Антикитера.

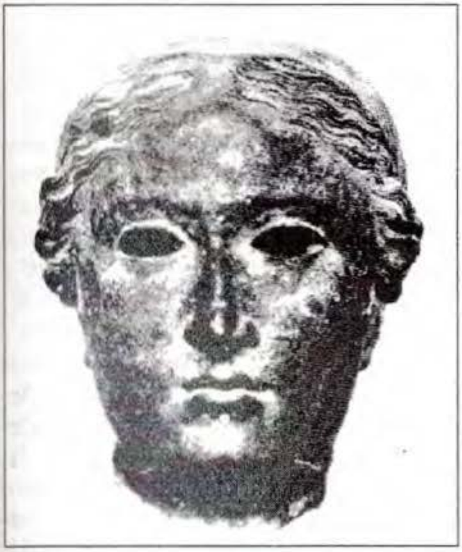

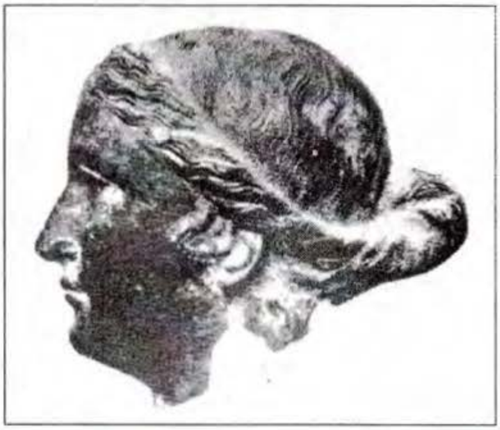

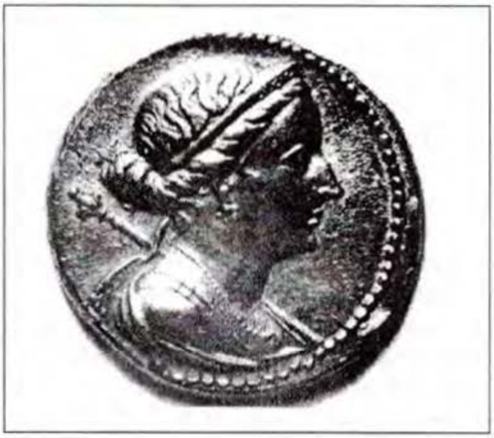

Обр. 7. Бронзов портрет на Арсиное III от Мантуа.

Обр. 8. Бронзов портрет на Арсиное III от Мантуа.

Обр. 9. Портрет на Арсиное III върху златна октадрахма от Глазгоу, ок. 210 г. пр. Хр.

A TERRACOTA FROM MESAMBRIA — A PORTRAIT OF ARSINOE III

Lyuba Ognenova-Marinova

(Summary)

A terracotta head, 0.12 m high, representing the Queen Arsinoe III is published in the article. It was discovered in Messambria on the Black Sea. The modeling and the portrait features allow us to compare the find with some well known representations of the Egyptian princess: a terracotta bust from Priene; a terracotta head from an Amsterdam private collection; a bronze *fulcrum* bust from Anticythera; a bronze portrait from Mantova and a portrait on a gold coin from a Glasgow collection as well. Based on the comparisons, the find from Messambria is to be considered undoubtedly a portrait of Arsinoe III — the sister and after 217 BC — the wife of Ptolemy IV Philopatoros (221-205).

Иван Карайотов

МЕСАМБРИЯ И ВЛАДЕТЕЛИТЕ НА КРАЙБРЕЖНА ТРАКИЯ

(според нумизматични данни)

Черноморското крайбрежие в много голяма степен представлява terra incognita, когато се касае за локалните владетели в древността. Една бегла съпоставка с тракийската историография на Беломорието е достатъчна, за да се убедим, че изследванията за владетелите на Понтийското крайбрежие и особено това, което се намира южно от Балкана е едва в началото си. (*Popov-99*) Най-многобройни са публикациите и становищата за тракийския династ Садала и неговите предшественици *(Galabov-50, 7-22; Danov-51, 110-140; Mihailov-55, 149-165; IGBR,I2,307)*. През последните десетилетия се проявява интерес към последните тракийски царе от Одриския царски двор със столица Бизия *(Ognenova-Lazarov, 185-203)*. Изводите, които се правят, в по-голямата си част са хипотетични. Без да са лишени от изобретателност, те продължават да се нуждаят от нови доказателства, опиращи се на всички възможни исторически науки, стига те, пряко или косвено, да засягат въпросите за тракийски владетели, или царе на други етнически групи, управлявали крайбрежните територии и вътрешността на юг, а в повечето случаи и на север от Балкана. Затова характерните белези на някои емисии месамбрийски бронзови монети могат да послужат, за да се направят съществени изводи за някои от владетелите на траките, и в един конкретен случай за последния келтски владетел в Тракия Кавар.

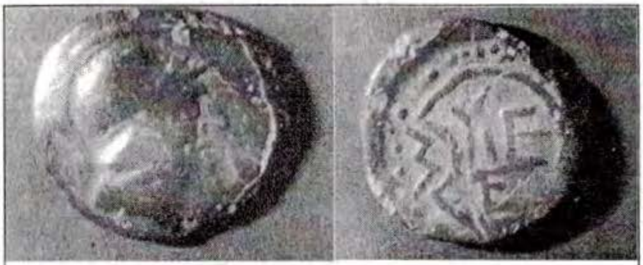

Обр. 1

Ще започнем с емисията бронзови монети с изображение на глава надясно в шлем с набузници върху лицевата страна и МЕТА с М в извивката на пелта и — ЕТА във вътрешността на този т. н. "амазонски щит" (Обр. 1). Проф. Тодор Герасимов още в 1950 г. изказа становището, че лицевото изображение на тези монети ни представя образа на легендарния тракийски основател на Месамбрия Мелса *(Gerassimov-50, 26)*. Едно от основните доказателства на известния наш нумизмат е наличието на изображения и на други ойкисти върху монети, като най-голямо значение той отдаваше на образа на митичния Бизас върху бронзови монети на Бизантион *(Schönert-Geiss-72, 20, Nr. 2032-2074)*.

Месамбрийските монети с глава надясно в шлем с набузници датират със сигурност през втората половина на IV в. През последната му четвърт техните емисии прекъсват и това може да се свърже с похода на Лизимах срещу Калатис в 313 г. пр. Хр. Един екземпляр от този тип ни е познат от Съкровище I (IGCH, 843), открито недалеч от Месамбрия в курорта Слънчев бряг, а два екземпляра са от Съкровище II, намерено в същия район. В първата находка тези монети са заедно с месамбрийски бронзови монети от типа "Шлем — МЕТА в колело с четири спици" и три елинистически сребърни монети: 1 драхма на Александър Велики, сечена около 325 г. пр. Хр. и 2 тетробола на Лизимах, сечени в самия край на IV в. пр. Хр. (в 306 -301 г. *Dimitrov-952, 146*). В Съкровище II от Слънчев бряг има два екземпляра от този бронзов месамбрийски тип, а останалите са от типа "Шлем — МЕТА в колело с четири спици". Още една монета от типа "Глава в шлем с набузници — МЕТА в пелта" имаме в голямата находка от месамбрийската селищна агломерация при село Кошарица, което се намира недалеч от Слънчев бряг. Този път месамбрийските монети са само две, а останалите 99 принадлежат на Филип II (89) и Александър Велики (10), (IGCH, 788; *Gorova-91, 47-58*). Присъствието на типа "Глава в шлем с набузници — МЕТА в пелта" е съвсем естествено, защото съкровището е заровено в самото начало на последната четвърт от IV в. пр. Хр.

Но нека отново се върнем на въпроса дали действително мъжът в шлем с набузници върху лицето на тези месамбрийски монети е тракийският ойкист (οἰκιστής) Мелса?

Шлемът с набузници е характерен за редица портретни изображения от ранната елинистическа епоха. Това е доказателство, че проф. Герасимов не се е излъгал, стигайки до извода, че в случая имаме изображение на мъж. При някои печати изображението трудно може да бъде отличено от Атина в коринтски шлем върху най-ранните бронзови емисии на Месамбрия. Това в повечето случаи се дължи на силна корозия или прекалено дебела патина.

Без да се подценява авторитета на нашия учител проф. Герасимов трябва да се подчертае, че наличието на образ на легендарния основател на Месамбрия върху ранната емисия до голяма степен остава хипотетично. Все още трябва да бъдем предпазливи и да се пазим от добавянето на още една легенда към тази, която датира от древността.

Бронзовите монети от типа "Глава в шлем с набузници — МЕТА в пелта" имат лицево изображение, което е твърде близо до аверса на предходния по хронология тип "Атина — МЕТА в колело". Още в Берлинския каталог с препотвърждение в Historia Numorum върху лицето на този тип е видяна "глава на Атина" (*HN, 278*). В най-новите каталози тази идентификация продължава да е в сила *(SNG, IX, 277)* и шлемът се класифицира като "атически". Мнението на проф. Тодор Герасимов, че върху този тип монети имаме глава на митичния основател на Месамбрия — легендарния тракиец Мелса — (*Gerassimov-50, 26, N 15*), макар да датира от 1950 г. е възприето в по-ранни наши изследвания, а също така и в книгата на колекционера Ставри Топалов (*Topalov-95, 80, 11*), който употребява името на ойкиста под формата "Мена".

Идеята на проф. Тодор Герасимов за изображението върху лицевата страна на монетите с реверс "МЕТА в пелта" все още не е изчерпала своята оригиналност и правдоподобност (*Gerassimov-50, 26, N 15, T. IV, 2*). Невъзприемането й от нумизматите в чужбина би могло да се дължи на слабата популярност на изследването на Герасимов, публикувано още през 1950 в том I от Известия на народен музей — Бургас. Освен това самият характер на най-новия каталог на монетите от колекцията на Бритиш музеум (*SNG, IX, 277*) не допуска коментар по такива въпроси. И гръцката нумизматка Ирини Варуха-Христодулопуло вижда Атина върху лицето на тези монети (*Christ-45, 106, Nr. 11, 118*), цитирайки Head (*HN, 278*) и Берлинския каталог (*Berl. Cat. I, 189*). В тези публикации на реверса на този тип не е разпознат амазонския щит, гледан от вътрешната страна, а Христодулопуло вижда "луновидно изображение на колело, изпъстрено с точки". Герасимов, под влияние на Head, също определя реверсното изображение като колело, заобиколено от зрънчест кръг. Само Мартин Прайс в цитираното последно издание на каталога на Бритиш музеум вижда на месамбрийския реверс "амазонски щит, гледан от вътрешната страна — inside of Amazonian sheld" (*SNG, IX.1, 277*). Тези противоречия в цялостното възприемане на лицето и опакото на този тип монети ни подтикват да мислим, че определението на лицевата им страна от Герасимов продължава да бъде актуално. Набузниците на шлема, които се виждат при най-добре запазените екземпляри, продължават да бъдат най-сериозният аргумент, за да възприемаме това лицево изображение като Мелса. Освен това при най-добрите екземпляри, както вече изтъкнахме, ясно личи, че това е профил на мъж, а не на жена и това ни кара да отидем по-далече и да си припомним, че и върху най-ранните сребърни драхми на дорийската колония между спиците на колелото има юношеска глава (*SNG, IX,1, 266*), която вече е била интерпретирана като образ на "основателя Менас, или Мелса — the funder Menas or Melsas" (*Hill-28, 5-6, N 6 = SNG, IX, 1, N 277*). Трябва също така да припомним и загадъчната брадата мъжка глава върху най-ранните драхми на месамбрийската метрополия Калхедон (*SNG, IX, 1, 84-85*), или юношеската глава върху хемидрахмите, диоболите и оболите на същия град (*SNG, IX, 1, 86-92*), които също биха могли да се интерпретират като образ на ойкиста Калхас.

Все пак биха могли да се изтъкнат два аргумента срещу интерпретацията на това лицево изображение като Мелса. Първото от тях — сравняването с конкретно наименувания Byzas от монетите на метрополията Бизантион (*Gerassimov-50, 26*) не пасва хронологически, защото типът "Бизас — прора", както подчертахме, се отнася към псевдоавтономното монетосечене от 2 — 3 в. сл. Хр. (*Schönert-Geiss-72, N 2033-2074*). Подобна е и ситуацията в град Томи, където хероизираният ойкист Томос също се представя върху монети от времето на късните Антонини (*Pick-Regling, II, 613 N 2547-2553, 2554-2559*). Но защо да отиваме толкова далече? Нали от близкия Анхиало също има псевдоавтономни монети с героя Анхиалос (*Strack-Anchialos, Nr. 407-409*) през III в. след Хр. Върху тези монети категорично е изписано името на полисния херос или ктистес. В много по-ранните емисии на Месамбрия това не съществува, но други паметници говорят за почитането на хероси в Месамбрия и за нейния тракийски основател Мелса.

Вторият аргумент срещу това да видим Мелса върху разглежданото монетно лице се съдържа в самото монетосечене на Месамбрия. Към края на II в. пр.

Хр. в града сесече отново една бронзова серия, която има на опакото амазонски щит, гледан от вътрешната страна. При него надписът е ΜΕΣΑ и върху лицето се появява Атина със звезда върху шлема без набузници. Номиналът е същият както на предходния тип. Тук трябва да се запитаме: Нима месамбрийците са забравили паметта на хероизирония Мелса и прибягват, при възраждането на типа с амазонския щит, до конвенционален образ на Атина? В една или друга степен интерпретацията на изображението върху типа, наречен "Мелса — МЕТА в пелта" остава противоречива. Употребяваме го, за да го разграничим от най-ранния бронзов тип "Атина — МЕТА в колело" и защото не можем да предложим по-правдоподобна хипотеза от тази на професор Тодор Герасимов.

Таблица I

Пор. №	Селище	Брой
1.	Месамбрия	16
2.	Съкровище "Месамбрия I"	4
2.	Съкровище "Месамбрия II"	2
3.	Съкровище "Кошарица"	1
4.	Съкровище "Слънчев бряг I"	1
5.	Съкровище "Слънчев бряг II"	3
6.	Хората на Месамбрия	48
7.	Aquae calidae	28
8.	Ахелой	1
9.	Ябълчево	1
10.	Руен	1
11.	Горица	2
12.	Косовец-Черна могила	1
13.	Бургас	1
14.	Deultum	1
15.	Apollonia	1
16.	Тополовград	2
17.	Хасково	1
18.	Beroe	2
19.	Югоизточна Тракия	1
20.	Philipopolis	2
21.	Бозвелийско	1
22.	Odessos	2
23.	Неизвестно мест.	13
	ВСИЧКО	**136**

Остава да обърнем внимание и на обстоятелството, че представянето на пелта върху реверса на тези монети е проява на традиционната за Месамбрия хоплолатрия — обожествяването на предпазното оръжие на локални хероси или съседни владетели, допринесли за оцеляването на града при превратни исторически събития. Тази хоплолатрия пронизва монетосеченето на града от първите емисии на сребърния тип "шлем насреща", сечени през първата половина на V в. пр. Хр. чак до първата четвърт на I в. пр. Хр., когато се сече "Атина със звезда на шлема — пелта". Може би именно хоплолатрията възкръсва и през римския период, когато върху монети на Септимий Север и Гордиан и Транквилина се появява типът "танц на корибанти с мечове и щитове".

Обращението на монетите от типа "Мелса — МЕТА в пелта" е отразено в Таблица I.

Директна връзка с монетосеченето на келтския цар Кавар има един месамбрийски тип от среден бронзов номинал "Шлем в профил (надясно или наляво) — келтски щит от вътрешната страна" с надпис МЕТАМ/ΒΡΙΑΝΩΝ (при някои емисии надписът е ретрограден) (Обр. 2). Келтският щит, изобразен от вътрешната страна, в българската нумизматична литература обикновено се възприема като "колело с четири спици в хоризонтално положение (*Gerassimov-50,27*) и "кръгло колело с четири спици" (*Topalov-95,161*). В най-новия Силогиум на понтийските монети, обаче, нумизматът на Бритиш музеум Мартин Прайс го възприема като "келтски щит отвътре". Същото изображение той вижда и върху един тип бронзови монети на Кавар "Аполон — келтски щит" (*SNG, IX, 197*). Това подтиква към идеята за пряка връзка между емисиите на Месамбрия и Кавар, покровителя на "черноморската търговия", т.е. на мореплаването в Черно море. (*Polyb. VII, 22*).

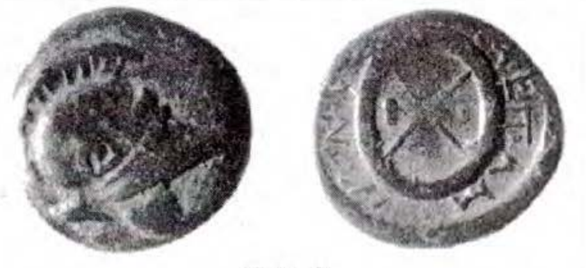
Обр. 2

Още през 1994 г. възприехме интерпретацията на Прайс, а през 1996 г. обосновахме връзката на този тип с царуването на Кавар (*Karayotov-94,19;Karayotov-96,10-14*). Напоследък това виждане се възприе и от Методи Манов (*Manov-99, 48*).

Трудно е да се определи какъв е шлемът върху "каваровия тип", сечен в Месамбрия. От добре запазените екземпляри се вижда, че той има висок гребен, подвижен надтилник и подвижни набузници. Сравнен с шлемовете от релеф № 1 на стратезите (*Venedikov-Nessebre, 82, fig.1,2*) монетният образец е по-близък до изображението на шлема, изобразен вдясно от релефните фигури. Но приликата се изразява само с височината на гребена и с релефната волута. Тук липсват характерните набузници. Най-близка е аналогията с шлем, който виждаме върху един от релефите във вътрешността на Светилището на Атина в Пергамон (*Pergamon, 76, Abb.95*). Тук са представени два характерни шлема, като левият е подобен на монетния със своя подвижен надтилник и с набузниците си, а десният — с по-високата грива и набузниците. Релефната волута, украсяваща калотите на двата шлема от Пергамон, е еднакво близка с тази от месамбрийските монети. Тази шлемова украса при монетите, обаче, се удвоява в горната си част за разлика от аналогичните релефни изображения върху камък. Такова удвояване виждаме само върху шлема от Казанлък (*Getov-62, 41, 43, fig.1-3*). Надтилникът при различните печати има разлики при гравирането и не може да се разбере дали винаги се изобразява като подвижен. Пергамското светилище на Атина Никефорос, в което намираме тези аналогии, е построено след победите на пергамския цар Евмен II (197-159 пр. Хр.) във войните срещу галатите. А оръжието на малоазийските келти и останалите в Европа техни съплеменници едва ли се е различавало.

Опакото на типа има келтски щит, гледан отвътре и надписът около него METAM/BPIANΩN, изписан при някои екземпляри ретроградно в горната си част, ясно говори, че гравьорът всъщност се е стремял да го разположи не от двете страни, а около щита. Келтски щитове имаме върху пропилеите на споменатото светилище на Атина в Пергам (*Pergamon, 75, Abb. 94*). Те, естествено, са изобразени от външната си страна. Мечислав Домарадски дава реконструкции на келтски щит, на които също се виждат неговите детайли от външната му страна (*Domaradski-84, 42, рис.14, fig.12, 53, рис. 20*). На първата реконструкция, която е на базата на статуята от Мондрагон , се вижда, че само умбото в центъра и периферията са железни (*Filip, II, 848, 1227, fig.5*). По средата минава централно дървено ребро. Като илюстрация на галско въоръжение той също използва релефите от светилището на Атина в Пергамон и фреските в дромоса на Казанлъшката гробница. (*Domaradski-84, fig.29 и 32*). В III в. пр. Хр. се датира и бронзовата фибула към една от златните апликации, открити в некропола на Месамбрия (*Domaradski-84, 125, рис. 41д*). Тук са намерени общо три златни аграфи, които имат формата на келтски щит (*Mesambria-86, 46*) и двете от тях имат украса по вертикалната ос на елипсата — крилат Горгонейон в центъра. Едва ли е нужно да се припомня, че образът на Медуза е обичаен за реалните щитове от най-ранни времена (*Daremberg-Saglio-I, Clipeus*). Обикновено се използва примерът с щита на Агамемнон, чието умбо било "увенчано" от "свирепооката Горгона"(*Ilias, XI, 36*). След като долавяме влиянието на келтския щит върху торевтиката на Месамбрия, съвършено естествено е да го видим и в нейното монетосечене. Защото, както вече изтъкнахме във връзка с типа "Мелса -МЕТА в пелта", през втората половина на IV в. амазонският щит също се изобразява от вътрешната страна. Този начин на виждане е възприет и при типа "шлем в профил — келтски щит, гледан от вътрешната страна". Значи месамбрийските монетни магистрати и гравьорите, работещи под тяхно ръководство, и в двата случая са влагали една и съща идея, едно и също внушение: щитът е с вътрешната си страна към "месамбрийците". Бронираната му страна е насочена към техните врагове и естествено не се вижда върху монетните реверси и на двата типа, които по еднакъв начин заедно с изобразяването на шлем и при други месамбрийски монетни типове демонстрират традиционната за града хоплолатрия.

Един внимателен поглед върху опакото на монетите от типа "шлем в профил — келтски щит отвътре" ще ни убеди — разположено вертикално, изображението има два кръстосващи се в центъра диаметри, които сигурно изобразяват обтегачите на металната периферия или облицовъчната кожа на келтския щит. Те са пресечени от права, която има разширения от двете си страни, където са гравирани мястото за промушване на ръката и дръжката на щита. Този детайл съответствува на правоъгълната част от металното умбо, обозначено с "Б" върху реконструкцията на Домарадски (*Domaradski-84, 42, рис.14, 142, обр.12*). В центъра на щита е подчертана кръглата главичка на металния нит, с който умбото е прикрепено към дървените и кожените елементи на това защитно въоръжение. Подобно изображение виждаме и върху един тасоски амфорен печат, открит в тракийската крепост при село Кралево, Търговишки район (*Ginev-98, 5. T.1 горе*). Тази "емблема" представлява "елипса" с две диагонални линии и една отвесна. Печатът е датиран през втората половина на IV в. пр. Хр.

Основание за датирането на тези монети в последната четвърт на III в. пр. Хр. намираме в историческите извори, споменаващи Кавар във връзка със събития от 220/219 г. пр. Хр., както и в стила на тетрадрахмите с неговото име, сечени в Кабиле, които могат да се отнесат към десетилетието между 245 и 235 г. пр. Хр. Остава да добавим, че съществува емисия месамбрийски монети от този "Каваров тип", при които вместо МЕТА се чете ΒΑΣΙ. Втората съставка от надписа е нечетлива. Засега не изключваме възможността цялостната легенда на тази монета да е ΒΑΣΙΛΕΩΣ/ΚΑΥΑΡΟΥ. Една такава монета е в личната колекция на Ставри Топалов и не се знае точното й местонахождение (*Topalov-95, 133, рис.37, обр. 64*) (Обр. 3).

Обр. 3

Заедно с месамбрийските монети от типа "Амазонка — Атина Алкис" с надпис МЕТАМ/ΒΡΙΑΝΩΝ срещаме един друг среден номинал на Кавар. Това са монетите "Аполон — Нике" с надпис ΒΑΣΙΛΕΩΣ /ΚΑΥΑΡΟΥ. Екземпляри от този тип на владетеля са ни известни от пет съкровища — Съдиево, Черна могила и Малка поляна, Айтоско и тези от селата Руен и Просеник в долината на река Хаджийка. Циркулационната среда и стиловият анализ ни подтикват да датираме тези монети най-общо през втората половина на III в. пр. Хр. За управлението на Кавар разполагаме само с един хронологически репер. Това е 220/219 г. когато този владетел се споменава във връзка с войната за Провлаците, водена от Родос и Бизантион. Покровителят на черноморската търговия Кавар бил арбитър при сключването на мира (*Polyb. IV,46-48; VI,52*). Напоследък Методи Манов постави управлението на този келтски владетел в хронологическите рамки 260/255 — 218 г. (*Manov-99,37*). Дори и да приемем тези малко тенденциозно прецизирани хронологически репери, "каваровият тип" на Месамбрия, според стила и данните от съкровищата, не може категорично да потвърди тези дати. Най-ранните емисии обаче биха могли да се отнесат към десетилетието 250 — 240 г. пр. Хр., а най-късните съответно между 220 и 210 г. и дори е възможно прескачане на последната дата. Допускаме това, защото съществуват варваризирани емисии. Те биха могли да са отсечени в месамбрийските катойкии при селата Кошарица и Оризаре, Несебърска община. Местността, където се намира античното селище при Оризаре се нарича "Чишнигир /или Чилингир/ касаба". Това означава "Градът на металурзите". Може би тези "железари" или по-скоро "металурзи" не са били само производители на земеделски сечива, а са били гравьорите и производителите на някои от месамбрийските бронзови монети.

Когато към информацията за съвместната циркулация на месембрийски и каварови монети, събрана от колегата Лъчезар Лазаров, прибавим и нашата, получаваме един дълъг списък от местонахождения (над 30), повечето от които се намират в Източното Старопланиние (*Lazarov,L.-93 и Lazarov,L.-96*). Специално трябва да споменем древна Месамбрия, където са открити 5 каварови монети, а напоследък стана известно, че един екземпляр произхожда от Ахтопол.

Районът на обращение на месамбрийските монети от "каваров тип" в общи линии съвпада с този, в който циркулират бронзовите монети на Кавар. Това се вижда от приложената Талбица II. Непосредствената хора на Месамбрия, Кабиле и Долината на Тунджа, Източното старопланиние с долините на Камчия и

Хаджийка — това е периметърът, в който е разпространен месамбрийският "каваров тип".

Таблица II

Пор. №	Селище	Брой
1.	Месамбрия	5
2.	Кошарица	1
3.	Оризаре	5
4.	Гильовца	1
5.	Хората на Месамбрия	24
6.	Горица	2
7.	Просеник-Разбойна	3
8.	Руен (трак.укреплен.)	1
9.	Руен (трак. селище)	2
10.	Ябълчево	3
11.	Добра поляна	1
12.	Aquae calidae	8
13.	Anchialo	1
14.	Братово	1
15.	Месемврийско (съкров.?), IGCH 884	11
16.	Малка поляна	2
17.	Бургаско	3
18.	Кабиле	7
19.	Ямболско	6
20.	Седларево, Ямболско	1
21.	Безмер, Ямболско	1
22.	Beroe	2
23.	Philippopolis	1
24.	Билка	1
25.	Арковна, креп. и сел.	4
26.	Комунари	1
27.	Дългопол, трак. сел.	2
28.	Бозвелийско	3
29.	Комарево	1
30.	Поляците, трак.креп.	2
31.	Кривня	3
32.	Аспарухово, "Усое II"	1
33.	Долината на Камчия	1
34.	Сладка вода	1
35.	Шуменски район	3
36.	Marcianopolis	1
37.	Варненско	3
38.	Мала Азия	1
39.	Неизвестно мест.	27
	ВСИЧКО	**147**

Казаното дотук категорично свидетелствува за конкретни взаимни влияния и паралели между бронзовото монетосечене на Месамбрия и на келтския цар Кавар. Прокарването на типологически паралелизъм между Кавар и Одесос обаче остава проблематично, въпреки че се прави от някои автори (*Manov-99,52*). Каваровите типове с рог на изобилието и кадуцей са диахронни със съответните типове на Одесос (*Pick-Regling-II, 2216,2219,2220*), които са сечени между 125 и 72 г. пр. Хр. Чрез съвпадане на магистратското име с начални букви АГА върху тетрадрахмите това се потвърждава и от Мартин Прайс (*Price-91,1185,1186*).

На границата между II и I в. пр. Хр. месамбрийската монетарница започва да търпи силното влияние на понтийския владетел Митридат VI Евпатор. Типът "Дионис — грозд" с надпис ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ от двете страни на грозда би могъл да се нарече още "митридатов тип" (Обр. 4), защото се сече, както ще видим, вследствие на една околопонтийска мода, въведена след възцаряването на Митридат VI Евпатор и вследствие на неговата всеобхватна понтийска политика.

Новата съществена промяна в месамбрийското монетосечене настъпва през първите две десетилетия на I в. пр. Хр. Малко след 100 г. пр. Хр. Херакъл от лицето на тетрадрахмите придобива чертите на понтийския владетел Митридат VI Евпатор (*Karayotov-94, T.II*). Под влияние на циркумпонтийската мода, в която се отразява адорацията на Митридат VI, провъзгласил се за Дионис, и Месамбрия въвежда тип с бога на виното върху лицето и грозд на опакото с легендата ΜΕΣΑΜ/BRIANΩN от двете му страни. Дълго време тези монети бяха приписвани на Месамбрия на Егейско море, но още през 1942 г. Швабахер убедително доказа, че те са продукция на Месамбрия Понтика (*Schwabacher-42, 94-97*). Всъщност тези монети, които са от среден тегловен номинал, са заместили традиционния тип "Амазонка — Атина Алкис". Швабахер дори открива една препечатана монета "Дионис-грозд" върху екземпляр от типа "Атина Алкис" със "Σ" в легендата.

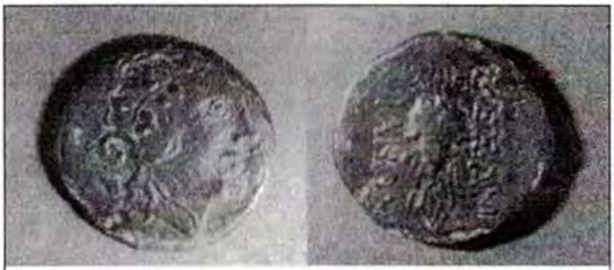
Обр. 4

В процеса на работата си се запознахме с 67 екземпляра от "митридатовия тип" "Дионис — ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ от двете страни на грозд". Те са отсечени с 16 лицеви печата и с 31 за опако. Това е сравнително скромен инструментариум и говори за слаба активност на месамбрийската монетарница. Първите лицеви печати се отличават с висок релеф на изображението. При тях зад тила на Дионис има тирс. Този атрибут може да се види върху ранни сребърни емисии на Хераклея Понтика, при които Дионис е обърнат наляво (*SNG, IX, 1, 1605-1615*). Изображенията от останалите печати нямат тирс и отличителен белег на божеството е само бръшляновият венец. Изображението на грозда от ранните реверси е в по-висок релеф и вдясно от него ясно се отличава буквата "Е". Буквата "А" в надписа ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ при всички познати екземпляри е изписана с триъгълниче на мястото на хоризонталната хаста. "Σ" винаги е с хоризонтални странични хасти. Повечето от надписите са със равен шрифт и са разположени от двете страни на грозда. Дионис от най-късните лицеви печати е схематичен и на тях съответствува реверс, който има околовръстен непрекъснат надпис: ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ и "А" при него е с хоризонтална средна хаста. Въпросът за принадлежността на тези монети вече е ясен. Повечето от тях се откриват или в самата Месамбрия Понтика, или в непосредствената ѝ хора.

Първите емисии от този тип са отсечени през първите години на Митридатовото влияние, настъпило в Месамбрия около 100 г. пр. Хр. (*Karayotov-94, T.II*). Основание за приемане на тази дата ни дава и наличието на препечатани монети от този тип върху "Атина Алкис" от втората група на т.н. от нас "Σ"-емисии. Такава препечатка е публикувана от Швабахер още през 1942 г. (*Schwabacher-42, 94-97*). Сред обработените от нас монети също има препечатка (*Karayotov-95/97, 42, обр.1b*). На лицевата страна на тази монета под брадата на Дионис се забелязва втора брада, а на тила се вижда кока на амазонката. На опакото под грозда в същата ос са запазени елементи от изображението на Атина Алкис. Този екземпляр е открит в месамбрийската катойкия "Кошарица". От същата антична селищна агломерация произхожда и един бронзов шаблон с позитивно изображение на грозд, който е служел за нанасяне на грозда при подготвяне на реверсни печати за този тип (*Karayotov-95/97-42-43,3*).

Двете препечатани монети са ясно доказателство за хронологическата последователност на "Атина Алкис" от втората група и типа "Дионис — грозд". Тази последователност на двата типа в комбинация с настъпването на "митридатовия стил" при тетрадрахмите е напълно достатъчна, за да се приеме първото десетилетие на I в. пр. Хр. за начало на типа "Дионис — ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ грозд". Препечатките здраво привързват "Атина Алкис" от втората група и показват колко прибързано Камен Димитров ги датира в средата на III в. пр. Хр. (*Dimitrov-93, 209-217; Dimitrov-95*$_1$, *409-418*).

При типа "Дионис — грозд" отново се докосваме до проблема с въвеждането на "Σ" в легендите на месамбрийските монети, което, както видяхме, е станало още при втората група на "Атина Алкис". Наличието на "Σ" в най-ранните сребърни монети на града не трябва да ни смущава, защото и в епиграфските паметници името на града съществува под формата Μεταμβϱιανῶν (*IGBR,I2,316*) и Μεσσαμβϱιανοί (*IGBR,I2,307,309 etc*). В изворите преобладава името Μεσαμβϱία (*Hrd. IV, 93; VI, 33*) у Херодот, който говори за града през V в. пр. Хр. и Μεσημβϱία (*Polyb. XXV, 2, 13; XXVI, 6, 12*) — от Полибий и Псевдо Скимн насетне (*Ps.Scymn. 739*). Всъщност "Σ"-та в легендите на монетите отваря и затваря цикъла на месамбрийското автономно и колониално монетосечене. Остава да припомним, че и при последните емисии тетрадрахми, които са синхронни с "Дионис — грозд" името на града се пише със "Σ".

Дълго време в научната литература този тип монети беше изкуствено поставян извън периметъра на Понтийските области (*Mouchmov-12, № 4045, 4046; Gerassimov-46, 63*). Само един бегъл поглед върху монетосеченията на понтийските градове от южния, северния и западния бряг на морето показва, че влиянието на Митридат VI — Дионис е било изключително силно. Трябва да отбележим, че в някои градове на Понтийското царство адорацията на владетеля се е отразила така силно, че върху част от бронзовите им емисии виждаме лицеви изображения на Дионис с чертите на Митридат VI Евпатор. Ще припомним само монетите на Амисос. Една монета на този южнопонтийски град е открита в непосредствената територия на Месамбрия, в античното селище при с. Кошарица. Тази монета има върху лицето Митридат-Дионис и върху опакото циста мистика, покрита с кожа от пантера и тирс. Под цистата има надпис: ΑΜΙΣΣΟΥ в лявото поле, горе — монограм (*Karayotov-95/97, 42.2*).

Освен споменатия Амисос почти всички градове в Понтийското царство възприемат изображението на Дионис при аверсите на бронзовите си емисии и различни атрибути на божеството върху реверсните им печати. Ако Амисос има върху реверсите си тирс (*SNG, IX, 1, 1192-95*) и "Митридат-Дионис — циста мистика" (*SNG, IX, 1, 1199-1209*), то Кабейра (*SNG, IX, 1, 1247*), Хабакта (*SNG, IX, 1, 1257*), Комана (*SNG, IX, 1, 1264*), Синопе (*SNG, IX, 1, 1541*) също имат тирс върху опакото. Дионис и циста мистика виждаме върху монетите на Диа (*SNG, IX, 1, 1559*), а при легата Papirius Carbo (62 — 59 пр. Хр.) в близкия до Хераклея Понтика Витиниум, където лицевият Дионис се свързва вече с богинята Рома върху опакото (*SNG, IX, 1, 1558*).

В Босфорското царство Митридат VI Евпатор — Дионис има влияние и върху сребърното монетосечене. Пантикапей, Горгипия и Фанагория секат еднотипни сребърни драхми с Дионис върху лицето и грозд във венец върху опакото (*SNG, IX, 1, 932-934, 997; Dukov-77, 157-160*). "Дионисови" емисии съществуват и в западнопонтийските градове Истрия и Калатис. Но в Истрия изображението на божеството е във фас (*Mouchmov-12, 146, II, 12=Pick-Regling II, 167, 469, III, 5*), а в Калатис е в профил (*Mouchmov-12, 247*). Тира също има монетен тип "Дионис — тирс" (*Zograph-57, 29, 70; Schelov-62, 100*) По този начин целият Понтос Евксейнос е обхванат от бронзови и по-рядко сребърни монети, върху които богът на плодородието шествува с бръшляновия си венец, със своя тирс и с внушаващата тайнственост циста мистика.

При първите емисии на месамбрийския тип изображението на Дионис притежава черти на Митридат VI в профила. Дали това е било резултат на политически диктат, или е просто политически жест, с който месамбрийците са целели да засвидетелствуват почитта си към живия Дионис в лицето на понтийския владетел? А може би е било увлечение по всеобщата околопонтийска мода на времето? Точен политически и идеологически извод от иконографията на Дионис върху бронзовите монети и от образа на Херакъл върху "митридатовия тип" тетрадрахми не може да бъде изваден. Все пак появата на един нов тип в месамбрийското монетосечене и изоставянето на традиционния тип "Амазонка — Атина Алкис" е една съществена промяна. Според нас митридатовото влияние само е дало тласък, а появата на Дионис и грозд върху новите монети трябва да се възприеме като нововъведение, опиращо се и на традиционния култ към бога на виното и плодородието в Месамбрийската полития и на промените в Понтийските области, настъпили през първата четвърт на I век пр. Хр. Извън Понтийските крайбрежия типът "Дионис — грозд" през I век пр. Хр. съществува в Тесалоники (*SNG, ANS, Pars 7, 784-786*). Но едва ли това е влияние на Митридатовата мода, защото Дионисовата тематика е широко застъпена по крайбрежието на Тракийско море, където е разположен този град.

Смятаме, че в Месамбрия емисиите "Дионис — грозд" продължават да се секат и след средата на I век пр. Хр. Доказателство за това е една емисия, при която легендата е изписана около грозда с неравни букви. За първи път името на града е написано: ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ. От тази емисия са ни известни три екземпляра. Същата легенда, има и върху реверса на редките монети "Деметра — Аполон".

При най-ранните емисии на "Дионис — грозд", които датират към началото на периода 100 — 72 г. пр. Хр. вдясно от грозда се изписва буквата "Е". Нейното значение, а също така и значението на Δ|Ω и Μ|Δ над грозда трудно се поддават на интерпретация. Дали не крият магистратски имена като Еуфамидас, Еуфамос, Диодорос, Диос и т. нат. Съвпадението по време с магистрата на тетрадрахмите Еуфамидас II, или евентуално Еуфамос е твърде съблазнително. Но едва ли може да се изключи и цифрово значение на "Е", което в по-късната римска епоха е твърде разпространено сред повечето от градовете на хексаполиса. Трябва да се отбележи, че събраните от нас 68 екземпляра в по-голямата си част са маркирани с буквите Δ|Ω, а 8 от тях притежават и маркировка с "Е" вдясно от грозда . Струва ми се, че ще бъде прибързано тези обозначения да се свържат с магистратски имена, или с цифри. Засега ще оставим тяхното разшифроване на бъдещето.

През третата четвърт на I век пр. Хр. монетите "Дионис — грозд" масово са били контрамаркирани с контрамарките: "шлем в профил", "забулена Деметра", "забулена Деметра с крепостна корона", а впоследствие се появява и контрамарката "клас". Гроздът от реверса в определени моменти също се появява в леко издължена, почти кръгла контрамарка. "Грозд" виждаме върху три монети от типа "Глава на Атина със звезда в шлема — пелта" (*Karayotov-95/97, 44, 5*) и върху две "Деметра — Аполон". Приемаме, че при първия случай контрамарката "грозд" би могла да се третира като свързващо звено със значение за хронологията на монетите от типа "Атина със звезда — ΜΕΣΑ в пелта" и първите емисии на "Дионис — грозд". При последните емисии на този тип контрамарката "грозд" го свързва с типа от времето на Август и Реметалк I "Деметра — ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ около Аполон".

Около средата на I в. пр. Хр. контрамарките "шлем в профил" свързват емисиите на "Дионис — грозд" с малобройния малък номинал "Деметра с корона — Μ|Ε|—|Σ|Α във венец от двете страни на клас". След ранната фаза на контрамарката "грозд" по хронология трябва да поставим "шлем в профил" и след нея идва "Деметра с було", която също се среща и при типа "Деметра — клас във венец" и при типа "Дионис — грозд". От цитираните случаи става ясно, че двете контрамарки — "шлем в профил" и "забулена Деметра" — трябва да се възприемат като по-ранни от контрамарките "Забулена Деметра с крепостна корона" и "Клас".

Таблица III

Пор. №	Селище	Брой
1.	Месамбрия	7
2.	Оризаре	9
3.	Кошарица	2
4.	Тънково-Кошарица	1
4.	Гильовци	2
5.	Хора на Месамбрия	25
6.	Бургаски район	4
7.	Горица	1
8.	Anchialo	2
9.	Aquae calidae	4
10.	Kabyle	1
11.	Ямболски район	1
11.	Варненска област	1
11.	Неизвестно мест.	10
	ВСИЧКО	**68**

Обращението на монетите от типа "Дионис — ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ от двете страни на грозд" има само локален характер. Може би на това се дължи обстоятелството, че все пак успяхме да съберем данни за 68 екземпляра. Повечето от тях се появиха пред очите ни през последните години. Колекциите на Бургаския и Несебърския музей се изграждат на базата на находки от самата Месамбрия и от непосредствената й хора. От приложената таблица се вижда, че от самия град произхождат 7 екземпляра, а от неговата катойкия "Оризаре" — 9. Под общия знаменател "хора на Месамбрия" са влезли 24 екземпляра, но би могло да се предположи, че голяма част от тях произхождат от крайградските поселения на месамбрийци — "Оризаре", "Кошарица", "Тънково-Кошарица", "Гильовца" или от стари селища в близката просхора като Anchialo и Aquae calidae. В района на Варна е открит само един екземпляр и това е естествено, защото бронзовото монетосечене на Одесос през I в. пр. Хр. търпи известно съживяване (*Pick-Regling-II, 525*). А фактът, че един екземпляр произхожда от Cabyle има може би по-голямо значение за финалната фаза на неговия автономен живот. За Месамбрия това е краят на монетните контакти с този град, където в определени моменти сигурно е имало емпорион на месамбрийците.

По времето, когато в месамбрийското монетосечене се усеща влиянието на понтийския владетел Митридат IV Евпатор, в хората на града са в обращение бронзовите монети на тракийския цар Мостис. В района на Месамбрия се откриват много бронзови монети на този тракийски владетел, а напоследък стана ясно, че една от късните месамбрийски тетрадрахми е препечатана върху тетрадрахма на Мостис (*Karayotov-94, Nr.764; Callatay-91, 37 — 45, pl. II*) през първата четвърт на I в. пр. Хр.

От бронзовите монети на Мостис в непосредствената хора на Месамбрия и в самия град са намерени почти всички известни типове. Типът "Глава на Мостис — ризница" е открит в споменатото селище при село Черна Могила, Айтоско, а типът "Зевс и Хера — орел върху светкавица" е открит в Мандренското укрепление, в Несебър (2 екземпляра), между Поморие и Несебър, а от Айтоско произхожда един екземпляр с контрамарка, идентична с публикуваната от Димитър Драганов и Ставри Топалов и приписана на Кабиле (*Draganov-83, 8-11*). Скоро се натъкнахме на неописан тип монета "глава на Мостис — препускащ кон", открита в района на Несебър.

От самата Месамбрия произхождат още: 1 екземпляр от типа "Аполон — кон с вдигнат крак" и 2 екземпляра "Зевс — колчан със стрели". Сравнително големият брой бронзови монети на Мостис и типологичното им разнообразие говорят, че градът е бил в тесни взаимоотношения с този тракийски цар, чието име ни е известно от един надпис от Бизанте, разположен на брега на Пропонтида. Контактите на Месамбрия с този владетел, който спóред датите на тетрадрахмите е царувал 38 години, изглежда датират и преди и по време на Митридат VI, на когото по всяка вероятност Мостис е станал васал през първата половина на I в. пр. Хр. (*Jurukova-92, 165-173*).

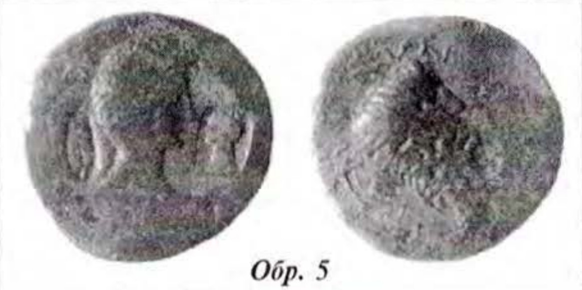
Обр. 5

В залеза на своето автономно монетосечене Месамбрия е отсякла една емисия монети с името на тракийския цар Реметалк I (Обр.5). Познати са ни два екземпляра. Единият беше публикуван отдавна, но поради нечетливост монетарницата на Месамбрия не беше идентифицирана. Той е бил открит в каптажа на Бургаските минерални бани (*Mouchmov-25, Nr. 187*). Един нов екземпляр, постъпил в Несебърския музей, ни даде възможност да идентифицираме този "тежък бронз" и да прочетем върху опакото му ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ . Този етникон е разположен необичайно около портретната глава на самия Реметалк I, докато върху лицето портретът на Август предполага легендата ΚΑΙΣΑΡΟΣ/ΣΕΒΑΣΤΟΥ, който е заличен от двете контрамарки: "Деметра наляво" и "клас". Познати са ни и две бронзови монети на Август, сечени в Месамбрия (*Karayotov-95/97, 46*), (Обр.6).

Съвсем наскоро стана ясно, че при Реметалк II (19-38 г.) Месамбрия е контрамаркирала негови монети с познатата още през I в. пр. Хр. контрамарка "забулена Деметра" (Обр. 7).

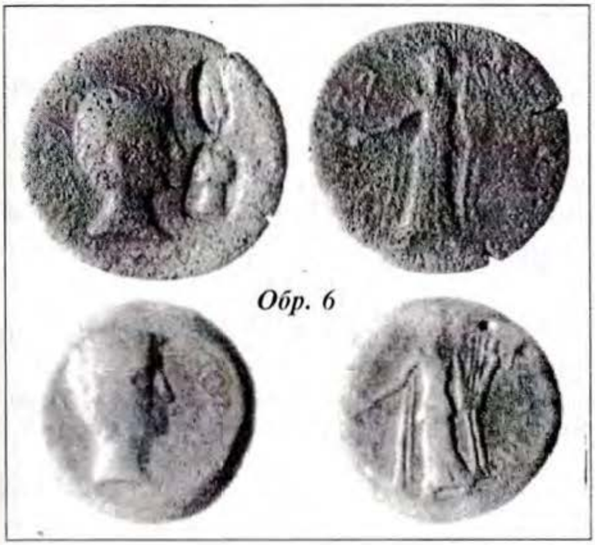

Обр. 6

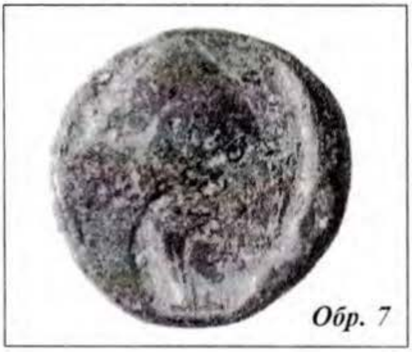

Обр. 7

Може да се заключи, че Месамбрия и в самото начало на римската императорска епоха е продължила да прилага традиционната си контактност и дипломатичен подход спрямо силните владетели. Така тя е съумяла да премине многократно през бурни исторически епохи и да оцелее през хилядолетията.

ЛИТЕРАТУРА:

Berl.Cat. — A.v.Sallet. Beschreibung der antiken Münzen,Bd.I Chersonessos-Thrakiche Könige,Berlin,1888.

Callatay-91 — Françoi de Callatay. Le roi thrace Mostis et un surfrappe de Mesambria. — RBN. CXXXVII, 1991, p. 37-45, Pl. II.

Christ-45 — Ειρήνης Βαρούχα Χριστοδουλοπούλου, Συμπλήρωσις είς τὰ ἀρχαῖα νομίσματα τῆς Μεσημβρίας. In: Μαργαρίτης Κονσταντινίδης, Η Μεσεμβρία τοῦ Εὐξείνου, Τόμος πρότος, Ισρορία, Αθῆναι, 1945.

Danov-51 — Христо М. Данов. Към историята на Тракия и западното Черноморие от втората половина на III век до средата на I век пр. н.е.— ГСУ(ФФ), XLVII, 1951 -1952, p. 110 -140.

Danov-69 — Христо Данов. Древна Тракия, Изследвания върху историята на бълг.арските земи, Северна Добруджа, Източна и Егейска Тракия от края на IX век до края на III в. пр. н.е., София, 1969.

Daremberg-Saglio — Ch. Daremberg et M. Edmond Saglio, Dictionnaire des antiquites greques et romaines, Paris, 1896.

Dimitrov-93	— Камен Димитров. Съкровище с елинистически бронзови монети на Месамбрия Понтика във фонда на НАМ — София (IGCH, 884). — Годишник на Националния археологически музей, IX, С. 1993, стр. 209-217.
Dimitrov-95$_1$	— Kamen Dimitrov. Hoard of hellenistic bronz coins from Mesambria Pontica of the National archaeological Museum in Sofia (IGCH 884). — In: Thracia 11 (Studia in honorem Alexandri Fol), S. 1995, p. 409 — 418.
Dimitrov-95$_2$	— Kamen Dimitrov. IGCH 843 (Nesebar 1959 and the bronze Coing of Mesembria in the late 4th Centuri B.C. In: Studii in honorem Georgii Mihailov, Sofia, 1995, p. 145 — 148.
Domaradski-84	— Мечислав Домарадски. Келтите на Балканския полуостров, София, 1984.
Draganov-83	— Димитър Драганов, Ставри Топалов. Нов вид контрамарка на Кабиле върху бронзова монета на Мостид. — Нумизматика, Numismatica, 1983, 3, с. 8 — 11.
Dukov-77	— Ю.Л.Дюков. О монетной чеканке Боспора при Митридате Евпатора. — В: Прошлое нашей родины в памятниках нумизматики, Ленинград, 1977, с. 157-160.
Filip	— Jan Filip. Enzyclopädiche Handbuch zur Ur- und Frügeschichte Europas, I, II, Prag, 1969, Manuel Encyclopedique de Prehistoire et Protohistoire Europeenne, Prague, 1969.
Galabov-50	— Иван Гълъбов. Един новооткрит надпис от Несебър. — ИНМБургас, т. I, 1950, с. 7-22.
Gerassimov-46	— Тодор Герасимов. Антични монети с контрамарки от Долна Мизия и Тракия. — ИАИ, XV, 1946, с. 51-81.
Gerassimov-50	— Тодор Герасимов. Неиздадени автономни монети от Месамбрия на Черно море. — ИНМБургас, Т.I, 1950, с. 23-33.
Getov-62	— Людмил Гетов. Нови данни за въоръжението у нас през латенската епоха. — Археология, IV, 1962, 3, стр. 41-43.
Ginev-98	— Георги Гинев. Тракийска крепост при с. Кралево, Търговищко. — Археология, 1-2, 1998, 1-7.
Gorova-91	— Дарина Горова. Колективна монетна находка от елинистическата епоха от с. Кошарица, Поморийско (IGCH 788). — Нумизматика, 1991, 1-2, с. 47-58.
Hill-28	— G.F. Hill. Greek coins acquired by the British museum in 1927, NC, 1928, p. 1 — 15, Pl. I, II.
HN	— Barklay V.Head. Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatiks, Oxford, 1911.
IGBR	— Georgi Mihailov. Insriptiones graecae in Bilgaria repertae, Serdicae, 1958-1970, Vol. I-IV.
IGCH	— M.Thompson, O. Markholm, C.M. Kraay. An Inventory of Greek Coin Hoard, New York, 1973.
Jurukova-92	— Йорданка Юрукова. Монетите на тракийските племена и владетели, София, 1992.
Karayotov-94	— Ivan Karayotov. The Coinage of Mesambria, vol. I, Silver and gold coins of Mesambria, Center of unterwater Archaeology, Sozopol, Bulgaria, 1994.

Karayotov-95/97	— Иван Карайотов. Залезът на месамбрийското автономно монетосечене. — Нумизматика и сфрагистика IV, 1995-97, с. 42-53.
Karayotov-96	— Иван Карайотов. Месамбрия и келтският цар Кавар. — Море, 9-10, 1996, с.10-14
Lazarov,L-93	— Lacezar Lazarov. The Problem of the Celtic States in Thrace (On the basis of Kavar's coins from Peak Arkovna), Bulgarian Historical Review, 1993, 2/3, p. 3 — 22.
Lazarov,L-96	— Лъчезар Лазаров. Относно келтската държава с център Тиле. — In: Нумизматични изследвания, 2, 96, с. 73-86.
Manov-99	— Методи Манов, Проблеми на монетосеченето в Тракия, 281 -218 пр. Хр., София, 1999 г.
Mesambria-86	— Velizar Velkov, Lyuba Ognenova-Marinova, Zhana Chimbuleva, Mesambria, Mesembria, Nessebur, Sofia,1986.
Mihailov-55	— Георги Михайлов. Към историята на Тракия през IV — III в. пр. н.е. — ИАИ, XIX, 1955 (Сборник Г.И. Кацаров II), с.149-163.
Mouchmov-12	— Никола Мушмов. Антични монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе, София, 1912.
Mouchmov-25	— Никола Мушмов. Монетите на тракийските царе. — В: Юбилеен годишник на Народната библиотека в Пловдив, с. 195-256, Т.I-VIII.
Ognenova-Lazarov	— Огненова Люба и Михаил Лазаров. Нов надпис на стратега Аполоний Ептайкент. — ИАИ, XXV, 1962, с. 195-203.
Pergamon	— Max Kunze, Volker Kästner. Der Alter von Pergamon, Hellenistische und römische Architektur, Antikesamlung II — III, Berlin, 1985.
Pick-Regling-II	— Pick, Regling. Die Antiken Munzen von Dacien und Moesien, II, Berlin, 1910.
Popov-99	— Димитър Попов. Тракология, София, 1999.
Price-91	— Martin J. Price, The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arideus, A British Museum Catalog, vol. I, Zurich-London,1991.
Schelov-62	— Димитрий Б. Шелов. Тира и Митридат Евпатор. — ВДИ,1962, 2(80), стр. 95-102; Tyras et Mithridate Eupator
Schwabacher-42	— Willy Schwabacher. Mesembria on the Aegean! — NC,1942, p. 94-97, f.1-4.
SNG	— Syloge numorum graecorum
SNG,ANS,Pars 7	— SNG, The collection of the American numismatic society, Pars 7, Macedonia I: Cities, Threo-Macedonian Tribe, Paeonian Kings, ANS, New York, 1987.
SNG,IX	— SNG, Vol. IX, The British Museum, 1 The Black Sea, London, 1993.
Schönert-Geiss-72	— Edith Schönert-Geiss. Die Münzprägung von Byzantion, Berlin, Teil II: Keiserzeit, Berlin-Amsterdam, 1972.
Strack-Anchialos	— Max L. Strack. Die antiken Münzen Nordgrichenlands II 1, 1: Thrakien (Thrakische Völkerschft, Abdera, Ainos und Anchialos), Berlin, 1912.
Topalov-95	— Ст.Топалов. Месамбрия Понтика, приноси към проучване монетосеченето на града — V-I в. пр. н.е.
Venedikov-Nessebre	— Ivan Venedikov. Trois reliefs surprenants de Mesambria, In: Nessebre, II, 1980, p. 81-95.
Zograph-57	— Александр Николаевич Зограф. Монеты Тира, Москва, 1957.

MESSAMBRIA AND THE RULERS OF COASTAL THRACE

(according to numismatic evidence)

Ivan Karayotov

(Summary)

The author interprets several types of Messambrian Bronze Coins and refers them to certain century BC. They are Thracian rulers, to the Celtic tsar Cavarus and to the ruler of Pontos — Mithridates IV Eupatoros.

A hypothesis is put forward that the type "Male head in Attic helmet, r. — META in Amazon shield (*pelta*)" can be connected with the legendary Thracian tsar Melsa who had given his name to the Thracian and antique Messambria (Μελσάμβρια). In our presentation this type is given the name of Melsa (Fig.1).

The coin issues of the type "Melsa — META in *pelta*" are dated back to the IVth considered to have been issued after the type "Athene — META in *pelta*" since most of them are of the same face value. The most distinctive feature is the *hoplolatria* which is characteristic for the Messambrian coinage.

The *hoplolatria* is also characteristic for both obverse and reverse of the other type of coins related by the author to the Celtic tsar Cavarus and dated back to the decades around 219-218 BC or generally said — in the IIIrd and IVth fourth of the 3rd century BC. These coins have on their obverse a half-faced helmet; l. or r., but on the most issues the helmet is turned to the right (Fig.2 and 3).

The type "Dionyssos — ΜΕΣΑΜ/ΒΡΙΑΝΩΝ are related to Mithridates IV Eupatoros. Parallels from other Pontic towns are also presented (Fig.4).

A special attention deserves one issue of the time of the decline of the Messambrian autonomous coinage. It is presented by two bronze coins of the Thracian ruler Rhoemetalces I (12 BC — 14 AD) (Fig.5) and one bronze coin of Rhoemetalces II (19 — 38 AD) with the Messambrian countermark "Demeter with her face covered with a veil" (Fig.7).

The distribution of the Messambrian coins under discussion is presented in tables.

Жана Чимбулева, Димо Кожухаров

НОВОПОСТЪПИЛИ МАТЕРИАЛИ ОТ НЕКРОПОЛА НА МЕСАМБРИЯ

През 1998 година се навършиха 50 години от археологическите изследвания на античния некропол на Несебър, разположен извън полуострова. Започнати през 1948 год. от проф. Иван Гълъбов, те продължават и днес. Разкрити са десетки гробници с богат погребален инвентар: великолепни златни накити, скъпи бронзови и керамични съдове, надгробни плочи, украсени с художествено изработени релефни сцени от живота на месамбрийци. Голяма част от тях са експонирани в новия Археологически музей на Несебър, илюстриращи икономическия и културен разцвет на Месамбрия Понтика през елинистическата епоха.

Проф. Иван Гълъбов е разкрил повече от шестдесет погребения в месамбрийския некропол. Каменните гробници с по-богати погребални дарове той е публикувал и са добре известни в литературата.[1] Непубликуваните от него находки са обработени и се подготвят за печат.[2]

От 1960 год. откритията в месамбрийския некропол се наблюдават и проучват от Жана Чимбулева. Откритите материали са публикувани в поредицата "Несебър".[3]

Откритията в некропола на Месамбрия продължават, като за съжаление продължава и плътното и масивно застрояване на неговата площ.

В настоящото съобщение искаме да представим някои от най-интересните, непубликувани находки, постъпили в музея на Несебър през последните години.

Към богатата колекция от ювелирни антични произведения: нагръдници, огърлици, обици, пръстени и др. се прибавиха още три златни накита: две огърлици и една висулка от обица.

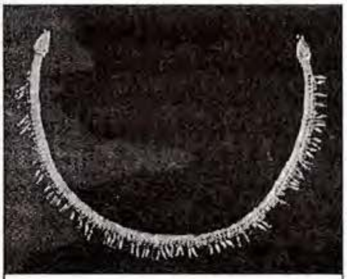

Обр. 1

1. Златна огърлица. Размери: дълж. 32.5 см; тегло 26.15 г; карати — 23.60; Инв. № 3003 (Обр. 1).

Огърлицата е във вид на тясна лента, представляваща сложна плетеница, изработена от тънка златна тел. В долния й край минава пояс от четирилистни розетки, от които излизат малки висулки, наподобяващи стрели. Закопчалките на огърлицата са езиковидни и украсени с филигран.

Златна огърлица от този вид за първи път се откри в Несебър. Подобна на нашата огърлица виждаме върху един от ритоните с глава на амазонка от панагюрското съкровище — IV-III в. пр. Хр. Плетена златна огърлица, но без висулки от началото на III в.пр.Хр. е открита в Тарент, Южна Италия.[4] Но като модел и техника на изпълнение новооткритата огърлица е почти напълно аналогична на откритата край Поморие огърлица, датирана в I век.[5] Огърлицата от Несебър датираме в III в.пр.Хр.

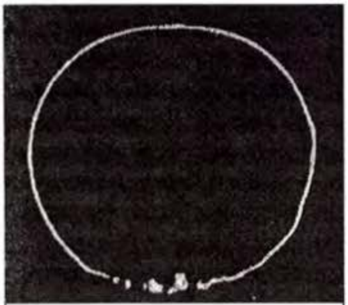

Обр. 2

2. Златна огърлица. Размери: дължина със закопчалките — 19.8 см; тегло- 8.92 г; карати — 23.65. Инвентарен № 3004 (Обр. 2).

Огърлицата е във вид на верижка, изплетена от тънка златна тел. Закопчалката се състои от две глави на лъвове-грифони. Главите са третирани с подробности — гривата предадена с врязани чертички, малки остри уши, от челото излизат рогчета, есовидно извити навън. През муцуните им минават телчета, приспособени за закопчаване. Зад главите са нанизани полускъпоценни тъмни камъчета.

Златни огърлици във вид на верижки със закопчалки — глави на лъвове-грифони, са открити няколко в некропола на Месамбрия[6]. Те са били широко разпространени през елинистическата епоха и намират аналогии в редица антични градове по Черноморието и Средиземноморието. Повечето от тях са датирани III-II в.пр.Хр., в който период трябва да бъде поставена и новооткритата огърлица.

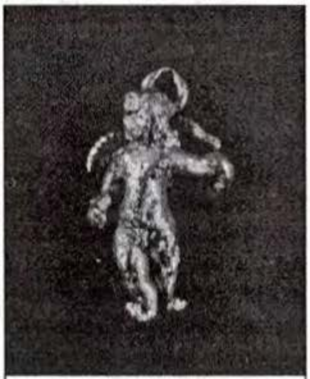

Обр. 3

3. Златна висулка. Размери: височина- 2 см; тегло — 4.02 г; карати — 23.60. Инвентарен № 3026 (Обр. 3).

Висулката представлява Ерос с грубо моделирани части след отливка. Позата му е: спускащ се отвисоко, с десен крак издаден напред, а левият леко опънат назад, дясната ръка прегъната напред и свита в юмрук, а лявата изпъната хоризонтално встрани. Над рамената прикрепени крила. Върху лицето му личат само очите. Дълги къдрици се спускат над плещите. Над главата — халкичка за закачане.

Висулката безспорно е от обица, но не така прецизно изработена, както познатите ни обици с пегаси и амфорки, открити от Иван Гълъбов.[7] Подобна обица — Ерос в комбинация с диск във форма на розета е открита в Артюховския курган — Таманския полуостров — III в.пр.Хр.[8] Обици с висулки на Ерос са също широко разпространени в периода III-I в.пр.Хр.

Досега почти липсваха погребални находки от римската епоха от некропола на Месамбрия. Затова особен интерес предизвиква едно новооткрито погребение, датирано с монети на император Хадриан (117-138 г.).

Погребален инвентар:

1. Глинена статуетка на богиня Венера. Размери: височина — 27 см. Инвентарен № 2790 (Обр. 4).

Статуетката е от сива глина, покрита с червена ангоба. Богинята е изобразена гола, с паднал хитон, покриващ само десния й крак. Тя е права, тежестта на тялото

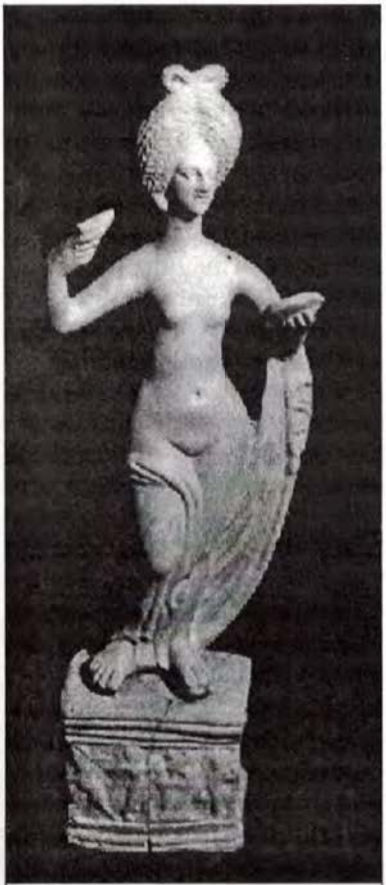

Обр. 4

пада на левия й крак. В лявата ръка, през която е преметнат и хитонът, държи кръгло огледало, а в дясната, вдигната нагоре — гребен. Прическата й е сложна — четири реда плитки минават покрай ушите, събрани над главата и завързани в пандела. На тила — малък кок, на ушите — масивни кръгли обици. Зениците на очите — маркирани, носът прав, устните — извити, строго изражение на лицето. Позата грациозна, но застинала.

Статуетката е стъпила на поставка.

2. Поставка на статуетката на Венера. Размери: височина — 7 см; ширина — 5.5 см; дължина — 8.2 см. Инвентарен № 2791 (Обр. 4).

Поставката е от червеникаво-кафява глина, фрагментирана, слепена. Формата й е правоъгълна призма с профилирани основи. На лицевата страна е изобразена релефна сцена с ероси в движение около статуя на сфинкс върху висок постамент. Останалите три страни са гладки.

Обр. 5

3. Гърне, червеникав цвят на глината. Размери: височина — 8.3 см; диаметър на устието — 7.8 см; диам. на дъното — 4.3 см. Инвентарен № 2789 (Обр. 5).

Гърнето е с равно дъно, ниско пръстеновидно столче, тялото почти сферично, ръбът на устието издаден навън. Малка дръжка с елипсовидно сечение. Отвън покрито с тъмночервен лак.

Обр. 6

4. Балсамарий от резедаво стъкло. Размери: височина — 16.5 см; диам. на дъното — 7.7 см. Инвентарен № 2801 (Обр. 6).

Балсамарият е с форма на пресечен конус, ръбовете — овални, дъното — конкавно. Шията — висока, цилиндрична, устието — с хоризонтален извит навън ръб.

5. С погребалния инвентар са открити три бронзови монети — за съжаление недобре запазени. Лицевите им страни са с бюст на император Хадриан и надпис, от който се четат само няколко букви. На опакото е представен бог Хермес с кесия и кадуцей и надпис “MECAMBPIANΩN” (Обр. 7)

Обр. 7

Монети на Месамбрия от времето на Хадриан с опако — бог Хермес се откриват за първи път. Досега са известни само един тип бронзови монети от Хадриан, които на опакото са с бог Дионис — седнал държи чаша и тирс.[9]

Макар и с почти напълно застроена площ античният некропол на Месамбрия продължава да поднася изненади на изследователите си. През последните години бяха разкрити и проучвани още няколко каменни гробници, надгробни паметници, жертвеници. Предстои цялостна обработка и публикация на всички материали от богатия некропол на антична Месамбрия.

---

[1] Ив. Гълъбов. Каменни гробници от Несебър. — Сб. Г.Кацаров, II, 1955, с.129-147.

[2] Материалите от некропола на Месамбрия открити, но непубликувани от проф. Гълъбов, са обработени от д-р Мария Рехо-Бумбалова с колектив.

[3] Materiaux et propositions pour une didactique de la recherche archéologique Tarente, 1986, fig. 63.

[4] J. Cimbouleva, Trouvailles de la nécropole de Nessebre, Nessebre, vol. I et vol. III, p. 165-178.

[5] П. Балабанов. Оригинални накити от погребение на богата тракийка. — Изкуство, 1976, 4.

[6] Ив. Гълъбов. Цит. съч., с. 137 и сл., обр. 9в, 10д, 14г; Ж. Чимбулева. Новооткрита елинистическа гробница от Несебър. — Археология, 1964, 4, с.57-61, обр. 4.

[7] Ив. Гълъбов. Цит. съч., с. 141.

[8] М. Максимова. Артюховский курган, Ленинград, 1979, с. 53, рис. 8.

[9] Ив. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия, Бургас, 1992, с. 49.

NEW FINDS FROM THE NECROPOLIS OF MESSAMBRIA

Zhana Chimbuleva, Dimo Kozhuharov

(Summary)

Fifty years have already passed since the beginning of the archaeological investigations of the antique necropolis of Nessebar.

They were started by Prof. Galabov in 1948 and continue nowadays.

This article is aimed at representing some of the most interesting unpublished finds from the necropolis, received in the museum of Nessebar during the past years.

They are divided in two groups:

— Hellenistic period — III-II c. BC

1. A gold necklace;
2. A gold necklace with clasps – two heads of griffins;
3. A gold pendant of an earring, representing Eros.

This type of jewelry was widespread during the Hellenistic period in the Black Sea and Mediterranean towns.

-Roman period — I c. AD

Funeral offerings:

1. A terracotta statue of Venus;
2. A base of the same terracotta statue with several representations of Eros;
3. One clay pot;
4. A glass balsam vessel;
5. Three Messambrian bronze coins from the time of Hadrianus (117-138), representing Hermes on their reverse. This type of coins appears for the first time.

The necropolis of Messambria continues to surprise its explorers in spite of its completely built-up area today.

The archaeological material obtained in the course of the excavations of the antique necropolis of Messambria will be published in the future.

Димитър Съселов

РАЗСЪЖДЕНИЯ ЗА АРХИТЕКТУРНО-ПРОСТРАНСТВЕНАТА СТРУКТУРА НА НОВООТКРИТ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПАМЕТНИК В НЕСЕБЪР

Преди близо 25 години Жана Чимбулева проведе археологически разкопки на част от установените от нея РАННОВИЗАНТИЙСКИ ТЕРМИ в град Несебър[1].

През първите месеци на 1998 г. по стечение на обстоятелствата стана възможно разкриването на още една част от обекта. Тъкмо тази новооткрита част представлява предмет на анализ и разсъждения в следващите редове. Насочване на вниманието само към определен сектор от ранновизантийските терми се предопределя от два фактора. Преди всичко разкритите части изглежда не надминават повече от 1/3 от предполагаемата обща площ на съоръжението и за цялостното му осмисляне засега е рано. Втората причина намираме в забележителните данни, които новооткритата част ни предоставя.

Ранновизантийските терми на Несебър са разположени близо до северния бряг на полуострова върху най-ниската територия на града. Без съмнение това е осигурявало по-добър приток на вода от градския резервоар[2] в сравнение с другите квартали, особено в случаи на периоди на засушаване. Би могло да се твърди, че дори до към края на XVII в., а вероятно и по-късно, водоснабдителната мрежа в този район все още е функционирала. Свидетелство за това е изграждането на турски хамам в непосредствена близост.

Ориентирането на правоъгълния план на термите е почти точно 45° от посоката север-юг. Любопитно е да се отбележи, че тъкмо толкова е отклонението от меридиана и на Термите на Каракала в Рим[3].

Изразихме предположението, че разкритите досега части на термите в Несебър едва ли представляват повече от 1/3 от вероятната обща площ на съоръжението (фиг.1). Това са посочените на кадастъра два етапа на археологическите разкопки I и II. За нас не може да има никакво съмнение, че в неразкопания терен откъм юг-югоизток III и IV са се намирали съществени функционални помещения на термите като ВХОДЯЩ РЕЗЕРВОАР за вода с РАЗПРЕДЕЛИТЕЛ на студен и топъл поток; ПРЕФУРМИУМ за затопляне на водата; КАЛДАРИЙ; обществена ЛАТРИНА; и вероятно АПОДИТЕРИЙ. Възможно е подовото ниво на очакваните помещения да е по-високо в сравнение с досега установеното, поради силната денивелация на терена. За съжаление, помещенията, които са се намирали откъм север-северозапад — V по скицата (фиг. 1) не могат да бъдат обект на бъдещи археологически проучвания.

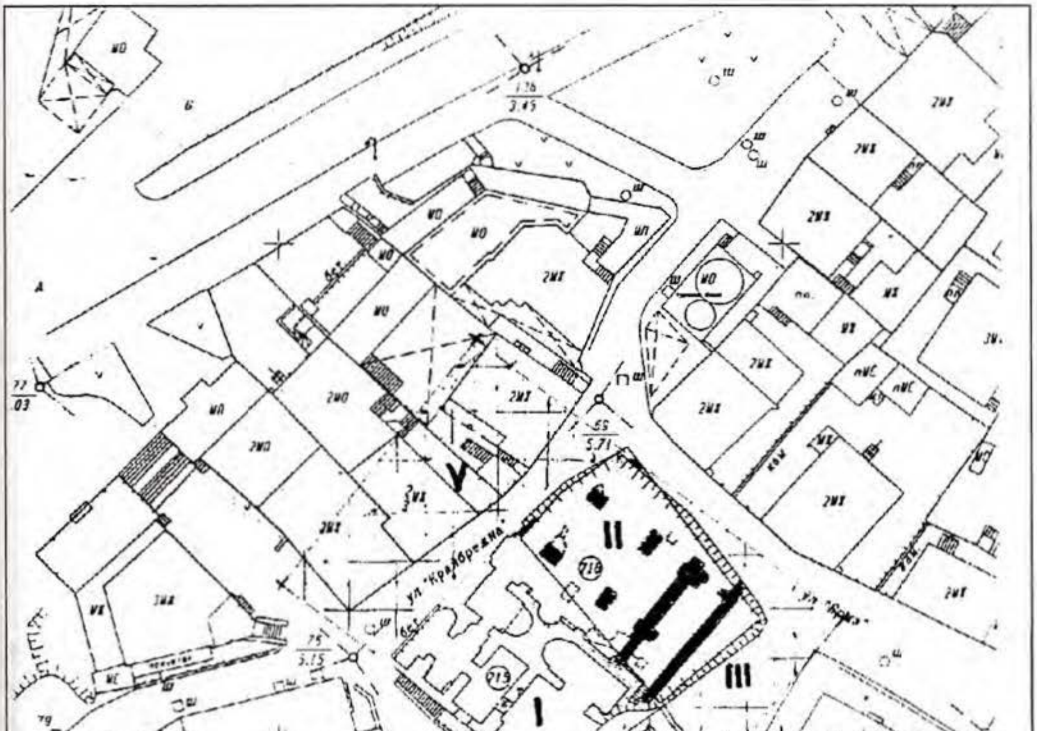
I
II
III
IV
V
718
713
ул. "Краборедна"
ул. "Бока"
св. Спас
ул. "Митрополитска"
ул. "Митрополитска"
65
5.71
75
5.15
75
11.50
73
11.08
74
12.18
77
.03
176
3.45

Фиг. 1

На това място са изградени масивни многоетажни сгради, а и периферно преминаващата улица със своите подземни съоръжения (водопроводи, канали, ел.захранване, телефони и др.) изключват всякакви очаквания да бъдат идентифицирани ФРИГИДАРИЙ; ТЕПИДАРИЙ; евентуална ПАЛЕСТРА и др.

Така очертаната картина обяснява мнението ни, че е преждевременно да се правят опити за цялостен анализ на термите в Несебър. За разлика от това, новооткритата част притежава забележителни достойнства, които могат да бъдат разглеждани и интерпретирани самостоятелно. Тук е възможно да се поставят разнообразни въпроси, като при опитите да се търси отговор да се стигне до интересни предположения и повече или по-малко правдоподобни хипотези. Това е целта на настоящото изследване.

Ето какво ни предоставят резултатите от извършените археологически работи през първите месеци на 1998 г.

Още на пръв поглед върху плана на новооткритата част на ранновизантийските терми в Несебър (фиг.2)[4] се откроява еднопространствено помещение с квадратно очертание. Размерите на квадрата са приблизително 16 на 16 м. Както за мащабите на ранносредновековния Несебър, така и за съвременния му Визан-

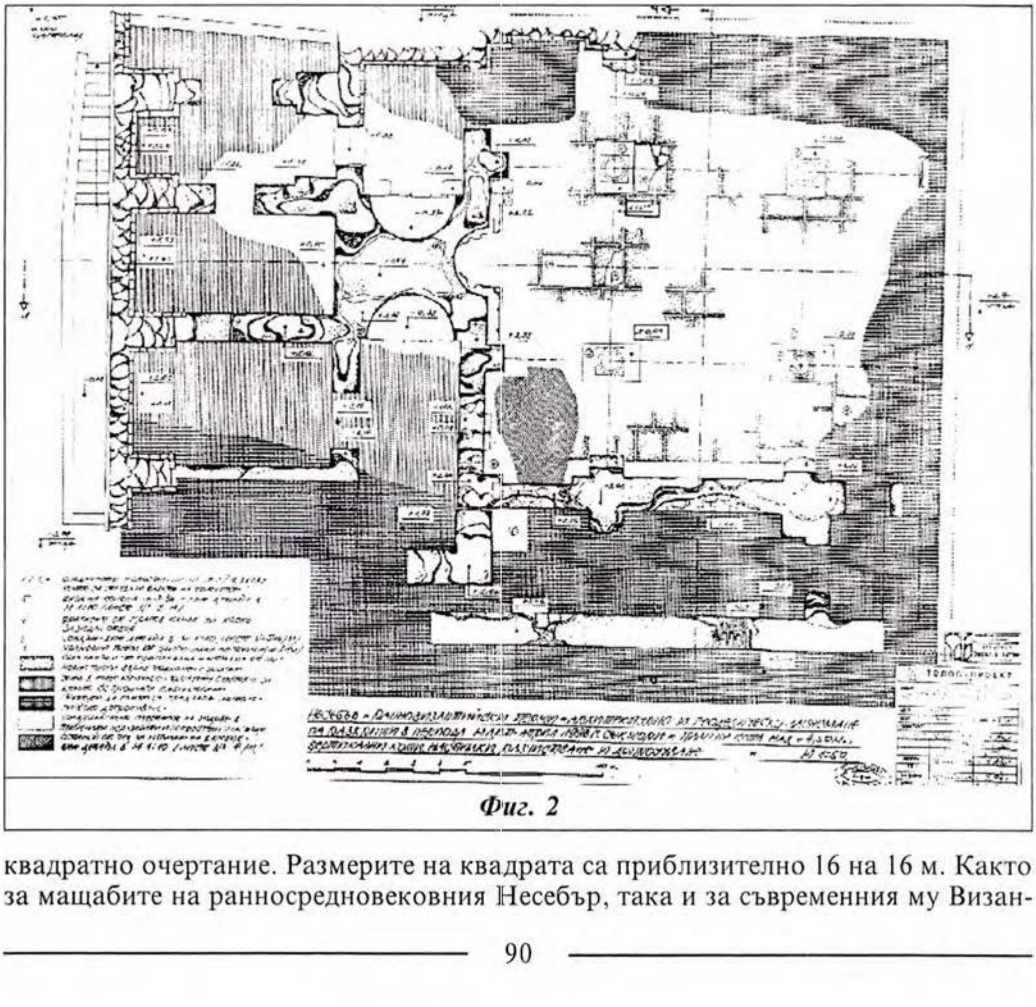

Фиг. 2

тийски свят, помещения с действителния характер на ЗАЛА с посочените размери могат да бъдат намерени само в определен брой паметници, които очертават върховите стремежи и постижения на тази историческа епоха[5]. Това забележително класиране на новооткрития обект в листата на най-изразителните представители в развитието на архитектурно-пространственото формиране на ранновизантийските паметници ще се опитаме да обосновем по-нататък.

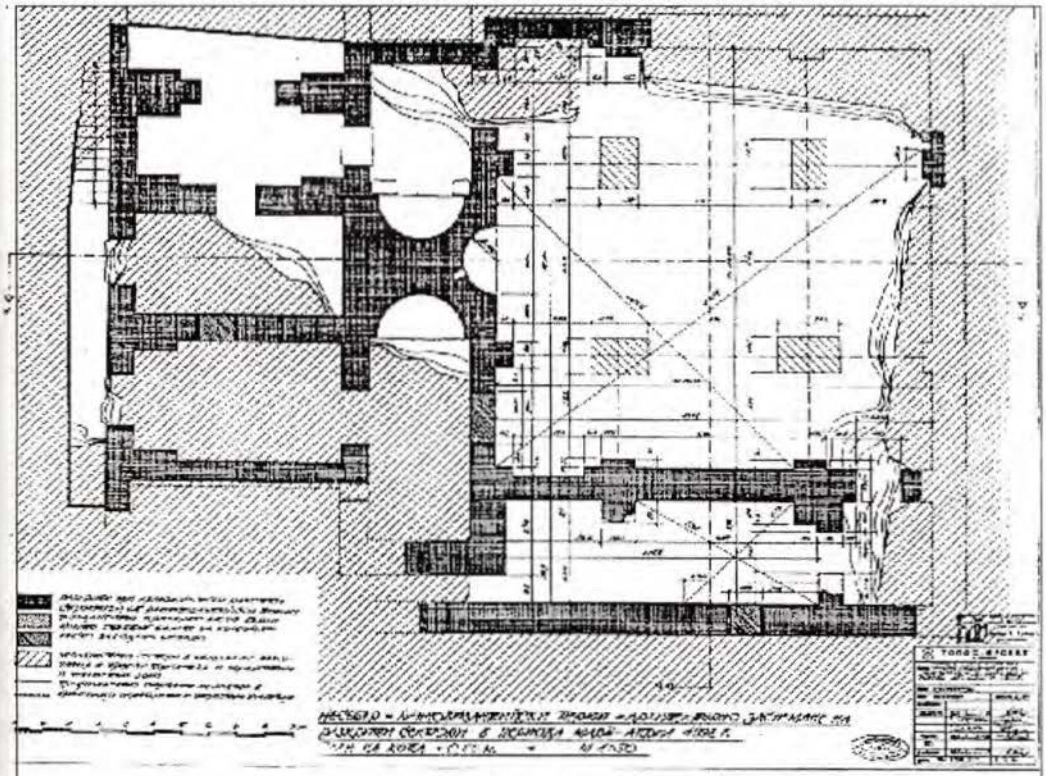

Фиг. 2а

Плановата схема на залата е основана на четири броя свободно разположени в помещението колони. На място са запазени гладките каменни блокове, върху които са лежали базите на колоните. Части от тези бази бяха открити при археологическите работи, а една от базите се намира в своето оригинално положение. Без всякакво съмнение колоните са образували квадрат със страна приблизително 7 м. По страничните стени на залата се издават напред пиластри — по два на всяка страна. Пиластрите се намират срещу осите на колоните и по този начин се формира КРЪСТОВИДНА планова схема (фиг. 2 и 3). В средата на западната страна на залата се очертава полуцилиндрична ниша. Тя беше известна още вследствие на първите разкопки, без да можеше да се обясни функционалното ѝ предназначение. Двете намиращи се откъм запад съседни на нея подобни полуцилиндрични ниши са свързани с басейни, докато отворената към залата ниша е могла да представлява само чешма или малък декоративен фонтан. Вероятно нишата е представлявала екседра, завършваща с полукупол. Пред екседрата в нейната симетрична ос се намира гладък каменен блок, подобен на тези, които са носели колоните. Предпазливо сме склонни да допуснем, че предназначението му е било да носи някаква художествена пластика[6]. Така или иначе, наличието на екседрата, тежкия фундамент пред нея и ясно подчертаната симетрична ос на залата подсказват определен стремеж да бъде изтъкната посоката към запад. Обяснение на този факт ще може да се търси едва след довършването на разкопките откъм източната и южната част на термите.

Археологическите работи в залата предоставиха заедно с многобройни фрагменти два, по наше мнение извънредно важни за съпоставки и размишления, елемента от архитектурното и конструктивно-пространственото формиране на залата. Единият от тях е мраморен капител, изработен в каноническите правила и съотношения на коринтския стил. Капителът е сравнително добре запазен и поради това е в състояние да даде богата информация за изследване. Височината му е приблизително 0.815 м, а диаметърът на окръжността на долната му част, която стъпва върху тялото на колоната — 0.60 м. Капител с такива внушителни размери досега не е откриван в Несебър. Би могло да се предполага, че този капител, както и другите мраморни детайли от различни паметници в Несебър са били произведени в известната работилница за художествена архитектурна пластика на остров Проконес в Мраморно море.

Вторият намерен фрагмент, на който също така отдаваме голямо значение, е къс от тухлена конструкция. Положението на отделните тухли на запазеният фрагмент недвусмислено показват, че парчето зид се е намирало в началото на тухлени арки, насочени в две различни посоки — под прав ъгъл. Тази находка свидетелства за това, че връзката между колоните и пиластрите по страничните стени, а и между самите колони е била посредством масивни тухлени арки.

До тук представихме преглед на подбрани от нас безспорни данни, които са открити при археологическите разкопки на новооткритата част от термите. Тези данни — плановата схема, размери на отделните елементи и други особености в следващите редове ще подложим на архитектоничен анализ и сравнения.

Кръстовидният план не е новост в пространственото формиране на ранновизантийската архитектура. Голям брой паметници от античността, разположени във всички части и провинции на древния Рим, с разнообразно предназначение и функции, са подчинени на кръстовидната схема[7]. Покритието на кръста в много от сравнително по-ранните сгради е посредством полуцилиндрични сводове или арки, които се пресичат над средищния квадрат като кръстати сводове[8]. В много случаи, обаче, отбелязваме полусферичния купол[9]. В по-късните периоди, особено след VIII в., и особено при изграждането на църкви, куполът се явява като почти неотменима част от композиционната идея. Това важи за всички райони и страни на византийския архитектурен свят[10]. Този период, обаче, остава извън нашето внимание, защото е значително по-късен от построяването на термите в Несебър и не е подходящ за изтъкване на евентуални паралели и аналогии.

Вече казахме, че плановата схема на новооткритата зала от ранновизантийските терми на Несебър е кръстовидна (фиг. 3 и 4). Това, както посочихме малко по-горе, не е анахронизъм в края на V в. или началото на VI в., както датират археолозите изграждането на термите[11]. Забележителното, обаче, е участието на тези четири самостоятелно изправени колони в конструктивното решение на сградата.

Разстоянието между осите на колоните е около 7 м. Конструирането на хоризонтален архитрав с подобна дължина не е възможно. Свидетелствата, които Античността ни е оставила, са красноречиви. Обичайното отстояние между колоните се движи между 3 и 4 м. На Партенона в Атина интерколумниумът е от 3.70 до 4.32 м; на Ерехтейона в Атина — 3.15 м. Когато интерколумниумът на Пропилеите на Акропола достига 5.43 м архитравът е подпомогнат с допълнителна метална греда[12]. Близо до седемметрово отстояние между колоните бихме посочили за пример известни вътрешни дворове на жилища от Античността. В този случай хоризонталната връзка между колоните е била осъществявана с дървени греди, които са носели сравнително лека покривна, дървена конструкция[13].

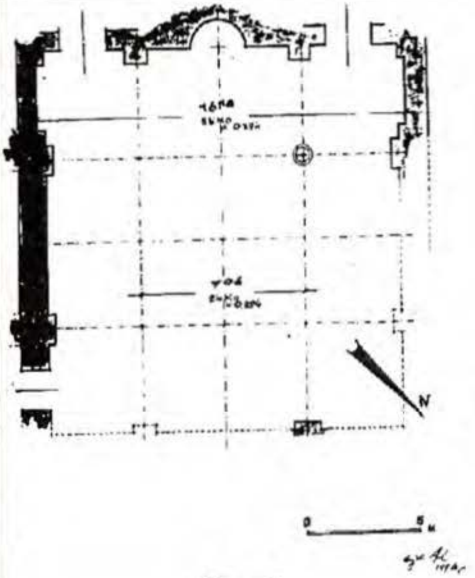

Фиг. 3

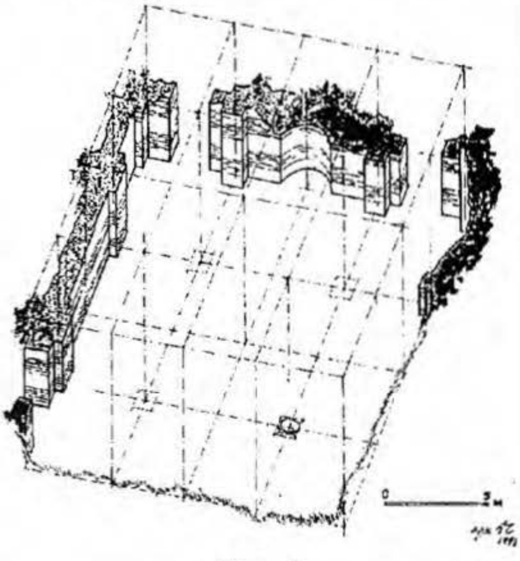

Фиг. 4

Този преглед ни убеждава, без да ни изненадва, че конструктивното решение за връзките на колоните помежду тях самите и към стените с пиластри, които ги заобикалят трябва да е било посредством иззидани арки. Просто друга възможност няма. Добра защита на това твърдение представлява намерения при разкопките фрагмент, който илюстрира по недвусмислен начин наличието на зидани тухлени арки в конструкцията над колоните.

Така очертаната конструктивна схема осигурява статична равновесна система, като хоризонталните компоненти на напреженията елегантно се прехвърлят към ограждащите стени на залата.

Този модел изглежда най-правдоподобен, ако ли не единствено възможен за новооткритата зала. Заедно с това възниква сериозният въпрос за периода, през който този модел се появява. Известно смущение е предизвикано от обстоятелството за участието на тези четири самостоятелни стройни, бих добавил дори крехки колони, с най-отговорната функция на носещи елементи в цялостната статика на конструкцията. Дори и да се допусне, че построяването на ранновизантийските терми в Несебър би могло да се приеме с няколко десетилетия по-късно (примерно през втората половина на VI в.), проблемът остава без отговор. Всред не малкия брой сгради с кръстовиден или кръстокуполен план, изградени преди или по това време, не е познат подобен случай: кръстът да е формиран от самостоятелно изправени колони. Обикновено това е ставало чрез мощни стълбове или плътни стени[14].

Не е безопасно да се изрази предположение дали над квадрата арките свързващи колоните, или полуцилиндричните сводове на тяхно място са се пресичали в кръстат свод или там се е издигал подкуполен тамбур и над него купол. За този съвсем ранен стадий на развитие на византийската пространствена архитектурна мисъл допускането на кръстокуполна идея от подобен модел е рисковано. Евентуални доказателства за съществуването на купол над тези изящни колони непременно би предизвикало истинска сензация.

Известно е, че всеки опит за реконструкция на липсващи части и структури представлява една повече или по-малко правдоподобна хипотеза. Намерените при разкопките и изложени от нас по-горе фактически данни насърчават опити да се формулират предположения за конкретния пространствен образ на залата.

Щастливо е откриването на един от оригиналните коринтски капители, овенчавал някога една от колоните. Без информацията, която този капител ни предоставя, всяка следваща стъпка в издирването би била оспорима.

Известна е фразата на Витрувий: "... височините на членениятa на сградата са в правилно съотношение с ширините; ширините в правилно съотношение с дължините и когато въобще всичко съответства на полагащата му се съразмерност."[15]

Височината на капитела е приблизително 0.815 м, а диаметърът на окръжността на долната му част е около 0.60 м. Тези размери използваме за да пресметнем вероятната височина на колоните, включително базата и капитела. Според зависимостите на храма на Кастор и Полукс в Рим височината на колоните на залата трябва да е била 7.25 м; според Пантеона в Рим — 7.00 м; по таблиците на Витрувий — 7.20 м и по Виньола — 7.00 м.

Както в римската, така и в ранновизантийската архитектура разстоянията между осите на подпорите (стълбове или колони) и тяхната височина обикновено се намират в ясна кратна зависимост[16]. Както вече отбелязахме, страната на квадрата, образуван от осите на четирите колони в залата, е около 7 м. Голям брой опити ни убеждават, че приемливият размер може да бъде между 7.02 и 7.11 м.

Налага се изключителната близост между вероятната височина на колоните и вероятното им осово отстояние. Без да поемаме оспорим риск по-нататък ще се основаваме на презумпцията, че осовото отстояние между колоните на залата е равно на тяхната височина.

Следващата задача е да открием най-приемливия от възможните размер за височината на колоните, съответно за интерколумниума между осите на колоните. Решението би трябвало да премине през издирване на използвания фут — стъпка или единицата мярка за дължина от архитекта на ранновизантийските терми в Несебър.

Както и сега, в края на столетието на най-бурното развитие на технологията и глобално унифициране на стандартите съществуват и действат в практиката различни мерни системи за дължина, за тегло, за обем и др., така и в Античността единицата мярка за дължина стъпката за различните страни, за различните периоди и за различните паметници притежава различно физическо измерение. Така например, смята се, че по най-стария канон в Египет стъпката е отговаряла на 0.3047 м[17]. Атическият фут (стъпка) по паметниците до римското завоевание се равнява на 0.328 м[18]. Куполът над Пантеона в Рим се издига над вписан мислен квадрат със страна равна на 100 гръцки фута от по 0.30547 м[19], докато куполът на цариградската Св. София (532-537) г. се измерва със 100 гръцки фута по 0.308 м[20]. Същият размер на стъпката 0.308 м е приложен и в плана на Максенциевата базилика в Рим (IV в.) — 200 х 0.308 [21]. При опит да намерим стъпката, използвана за оразмеряване на монументалните Римски терми в Одесос (Варна) се основахме на размерите на членение на стените на Палестрата, а също така и на редица запазени архитектурни мраморни детайли. Най-приемлива се оказа стъпка от 0.297 м[22]. Разкопаването и изследването на южната крепостна стена на Несебър (V в.) предостави извънредно важни данни за строителството през ранновизантийския период на Несебър. За случая, търсене на вероятната единица мярка за изграждането на Ранновизантийските терми в Несебър, спираме вниманието си само върху един от резултатите на проучването. В една права част от стената са разположени 10 броя в равномерна поредица слепи ниши и пиластри. Общата дължина е 29.40 м. Това би могло да бъде 100 стъпки по 0.294 м[23]. Не е изненада, че същият размер на предполагаемата основна мярка при изграждането на крепостната стена на Несебър, а именно 0.294 м, съответства и на размера на отвора на главната порта на града 15 х 0.294 = 4.41 м[24].

Неоценима подкрепа на допусканата от нас стъпка от 0.294 м откриваме в капиталния труд на Жанет Де-Лейн, посветен на термите на Каракала в Рим[25]. Тя пише, че "Равностойността на римската стъпка би трябвало да лежи в рамката от 0.294 до 0.297 м, докато не съществуват силни аргументи за противното ..."[26]. В резултат на многобройни замервания на голям брой помещения и структури от термите на Каракала Де-Лейн се опира на стъпка от 0.295 и 0.2944 м с предпочитание за втората[27]. И тъй като "Една стъпка от 0.294 м е била идентифицирана по други сгради на Северите ..." Де-Лейн обявява, че именно тази равностойност ще използва по-нататък[28].

Остава да проверим доколко намерената от нас стойност на стъпката от ранновизантийската крепостна система на Несебър от 0.294 м е приемливо да се използва в анализа на Ранновизантийските терми в Несебър. Въпреки значителната дистанция във времето между Северите на Рим (193-235) и V-VI в. — периода на блестящото строителство в Несебър (крепостна система, водоснабдителни съоръжения, базилики, терми и др.) — не можем да намерим основания да се откажем от приемливата аналогия за съвпадаща единица мярка за дължина. Всъщност между крепостната система и термите на ранносредновековния Несебър няма различие в периодизацията.

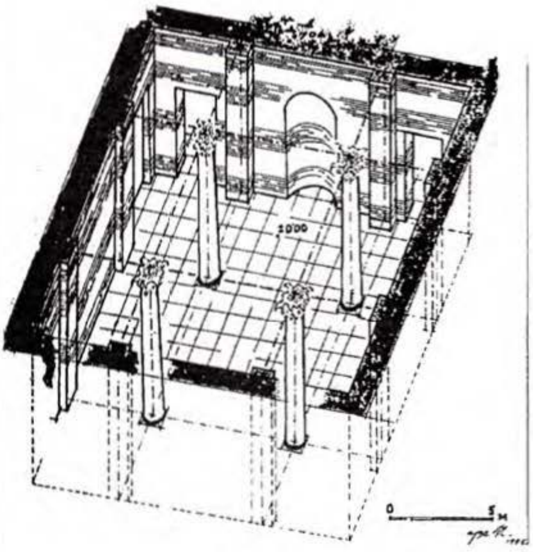

Фиг. 5

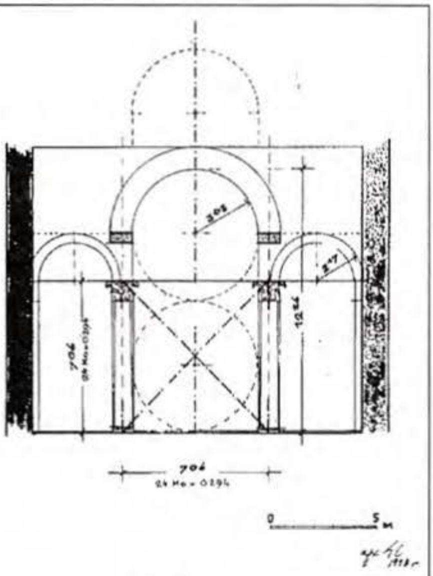

Фиг. 6

Известно е, че през античността, а и дори до ранното средновековие основни структуро-определящи елементи са били оразмерявани с точен брой (най-често четен) от мерната единица — стъпката. Това изискване е най-добре илюстрирано в зависимостта на височината на колоната с възприетата стъпка. И ето до какви резултати е възможно да се стигне, ако се приложи стъпка от 0.294 м. Като се стремим да получим стойност близка до или малко над 7 м, достигаме до предположението, че височината на колоните в залата на термите в Несебър е 24 стъпки по 0.294 м — 7.06 м. Както вече споменахме, височината на колоните по голям брой от най-забележителните паметници на късната античност се прилага и при основното оразмеряване на плана на съоръжението. Естествено, възможно е да се приеме и обратната връзка — от вече установения план да се определя и височината на колоните. Така или иначе смятаме, че тази зависимост е ясно и конкретно приложена в плана на залата. При това положение, без колебание възприемаме изчислената височина на колоните от 7.06 м за размер на страната на квадрата, образуван от осите на четирите колони. Достигаме до една стройна пространствена схема. В своята триизмерност осите на четирите колони образуват геометрично правилен куб с ръб от 7.06 м. По-нататъшно анализиране на структурата на плана на залата на термите в Несебър ни илюстрира още едно важно достойнство. Изследователите на процесите на развитие и усъвършенстване в архитектурното творчество на античността и ранното средновековие отбелязват приложението на пропорцията **златно сечение** в пространственото формиране на сградата или части от нея като постижение с висока стойност. Без да изброяваме дългия списък на паметници, в чиято структура е приложено **златното сечение**, спираме вниманието си върху няколко случая близки по времето на изграждане с този на ранновизантийските терми в Несебър и от сравнителна географска близост. Това са: цариградската "Св. София"[29], кулите със заострен връх край главната порта на Несебър[30] и базиликата "Св. Богородица — Елеуса" в Несебър[31]. И така, регистрирането на обстоятелството, че залата към термите в Несебър е оразмерена с пропорцията на **златното сечение**, заедно с другите достойнства на архитектурно-пространствената структура, изтъкнати по-горе (фиг. 5, 6, и 7) свидетелстват за завидни познания и майсторство на твореца.

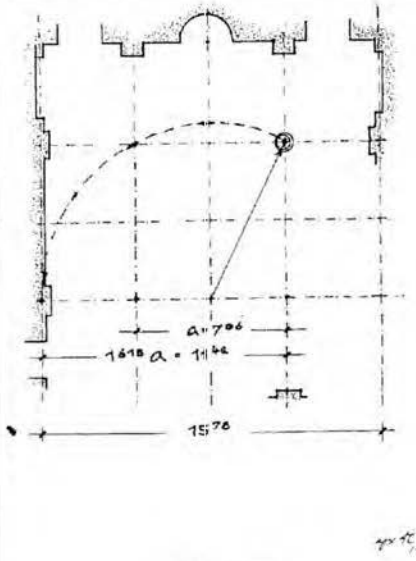

Фиг. 7

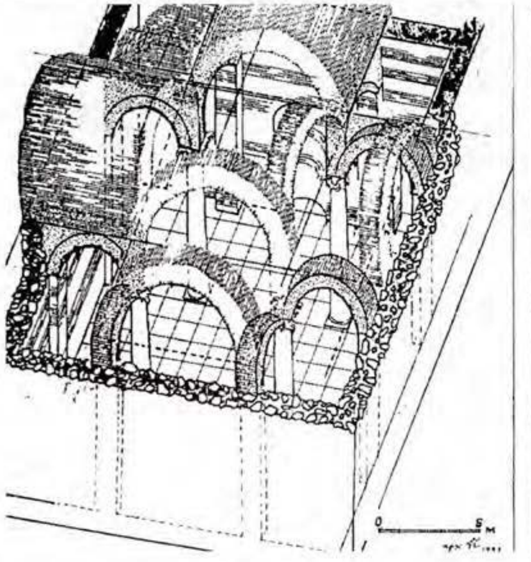

Фиг. 8

Сглобяването на нашето предположение за реконструкция на залата започнахме с определянето на височината на колоните в зависимост от размерите на оригиналния капител и възприетата от нас равностойност на използваната мярка — стъпката. Смятаме, че е целесъобразно да се опрем и на още една аналогия. В термите на Каракала има общо 104 броя свободно изправени колони. От тях 72 броя от портиците са еднакви по размер и стилова принадлежност. Капителите им са коринтски и имат височина 0,81 м. Самите колони са високи по 7.07 м или 24 стъпки по 0.2945 м[32]. Не може да не се види буквално пълното съвпадение на размерите на капитела от залата на термите в Несебър и възприетите от нас: височина на колоните 24 стъпки по 0.294 м. — 7.06 м. Тази аналогия вдъхва повече от увереност, че предположението ни е правдоподобно.

От тук нататък пространствената реконструкция на залата следва една логична конструктивна последователност. Между колоните и пиластрите по ограждащите стени са се прехвърляли тухлени арки — два пъти по четири броя. Над четирите междурамия на кръста може да е имало кръстати сводове. Този конструктивен начин е познат от столетия, но и прилаган в Несебър през тази епоха[33]. Над арките между колоните и пиластрите раменете на кръста трябва да са били покрити с полуцилиндрични сводове (фиг. 6 и 8). Над самото средище на кръста би било мястото на подкуполен тамбур и купол, както е скицирано на фиг. 6. Не сме склонни да приемем овенчаване на пространството с купол. Вече изтъкнахме, че времето на изграждането на ранновизантийските терми в Несебър е твърде рано за кръстокуполната идея, но освен това наличието на купол се свързва най-често с идеологически, а сетне и с религиозни изяви на пространството, каквито в случая не можем да открием.

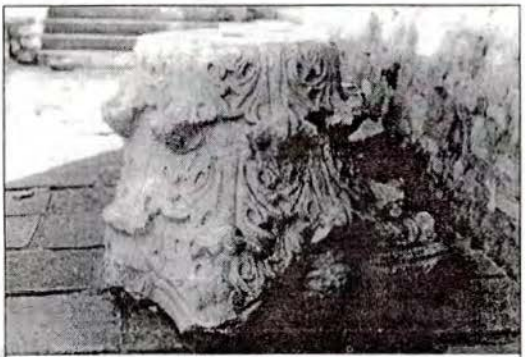

Фиг. 9 Мраморен капител от ранновизантийските терми на Несебър

Към очертаната картина за структурата на залата от термите в Несебър прибавяме още един детайл. Височината измерена от пода до горната част на предполагаемите полуцилиндрични сводове изглежда приблизително равна на двойната стойност на диаметъра на тези сводове (фиг. 6). Такава зависимост констатирахме и в аркираните слепи ниши по южната крепостна стена на Несебър[34].

Уверени сме, че наличните материали, технически данни и тяхната интерпретация за пресъздаване на предполагаемия образ на ЗАЛАТА към ранновизантийските терми в Несебър представляват надеждна основа за причисляване на новооткритата част, а с нея и на цялото съоръжение към листата на забележителните паметници в развитието на архитектурата на Византийския свят.

---

[1] Чимбулева, Ж. Ранновизантийские термы в Несебре. — In: Bulgaria Pontica Medii Aevi — II, Sofia, 1988, pp. 577-584.

[2] Теоклиева, Е. Водоснабдительная система города Несебра в V-VI веке. . — In: Bulgaria Pontica Medii Aevi — II, Sofia, 1988, pp. 585-592.

[3] Delaine, J. The Baths of Caracalla. — In: Journal of Roman Archaelogi — 25, Portsmouth, Rhode Island, 1997, pp. 14, 17, 18 and 23. Аналогична е също и ориентацията на построените приблизително един век по-късно Терми на Диоклетиан в Рим (306 г.).

[4] Заснимането, представено на фиг. 2-а е извършено под ръководството на архитект Васил Китов, комуто дължим благодарност за любезното съдействие.

[5] Тук нямаме предвид разпространените през цялата античност сгради от перистилен тип или с базиликален план, макар и те да представляват зали. Най-често пространствата на тези сгради бивали покрити с дървени покривни конструкции.

[6] Известно е, че прочутата изящна скулптурна композиция "Викът на Фарнезе" е подчертавала

едната от двете главни оси на термите на Каракала в Рим — Delaine, J., Op.cit. pp. 75, 76.

[7] Изреждам някои от по-характерните примери на сгради с кръстовиден план:

а) без купол (най-често с кръстат свод над средището на кръста):

Максценциевата (Константиновата) базилика в Рим (307-312 г.); Термите на Тит в Рим (I в.); Термите на Траян в Рим (110 г.); Термите на Каракала в Рим (211-217 г.); Термите на Диоклетиан в Рим (306 г.) Мавзолеят на Гала Пласидия в Равена — (440 г.); Църквата в Иваняне (V-VI в.); Църквата край Клисе-кьой (V в.).

б) с купол над средището на кръста:

Вилата на Адриан в Тибур (118-136 г.); Църквата Сан Лоренцо в Милано (IV в.); Църквата Сулидже Джами в Солун (края на V в.); Църквата на Саркис в Текор (V в., но с по-късни преустройства); Църквата в Белово (VI в.); Църквата в Перущица (VI в.); Юстиниановите — Св. Серги и Вакх в Цариград (527 г.); Св. Апостоли в Цариград (след 532 год.); Св. Витале в Равена (547 год.); и заслужаващата особено внимание Катедрала в Ечмиадзин — Армения. Композицията на плана и на пространството отговаря на най-съвършения модел на кръстокуполната схема. Съществуват различни мнения за развитието на църквата от базилика от началото на IV в. до кръстокуполна при преустройството през VII в., когато дървеното покритие е било заменено с каменни сводове и купол. Някои автори, обаче, датират преустройството и наличието на купол още през V в. Голям принос в историята на архитектурата ще бъде намирането на отговор на проблема за датировката.

[8] Виж бел. 7а.

[9] Виж бел. 7б.

[10] Това е валидно за страните на Транскавказието, Мала Азия, Сирия, Балканите и по-късно Влашко, Русия.

[11] Чимбулева, Ж. цит.съч., с. 582; Теоклива, Е. цит.съч., с. 589.

[12] Маркузон, В. Архитектура Древней Греции. В: Всеобщая история архитектуры, том 2, Москва, 1973, с. 189.

[13] Например: Нимфея във вилата на Цицерон във Формия (I в.пр.Хр.); Дом на Сребърната сватба в Помпей (I в.пр.Хр.).

[14] Добра илюстрация за това представляват посочените малко по-горе в бел. 7-б сгради.

[15] Попов, И. Пропорции в Българската архитектура. С., 1953, с. 15.

[16] Например: Арката на Август в Римския форум (29 г.пр.Хр.); Арката на Сергиевите в Пола (29 г.пр.Хр.); Арката на Тит в Рим (81 г.); Арката на Константин в Рим (315) г.); Триумфалната арка в Тимгад (II в.); Златната врата от Теодосиевите крепостни стени на Цариград; Цариградската "Св. София" (532-537 г.); а също и слепите аркирани ниши по южната крепостна стена на Несебър, при които диаметърът на арката се нанася два пъти във височината на нишата. Sasalov, D. Le Mur Medieval du Sud. — In: Nessebre, III. (под печат).

[17] Попов, И. цит.съч. с. 9.

[18] Маркузон, В. цит.съч. с. 67; Полевой, В. Искусство Греции. Средние века. Москва, 1973, с. 27.

[19] Афанасьев, К. От Пантеона Рима до Софии Киевской. В: Культура и искусство древней Руси, Ленинград, 1967, с. 32, 33.

[20] Пак там, с. 37, 38.

[21] Пак там, с. 36, 37.

[22] Съселов, Д. непубликувани изследвания.

[23] Sasalov, D. Le Mur Medieval ..., op.cit.

[24] Sasselov, D. Einige Erscheinungen der Poströmischen Architektur in Thrakien. — In: Actes du VIIe Congres de la F.I.E.C., vol.II, Budapest, 1983, S.119.

[25] DeLaine, J. The Baths of Caracalla ...

[26] Ibidem, pp. 47-48.

[27] Ibidem, pp. 48, 49 and 53

---

[28] IBIDEM, p. 49, note 10.

[29] АФАНАСЬЕВ, К. От Пантеона Рима ..., с. 37, 38.

[30] SASSELOV, D. Einige Erscheinungen ..., S. 122

[31] Съсълов, Д. Архитектурно проучване на черквата "Богородица Елеуса". — Музеи и паметници на културата, 1982, 5-6, с.14., а също като широко разпространена практика за оразмеряване MUTSOPOULOS, N. Harmonische Bauschnitte in den Kirchen vom Typ kreuzförmigen Innenbaus im griechenländischen Kernland. — Byznatinische Zeitschrift, 1962, 55, S. 275 u.f.

[32] DELAINE, J. The Baths of Caracalla ..., pp. 261, 262.

[33] VENEDIKOV, I., L. OGNENOVA-MARINOVA, T. PETROV. Disposition, Foulles et Remparts de Nessèbre du Côte Occidental. — In: Nessèbre, vol. I, Sofia, 1969, pp. 57, 58.

[34] Вж бел. 16.

ARCHITECTONIC SPECULATIONS ABOUT A RECENT DISCOVERY IN NESSEBAR

Dimitar Sasselov

(Summary)

More than 25 years ago archaeological excavations recovered a part of the public baths in Nessebar dated to the Early Byzantine period — 5th-6th c. AD.

Last year (1998) the excavations continued in another sector.

It is a square HALL of 16 m. x 16 m. Four freely erected columns form an inner square of 7 m. x 7 m. On both sides of the western wall there are two entrances leading to the basins, while in the middle there is a semicircular niche (*exhedrae*).

Obviously the architectonic structure of the HALL was cross-shaped with its symmetric axis orientated to the West.

Fortunately among the archaeological finds there was also a Corinthian capital. Its height is 0.815 m. The dimensions of the capital show that it follows the canonic rules and ratios characteristic for the Corinthian style, thus providing grounds for the reconstruction of the HALL.

An important role in our speculations plays the determination of the value of the Roman feet used in the construction. We have to point out its full coincidence with the Roman feet used in the Fortification system of Nessebar (5th c.) and also in the Baths of Caracalla in Rome (3rd c.) and amounting to 0.294 m.

Having made this conclusion our presentation is aimed at the reconstruction of the Hall.

We can hardly expect a dome over the cross. Considering the general development of the Byzantine architecture such a reconstruction seems to be very risky.

However, the architectonic achievement in the construction of this HALL must be considered a significant phenomenon.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 3, 2000
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 3, 2000

Петър Балабанов

КЛАСИФИКАЦИЯ И ВЪТРЕШНА ХРОНОЛОГИЯ НА ЕНГЛИФИЧНИТЕ ПЕЧАТИ ВЪРХУ АМФОРИ

Енглифичните печати върху шийки (рядко върху дръжки) на амфори, определени още от Б. Граков като хераклейски[1], се срещат само по бреговете на Черно море и в съседните земи. Хипотезата за техния произход десетилетия наред се приемаше, макар с известни съмнения, от почти всички изследователи[2].

Натрупването на нови материали и наблюдения позволява то да бъде сериозно оспорено. Независимо от целенасочените търсения в района на Хераклея Понтика не бяха открити печати от този тип. Отдавна бе посочено, че анализът на състава на имената, известни от печатите, както и на граматическите им особености, от които извежда част от аргументите си Б. Граков, не дават основания за категорични изводи[3]. Наблюденията върху правописа сочат, че населението на производствения център е имало смесен, а не преимуществено дорийски произход. Резултатите от химически анализи на амфори с енглифични печати показват сходство на глината, от която са направени, с тази на съдове, произведени в Аполония Понтика[4]. Друг аргумент към хипотезата за аполонийския произход на амфорите с енглифични печати е фактът, че в този район освен находките от „Костадин чешма“ са намерени фрагменти от няколкостотин амфори и над сто и петдесет печата от този тип[5]. Подобна концентрация на амфори и печати от този тип досега не е документирана другаде. Отдавна е установено, че в Аполония през IV-III в. пр. н. е. са произвеждани в големи количества строителна керамика и битови съдове. Известни са енглифични печати върху солени, произведени в този полис през същия период[6], което показва, че този начин на маркиране на керамика е бил използван в района, за разлика от другите полиси в Черно море. Все пак засега въпросът продължава да е открит за дискусия.

Последните обобщителни трудове върху енглифичните печати са изследванията на Й. Брашинский[7] и М.Лазаров[8]. Натрупването на нови публикации и материали напоследък позволява да продължат усилията за разработване на вътрешната относителна хронология на енглифичните печати.

Датирането на масива енглифични печати между самия край на V или първите години на IV н. пр. н. е. и началото на следващия не предизвиква съмнение. В същото време към предложената от Й. Брашински класификация и вътрешна хронология могат да бъдат отправени сериозни бележки. В последният си труд по темата той разделя енглифичните печати на три хронологически и седем (с вариантите) типологични групи. По-нататъшният прогрес в изследванията изисква уточняване на характеристиките на отделните типове печати, разработване на прецизна вътрешна хронология в отделните групи, както и доказване на абсолютното им датиране. Преди всичко трябва да бъдат направени няколко уточнения в предложената от Й. Брашински класификационна схема. В нея за определяне на типовете печати са използвани различни критерии: съдържание, форма, палеографски или граматически особености. Този подход често води до смесване на понятията. Ако приемем като основен типологичен критерий текста на печатите и като спомагателен – палеографските им особености, може да се предложи друга схема: обособяване на три основни типа печати, които съвпадат с трите хронологически групи, предложени от същия автор. В първия ще влязат печати с едно име, характеризиращи се с ред граматически и палеографски особености: пълното изписване на името, изпускането на буквата „υ“ в родителен падеж, нормалната големина на буквите „θ“, „ο“ и „ω“, изписването на буквата „σ“ с раздалечени хасти. Те могат да бъдат разделени на варианти, например печати с емблема и без такава, печати, в които името е в един или в два реда, печати, в които то е в негатив или в сложна геометрична форма.

Във втория тип, отговарящ на втората хронологическа група, ще влязат печатите, съдържащи две имена. В него се разграничават две подгрупи: печати с предлога „επι“ пред едното име и такива без него. В тях могат също да бъдат определени варианти: печати с непълно изписване на имената; печати, в които едното име е силно съкратено; печати, изготвени в различни фигурни форми; печати, в които имената са нанесени с различни щемпели; печати с емблеми и ред други. На практика е невъзможно засега – поради големия брой на известните варианти в сравнение с публикуваните печати – да се направи достатъчно диференцирана характеристика на възможните варианти.

Третият тип енглифични печати се характеризира с голямо разнообразие на вариантите си по форма и по съдържание. В него влизат печати, съдържащи едно име (различаването им от печатите с едно име от първа група по палеографски белези е сигурно), печати, съдържащи едно силно съкратено име, печати от отделни букви, понякога съпроводени с емблема, анепиграфни печати. Съществува и малка група релефни печати върху същия тип амфори. Някои от изброените в третия тип варианти на печати са били поставяни върху дръжките на съдовете.

На база на казаното дотук, можем да предложим следната типологическа класификация на енглифичните амфорни печати:

I тип / I хрон. група	**II тип / II хрон. група**	**III тип / III хрон. група**
Печати с едно име: — в един ред — в два реда А) печати с емблема Б) фигурни печати В) печати, изписани в негатив	Печати с две имена: А) Печати с предлог „επι“ а) печати с емблема б) фигурни печати в) печати с едно пълно и едно съкратено име г) печати, поставени с два различни щемпела д) печати с три имена	1. Релефни печати 2. Печати с едно име 3. Печати с отделни букви 4. Печати върху дръжки 5. Анепиграфни печати

I тип / I хрон. група	**II тип / II хрон. група**	**III тип / III хрон. група**
	Б) Печати без предлог а) печати с емблема б) фигурни печати в) печати с едно пълно и едно съкратено име г) печати с едно пълно и едно силно съкратено име д) печати с две съкратени имена е) печати, поставени с два различни щемпела Печати с две имена: А) Печати с предлог „επι" а) печати с емблема б) фигурни печати в) печати с едно пълно и едно съкратено име г) печати, поставени с два различни щемпела д) печати с три имена Б) Печати без предлог а) печати с емблема б) фигурни печати в) печати с едно пълно и едно съкратено име г) печати с едно пълно и едно силно съкратено име д) печати с две съкратени имена е) печати, поставени с два различни щемпела	

Таблицата не е окончателна, тъй като броят на известните находки все още е недостатъчен за определяне на вариантите.

Сравняването на известните имена показва, че около 60% от производителите от I група не се появяват в печатите, съдържащи две имена, например ΑΙΑΚ / ΗΤΟΣ (*Сапрыкин, 1986*); ΑΝΤ/ΕΥΣ, ΔΑΟΣ (*Пругло, 1972, № 1 и № 5*); ΘΗΡΑΙΟ (*„Костадин чешма", сектор А-I, инв. № 1068*); ΣΑΚΙΝΟ (*пак там, сектор Г-II-запад, инв. № 79*); ΤΙΜΟ[Λ]ΥΚΟΣ (*пак там, сектор Б-II, инв. № 82*). Можем да предположим, че този начин на маркиране са ползвали поне две поколения производители. Следователно продължителността на първа хронологическа група е поне двадесет и пет години. Като имаме предвид, че съотношението на броя на находките на печати от I и II хронологическа група е 1:2.5, можем да предложим по-широки граници – около тридесет години.

Според Й. Брашински броят на имената на епоними от II хронологическа група е повече от 80[9]. Цифрата буди съмнения, тъй като много печати не са еднозначно прочетени. В ред случаи не е ясно дали става дума за различни епоними, непълно запазени имена, грешка на майстора на печати или автора на публикацията. Все пак едва ли окончателната цифра ще бъде значително по-малка от предложената. Това позволява да датираме този начин на маркиране в рамките на 70-75 години.

Находките на печати, отнасящи се към третата хронологическа група са редки. Те не надхвърлят 2% от причисляваните към I група. Това предполага, че късните амфори от този център, са били произвеждани в период около 10 — 15 години.

Изнесените съображения позволяват да определим, че амфорите от I хронологическа група трябва да се датират в периода 405-375 г. пр. н. е., тези от втора — в периода 375-300 г. пр. н. е., а третата група следва да се постави в границите на 300-290 г. пр. н. е.

По-сложен за решаване е проблемът с вътрешното датиране на енглифичните печати в рамките на трите групи. Задачата е трудна по ред причини и досега правените опити да бъде решена не са дали еднозначни резултати.

Сериозен проблем например възниква от различното качество на публикациите. Голям брой енглифични печати, разчетени още в началото на XX век, предизвикват сериозни съмнения. Ред издания не са съпроводени с качествени илюстрации, което изключва възможността от резултатен сравнителен анализ. Значителни колекции все още са недостъпни за пълноценно проучване, например известния ръкопис IosPE.

По-нататъшните успехи в уточняването на хронологията на енглифичните амфорни печати изискват задължително създаването на пълен корпус на находките, в който да бъдат отстранени недостатъците в досегашните публикации и да бъдат въведени ясни стандарти на документиране на находките. Това може да се осъществи чрез коопeрирането на учени от различни държави, заинтересовани от тази тема.

---

[1] Б. Граков. Энглифические клейма на горлах некоторых эллинистических амфор. Труды ГИМ, I, 1928 г.

[2] М. Лазаров. Разпространение на хераклейските амфори и печати в Тракия. — ИНМВ, 16 (31), 1980 г.

[3] А. Коцевалов. Эпиграфические памятники из ольвийских раскопок в 1935 и 1936 г. Ольвия, т. I, Киев, 1940, с. 267-271.

[4] Резултатите не са публикувани.

[5] Материалите от разкопките в некрополите на Аполония след 1949 г. не са публикувани. Не е публикувана и колекцията на Историческия музей в Бургас. Благодаря на колегите от двата музея за любезно предоставената информация.

[6] Резултатите от последните проучвания в некропола на Аполония не са публикувани. Благодаря на всички колеги от екипа на НИМ и Историческия музей в гр. Созопол за любезната информация.

[7] Й. Брашинский. Керамические клейма Гераклеи Понтийской. НЭ, XIV, 1985 г.

[8] Михаил Лазаров, цит. съч.

[9] Й. Брашинский. Греческий керамический импорт на Нижнем Дону. М. Л. 1980 г.

RELATIVE CLASSIFICATION AND CHRONOLOGY OF THE INCISED AMPHORA STAMPS

Petar Balabanov

(Summary)

The incised amphora stamps are known only from the territories of the countries situated along the western, northwestern and northern coasts of the Black Sea. Most of the specialists share the opinion that these stamps had been produced in Heraclea Pontica – a very important polis on the southern coast of the Black Sea. The chemical analyses and the geographical concentration of the finds under consideration provoke the supposition that the centre of their production was Apollonia on the Black Sea.

The discoveries made during the past years made it possible to establish a more precise classification of the chronological groups and the paleographic variants of these stamps. Based on the dating of finds discovered in closed complexes and on their paleographic characteristics three chronological groups have been distinguished. The most ancient group is dated back to the period between 405 and 375 BC. It comprises stamps with only one name. The second group, which is more numerous, comprises stamps with two names. The third group comprises the most rare stamps distinguished by their paleographic features. It is dated back to the last decade of the IVth century BC or the first decade of the IIIrd century BC.

Петя Кияшкина

ЗА ЕДИН НЕИЗСЛЕДВАН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ОБЕКТ ОТ ТЕРИТОРИЯТА НА БУРГАС

Тема на настоящото съобщение е един разрушен археологически обект, разположен на връх "Шилото" край бургаския квартал "Меден рудник". Определено той заема важно място в хоризонталната стратиграфия на града и неговото изследване би допълнило и осветлило най-древната история на смятания за млад Бургас.

Високият хълм "Шилото" е съставна част от хълмистата верига, разположена между Мандренската и Бургаската лагуна. Възвишението чувствително превъзхожда околния терен и доминира Бургаската низина. Оттук се открива широка гледка към трите езера и към залива чак до Созопол в югоизточна посока, до крайната верига на Айтоска Стара планина на север, а между хълмовете от юг се крият останките на античния и средновековен Дебелт. Стратегическото разположение на "Шилото" е привлякло военните и още през шестдесетте години те са врязали в най-високата част на хълма една просторна противовъздушна площадка за ракети земя-въздух. Тя има формата на неправилен четириъгълник и вътрешни размери около 20 X 40 м. Насипът от изравняването на тази площадка е бил натрупан от трите ѝ страни. Почти навсякъде в него се забелязват керамични фрагменти и мраморни късове. Години наред, обаче, мястото е останало заградено и забранено за посещение и нито един военнослужещ не е уведомил близкия Бургаски музей за поразиите, нанесени на този археологически паметник.

В специализираната литература[1] се споменава, че близо до "Шилото" се намира огромна яма от стара мина, разработвана още през халщадската епоха. В началото на 80-те години П. Балабанов споменава в своя публикация връх "Шилото", където, според него, се намира тракийска крепост[2] . През 1984 година археолози от Бургаския музей посещават вече достъпния за посещения обект и констатират, че тук има сериозни културни напластявания от ранножелязната, класическата, елинистическата и римската епоха.[3] Пак по това време започват да постъпват в колекцията на музея и паметници от това място. Откритият релеф на тракийски конник *(Кат. № А1)* и няколко фрагмента от други релефи подтикват колегите да заговорят за светилище на връх "Шилото". По-късно, през 90-те години оттук в Археологически музей — Бургас постъпва и една женска главичка от мраморна статуетка *(Кат. № А2)*, две мраморни ръчички *(Кат.№ А4)* и няколко монети от римската епоха *(Кат. № В 1-8)*.

"Шилото" привлече вниманието ни отново през септември 1994 г., когато от страниците на в-к "Континент"[4] разбрахме, че цитирам: *"недалеч от Созопол бургаски родолюбец открил почти еднометрова статуя на Аполон".* "Разследването", извършено от археолозите в музея, както и разговорите с откривателя на статуята, потвърдиха предположенията ни, че местонамирането ѝ всъщност е на връх "Шилото". Статуята е на Аполон Музагет и, според фрагментирания надпис върху базата ѝ, тя е била поставена в светилището от тракиеца Аполоний, син на Ептайкент. Статуята сега е в колекцията на НИМ. Там, според откривателя ѝ Теодор Тодоров, е постъпил още един релеф на тракийския конник, намерен от него също на връх "Шилото".

Последната известна ни находка от това светилище е едно голямо съкровище от сребърни аполонийски драхми, което е било открито през 1996 г. За съжаление, то не можа да бъде откупено от музея, но цялото му съдържание от 120 монети беше заснето и обработено и така поне за науката съкровището беше спасено.

Тук е мястото да припомним, че обектът на връх "Шилото" съвсем не е изолиран. Близо до светилището в югозападна посока се намира известният вече в литературата тракийски тюрзис на северния бряг на Мандренското езеро. Публикациите за този интересен обект, както и материалите, открити по време на разкопките, са известни.[5] Трябва само да добавим, че оттук в музея са постъпили много бронзови монети на Аполония, както и един диобол на Аполония с магистратски надпис ΔΗ (Инв.№ А46), една бронзова монета на Месамбрия от типа "Атина Алкис" от втората половина на II в. (Инв.№ 2206) и една бронзова на тракийския цар Мостис (края на II — нач. на I в. пр. Хр.) (Инв.№ А42).

Изложеното до тук, според нас, е достатъчно основание да се спрем по-подробно на материалите от този разрушен, но богат археологически обект.

Най-ранни са откритите халщадски керамични фрагменти, но те са изключително малко и до такава степен фрагментирани, че ги споменавам само за сведение. По-голямо внимание, естествено, заслужава новооткритото през 1996 г. **съкровище от аполонийски драхми** *(Кат.№ Б1-120; Обр. 1)*. Макар че точното място на находката е известно, не е възможно да се установи първоначалната

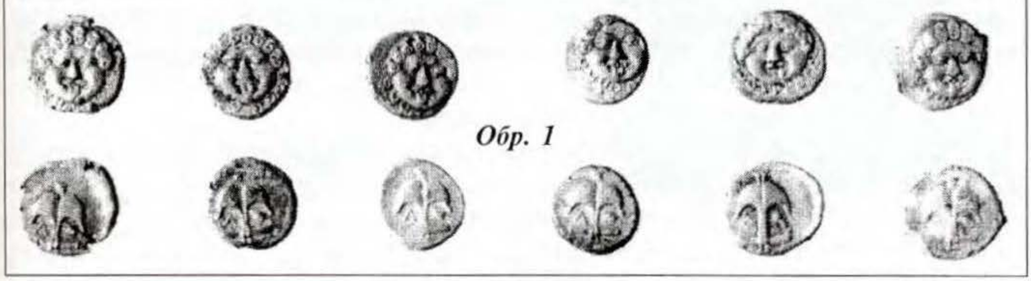

Обр. 1

дълбочина, на която се е намирало то. Знае се, обаче, че съкровището е било поставено в съд от сива глина. От него са оцелели само три фрагмента. За щастие при изкопните работи с машини то не е било засегнато. Техните гребла са пристъргали терена само на 15 см от него.

Трябва да подчертаем, че това е съкровището, открито най-близо до Аполония. Състои се от 120 екземпляра и съпоставено с публикуваните вече находки от проф. Тодор Герасимов[6], Димитър Драганов[7] и Анастасия Стефанова[8], новото Бургаско съкровище притежава редица особености, които улесняват неговото датиране като монетни емисии и като дата на заравяне.

Двете други големи съкровища от аполонийски драхми, това от Шуменско и от с. Ганчево (с. Партизани), Провадийско, имат еднакви особености на драхмите в стилово и технологично отношение. При публикуваното от Герасимов съкровище от 112 екземпляра, както и при публикуваните от А. Стефанова 34 екземпляра от съкровището от с.Ганчево, лицевите и реверсните печати често сменят местата си. При тях изображението на изправена котва се явява ту като лицева страна, както е при ранните драхми с врязан квадрат на опакото, ту като реверс, както е характерно за по-късното аполонийско монетосечене. Друга особеност на тези две съкровища е тази, че медузата при голям брой от тях е с архаични черти, както е и при съкровищата, открити в Тенево и Роза и публикувани от ст.н.с. Димитър Драганов.

Драхмите от Бургаското съкровище са отсечени с 50 лицеви печата. Всички те имат изображения на Горгоната Медуза с геометрични стилизации, насочващи ни към една по-късна датировка. При Бургаското съкровище котвата вече не сменя мястото си. Виждаме я върху всички 68 печата на реверса. Друга разлика с публикуваните съкровища е редуцираното тегло на всички драхми от новата находка. Докато драхмите от Шуменско, Ганчево, Тенево и Роза, гравитират около 3.30 г, то средното тегло при монетите от "Шилото" е 2.86 г, като найтежката драхма тежи 2.96 г, а най-леката — 2.74 г. Тези характерни за Бургаското съкровище стилови и технологически отлики ме насочват към една по-късна датировка. Приемам, че всички емисии от това съкровище датират от първата половина на IV в. пр. Хр., а заравянето му може да се свърже с походите на Филип II в Тракия в края на 40-те години на IV век пр.Хр., или през 339 г. пр. Хр., когато е минал през района на Бургаския залив.

Намирането на сребърно съкровище в светилище, каквото по-всяка вероятност е имало на връх "Шилото", има много важно значение. Тези 120 аполонийски драхми са може би някакво дарение, направено от тракийския господар на близкия тюрзис, с което той е искал да измоли спасение от надвисналата македонска опасност.

Възниква въпросът: на кого е било светилището на връх "Шилото"? Дали там не се е почитал бога на Слънцето Аполон? Макар и по-късна, другата значителна находка от това място, подтиква разсъжденията ни в тази посока. Това е споменатата вече **статуя на Аполон Китаред или Музагет**, постъпила в НИМ през 1994 год. *(Обр.2)*

Обр. 2

Паметникът ми е познат само от не особено ясната снимка във вестник "Континент". Вижда се, обаче, че божеството е облечено с дълга, надиплена дреха и в лявата си ръка държи лира. Аполон е стъпил върху пиедестал, частично покрит от дрехата му. Пиедесталът е счупен, но личи мястото на надписа с посвещение на Аполон от Аполоний, син на Ептайкент.[9] Подобни изображения на бога на Слънцето са ни познати от две бронзови монетни емисии на Месамбрия, които датират от времето на Октавиан Август и тракийския цар Реметалк I (последните две десетилетия на I в. пр. Хр.)[10] Според други епиграфски паметници (два от тях са притежание на Бургаския археологически музей) Аполоний, син на Ептайкент е бил стратег на Анхиало по времето на Реметалк II, царувал от 19 до 38 г. след Хр.[11] С интерес очакваме публикацията на този интересен паметник, която би ни дала повече информация за него.

До откриването на статуя на Аполон с посветителен надпис, ние винаги сме изказвали хипотезата, че светилището на връх "Шилото" е на тракийския конник. Известните ни **оброчни плочки на Хероса** от това място са вече три, ако вземем предвид и предадената от Теодор Тодоров в Археологическия музей или в НИМ, както твърди той. Самият откривател на оброчната плочка ни я показа публикувана от проф. Василка Герасимова[12] *(Обр.3)*. Според нейното описание този тракийски конник е изработен грижливо и части от изображенията са ажурни, а при коня се чувства познаване на пропорциите му. Особеното в този паметник са двете женски фигури пред конника, облечени в дълги до земята богато надиплени дрехи и завити в химатиони, покриващи и главите им. Над тях виждаме мида и това, според проф. Герасимова, представлява *"илюстрация на все още неизвестен мит за господарки на водата и Тракийския конник"*. Интерес представлява и надписът върху релефа, повреден в лявата част на горната рамка, където, според авторката на публикацията, могат да се поберат 6-8 букви. Епитетът на божеството е Καρσῆνος и това ни насочва към

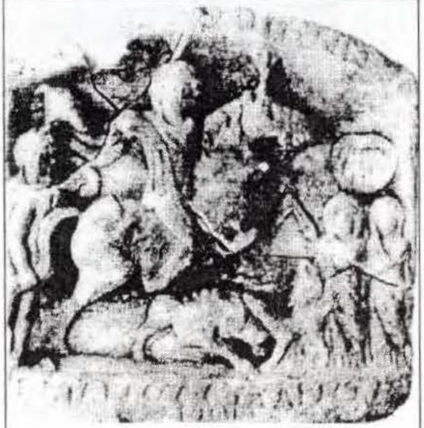

Обр. 3

посвещението на тракийския стратег Аполоний, син на Ептайкент, открит в бургаския квартал "Изгрев" и посветен на Аполон Карсенски[13] . Тази аналогия ни помага да допълним надписа от релефа, като правим уговорката, че той ни е известен само от публикацията. Допълнен надписът придобива следния вид:

горе: [Απόλλωνι] Καρσηνω
долу: Γαιανὸς ευχαριστή
ριον

Този оброчен релеф е изключително важен за нас, защото ни дава конкретното име на божеството, почитано в светилището на връх "Шилото" край Бургас. Това е Аполон Карсенски, който през I в. се изобразява с дълга дреха и с лира в ръка (статуята в НИМ), а в края на II или началото на III в. вече е приел образа на Тракийския конник и продължава да е господар на светилището. Тук трябва да припомним и извода на проф. Иван Гълъбов, че тракийските имена с наставката — ηνος се употребяват като епитети на божества, свързани с определени географски обекти: селища, реки, върхове и т. н.[14] Напълно е възможно епитетът Καρσήνος да е свързан с тракийското име на връх "Шилото" или на някое близко селище. А дали и сегашното име "Черни връх", преминало през турското "Карабаир" не е отзвук на този далечен топоним? На този въпрос най-добре могат да отговорят езиковедите.

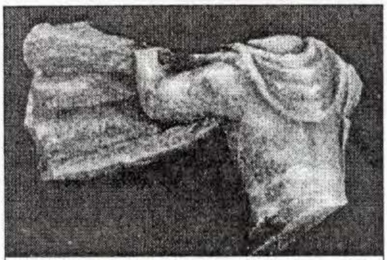

Обр. 4

Мидата над двете фигури на жени вероятно показва, че и те могат да се свържат с разположението на светилището. Връх "Шилото", най-високият в хълмистата верига Карабаир, както вече споменахме в началото, се намира по средата между Мандренското и Бургаското езеро (Вая). Може да се приеме, че двете жени са персонификации на тези крайморски лагуни, което е в тон с цитирания извод на проф. Герасимова.

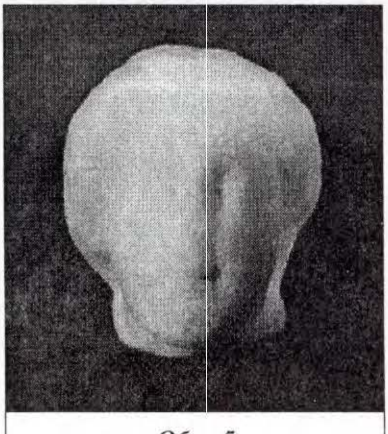

Обр. 5

Другите два оброчни релефа на тракийския конник са от колекцията на Бургаския Археологически музей. Единият е фрагментиран и е част от ажурна оброчна плочка *(Кат.№ А3; Обр. 4)*. Запазена е част от торса на конника и вдигнатата му дясна ръка.

Заедно с този фрагмент в музея постъпи и мраморна главичка от статуетка на жена *(Кат. № А2; Обр. 5)*.

Втората оброчна плочка на тракийски конник постъпи в музея още през

1987 год. *(Кат.№ А1; Обр. 6)*. Тя е с трапецовидна форма, горе заоблена. По своите иконографски особености може да се отнесе към група А по класификацията на Кацаров, и то към подгрупа "Благославящ конник" и да се датира във втората половина на III век[15].

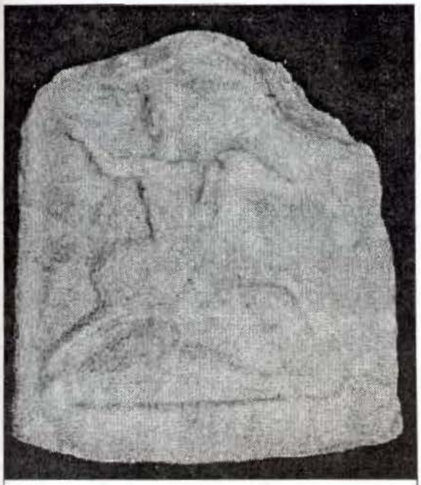

Обр. 6

Периодът III-VI век е засвидетелстван на връх "Шилото" и с **монети**. В нумизматичния фонд на Бургаския музей от това място са постъпили сребърна монета на Юлия Домна, бронзови на Максимиан, Константин II, Лициний и Валент, както и няколко неопределени поради лошото си качество бронзови монети от IV век. (*Кат. № В1-7)*. Единствената открита тук колониална монета е от времето на Макрин и е отсечена в близкия Деултум *(Кат.№ В 8)*. Най-късните монети са на Юстиниан и Юстин I *(Кат.№ 9-10)*.

Ключът към определянето на светилището е статуята на Аполон и придружаващият я посветителен надпис на стратега Аполоний, син на Ептайкент, както и оброчната плочка на тракийски конник, почитан като Аполон Карсенос.

Какви са перспективите? При бъдещо проучване съществува съвсем малка възможност да се открият in situ основи на зидове и да се установи архитектурният план на светилището. Може би ще стане ясно дали то е било укрепено, ако е останал някой ограден зид. Съществува вероятност обаче в насипите от валовете на ракетната площадка да се открият още много оброчни релефи и други култови паметници. Не е изключено да се натъкнем и на раннохристиянски материали. В северното подножието на хълма "Шилото" и до днес има малък параклис, който, според преданието, някога е бил манастир и който през последните години беше възстановен.

КАТАЛОГ

А. НАХОДКИ ОТ СВЕТИЛИЩЕТО НА ВРЪХ "ШИЛОТО", ПОСТЪПИЛИ ВЪВ ФОНДА НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ — БУРГАС.

1. Оброчна плочка на тракийския конник. Едрозърнест мрамор. Трапецовидна форма, горе заоблена. Десният горен ъгъл е отчупен. Представен е конник, яздещ в галоп надясно, облечен в къс хитон и наметнат с развята зад гърба му хламида. Лицето му е във фас, а тялото в профил. Дясната му ръка е вдигната. Конят е с вдигнати нагоре предни крака. Пред него стои адорантка в профил наляво. Релефът е плосък, поставен в плитка рамка.

Р-ри: вис. 29 см; шир. 25 см; деб. 4 см.; Инв. № 3354 (Обр. 6).

2. Фрагментирана статуетка — главичка от статуетка на женска фигура. Продълговато лице, обрамчено от навита на руло коса. Очите са вдлъбнати. При врата фигурата е срязана и е пробит кръгъл отвор за прикрепване към тялото. Мрамор.

Р-ри: зап.вис. 6.5 см; диам. осн. 3.5 см; вис. лице 5 см. Инв. № 4323 (Обр. 5).

3. Фрагмент от оброчен релеф на тракийски конник. Релефът е бил ажурен. Едрозърнест мрамор. Запазена е част от торса на конника и вдигнатата му дясна ръка. Конникът е гол и зад гърба му се вее хламидата, която покрива част от гърдите му.

Р-ри: зап. дължж. 21 см; зап. вис. 12 см (Обр. 4).

4. Две мраморни ръце (от статуетка или ажурен релеф). Запазени са до китките. Пръстите и на двете са свити, като едната стиска неясен предмет. Едрозърнест мрамор.

Р-ри: зап. дължини: 5 см и 7 см.

Б. КАТАЛОГ НА СЪКРОВИЩЕТО ОТ АПОЛОНИЙСКИ ДРАХМИ, ОТКРИТО В СВЕТИЛИЩЕТО НА ВРЪХ "ШИЛОТО" КРАЙ БУРГАС

Лице: Медуза

Опако: Котва, в ляво "А.", в дясно — рак

№	ПЕЧАТИ	ДИАМ. в мм	ТЕГЛО в грамове
1.	A1 — R1	12/15	2.887
2.	A1 — R1	13/14	2.860
3.	A2 — R2	14	2.857
4.	A2 — R2	14	2.841
5.	A2 — R2	14	2.884
6.	A3 — R3	14	2.858
7.	A4 — R4	12/14	2.845
8.	A5 — R5	13/15	2.886
9.	A5 — R5	14	2.873
10.	A5 — R5	13.5/14	2.879
11.	A5 — R6	12/14	2.910
12.	A6 — R7	13	2.963
13.	A7 — R8	14	2.833
14.	A8 — R9	13	2.828
15.	A9 — R9	14	2.885
16.	A10 — R9	14	2.896
17.	A10 — R10	12/13	2.797
18.	A10 — R10	14	2.938
19.	A10 — R11	14	2.874
20.	A10 — R11	13	2.922
21.	A10 — R11	14	2.921
22.	A10 — R12	14	2.790
23.	A10 — R12	15	2.817
24.	A10 — R12	14	2.855
25.	A10 — R13	14	2.815
26.	A10 — R13	14	2.832
27.	A10 — R13	12/14	2.908
28	A10 — R14	14	2.870
29.	A10 — R14	13/15	2.881
30.	A10 — R15	14	2.860
31.	A10 — R16	14	2.897
32.	A10 — R17	14	2.864
33.	A10 — R18	13	2.840
34.	A11 — R19	12/13	2.902
35.	A12 — R20	14	2.753
36.	A12 — R20	13/15	2.860
37.	A12 — R20	13	2.935
38.	A12 — R20	14	2.844
39.	A12 — R20	13	2.769
40.	A12 — R20	14	2.811
41.	A12 — R21	13/17	2.816
42.	A12 — R21	13	2.845
43.	A12 — R21	14	2.868
44.	A12 — R21	14	2.881
45.	A12 — R21	13/14	2.862
46.	A12 — R21	12/15	2.890
47.	A12 — R21	12/14	2.531
48.	A12 — R22	14	2.864
49.	A12 — R22	14	2.838
50.	A12 — R23	14	2.921

№	ПЕЧАТИ	ДИАМ. в мм	ТЕГЛО в грамове
51.	A12 — R23	13	2.842
52.	A12 — R23	14	2.832
53.	A12 — R23	13	2.839
54.	A12 — R24	13.5	2.833
55.	A13 — R25	14	2.950
56.	A13 — R25	15	2.813
57.	A13 — R25	14	2.870
58.	A13 — R25	14	2.813
59.	A14 — R26	13/14	2.862
60.	A15 — R27	14	2.852
61.	A16 — R28	13/14	2.902
62.	A17 — R29	14	2.926
63.	A17 — R29	14	2.945
64.	A18 — R30	13	2.864
65.	A18 — R30	13	2.882
66.	A18 — R31	14	2.882
67.	A18 — R31	13	2.829
68.	A19 — R32	14	2.879
69.	A19 — R32	14	2.896
70.	A19 — R33	13	2.820
71.	A19 — R34	13	2.898
72.	A19 — R35	13	2.924
73.	A19 — R36	14	2.745
74.	A19 — R36	14	2.891
75.	A20 — R37	14	2.872
76.	A20 — R37	13	2.960
77.	A21 — R38	13	2.883
78.	A21 — R38	13	2.851
79.	A21 — R38	13	2.851
80.	A22 — R39	14	2.872
81.	A23 — R40	14	2.750
82.	A24 — R41	14	2.804
83.	A25 — R42	13	2.843
84.	A26 — R43	13	2.845
85.	A27 — R44	14	2.835
86.	A27 — R44	14	2.887
87.	A27 — R44	13	2.869
88.	A27 — R44	13/14	2.887
89.	A28 — R45	13/14	2.827
90.	A28 — R46	14	2.836
91.	A29 — R47	15	2.857
92.	A30 — R48	14	2.860
93.	A30 — R48	13/16	2.858
94.	A31 — R49	13	2.819
95.	A31 — R49	14	2.888
96.	A32 — R50	14	2.878
97.	A32 — R50	12/16	2.780
98.	A33 — R51	13	2.922
99.	A33 — R51	13	2.854
100.	A34 — R52	14	2.865
101.	A34 — R52	13	2.844
102.	A34 — R52	14	
103.	A35 — R53	13	2.876
104.	A36 — R54	13/15	
105.	A37 — R55	13	2.915
106.	A37 — R55	14	2.875
107.	A37 — R55	14	2.861
108.	A38 — R56	14	2.843
109.	A39 — R57	12/14	2.853
110.	A40 — R58	14	2.845
111.	A41 — R59	13	2.863
112.	A42 — R60	13	2.852
113.	A43 — R61	13/15	2.888
114.	A44 — R62	12/14	2.891
115.	A45 — R63	13	2.915
116.	A46 — R64	13	2.826
117.	A47 — R65	13/15	
118.	A48 — R66	13	2.846
119.	A49 — R67	14/15	2.857
120.	A50 — R68	14	2.859

В. МОНЕТИ ОТ СВЕТИЛИЩЕТО НА ВРЪХ "ШИЛОТО", ПОСТЪПИЛИ ВЪВ ФОНДА НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИ МУЗЕЙ — БУРГАС.

1. Сребърна монета на Юлия Домна.

Л. Надпис нечетлив. Бюст на Юлия Домна на д.

О. Права женска фигура на л.

Диам. 17 мм; Инв.№ 2612.

2. Бронзова монета на Максимиан (286-310)

Л. IMPCMAMAXIMIANUSPFAUG Бюст на имп. с лъчева корона на д.

О. CONCORDIA MILITUM Императорът прав на д. приема Виктория върху глобус от Юпитер, прав, гол, на л. Между двамата: ZA

Диам. 19 мм; Инв. № А50.

3. Бронзова монета на Валент (364-378)

Л. DNVALEN / SPFAUG Бюст на императора на д.

О. Нечетлив надпис. Императорът (?)прав в ход на д.

Диам. 15 мм; Инв. № А51.

4. Бронзова монета на Константин II (337-340)

Л. DNCON_ _ _ _ _ _ _ PFAUG Глава на имп. с лавров венец, на д.

О. VOT/XV/MULT/XX в лавров венец

Диам. 13 мм; Инв. № А52

5. Бронзова монета на Лициний (308-324)

Л. IMPCVALLICINLICINIUSPFAUG Бюст на имп. с лавров венец на д.

О. IOVICONS/ERVATORI Юпитер прав, гол, на л.; в дясната ръка държи Виктория върху глобус, в л. ръка — копие. В краката му орел с венец в клюна.

Диам. 18 мм; Инв.№ А53.

6. Бронзова монета. Рим IV век.

Л. Надпис — изтрит. Бюст на императора с лавров венец, на д.

О. VOT/XX/MULT/XXX в лавров венец.

Диам. 13 мм; Инв. № А286

7. Бронзова монета. Рим IV век.

Л. Надпис — изтрит. Бюст на императора с лавров венец, на д.

О. Силно повредено.

Диам. 12 мм; Инв.№ А287.

8. Бронзова колониална монета на Деултум. Макрин (217-218)

Л. IMP_ _ _ _ _ SEVMACRINUSPF Бюст на имп. с лъчева корона, на д.

О. COLFLP/ACDEULT Императорът на кон на д.

Диам. 22 мм; Инв.№ А288.

9. Бронзова монета на Юстиниан (527-565)

Л. _ _ _ _ _ _ _ /ANUS Бюст на императора в профил, на д.

О. 40 нумия. В отреза: CON

Диам. 29/30 мм; Инв. № А54.

10. Бронзова монета на Юстин I (?)

Л. Надпис изтрит. Бюст на императора в профил, на д.

О. Силно повредено.

Диам. 25/31 мм; Инв. № А55.

---

[1] Davies O. Prehistoric Copper Mines near Burgas (Праисторически медни мини до Бургас). Man XXXVI. 1936. № 118, p. 92-93.

[2] П. Балабанов, Античии селища от територията на Бургас, ИМЮИБ, II, 1979, с. 28.

[3] Иван Карайотов. Антично светилище край Бургас. — Черноморски фронт, бр. 12894/11.07.1984.

[4] в-к "Континент", бр. , 13.09.1994 г.

[5] Иван Карайотов. Тракийска крепост на северния бряг на Мандренското езеро. — Изкуство, 1975, 3-4, с. 36-44.; Петър Балабанов. Тракийски тюрзис близо до Бургас. — ИМЮИБ, VII, 1984, с.11-37.

[6] Тодор Герасимов. Находка със сребърни монети на Аполония на Черно море. — РП, I, 1948, с. 134-149.

[7] Димитър Драганов. Две монетни съкровища от V век пр.н.е. — ИМЮИБ, IV, 1981, с. 30-39. (?)

[8] Анастасия Стефанова. Колективна находка със сребърни монети на Аполония Понтика. — В: Сб. Нумизматика, I, 1985, с. 19-28.

[9] Информация за надписа дължим на студенти-стажанти на разкопките в Созопол, които са видели статуята и са разчели надписа.

[10] Иван Карайотов. Залезът на месамбрийското автономно монетосечене. — Нумизматика и сфрагистика, IV, 1995-97, с.42-53.

[11] За надписа от кв. "Изгрев" — Бургас вж. Люба Огненова и Михаил Лазаров. Нов надпис на стратега Аполоний Ептайкент. — ИАИ XXV, 1962, с. 195-203; Georgius Mihailov. IGBR, I (II), N 378.; Вторият надпис е публикуван от ст.н.с. Иван Карайотов — Karayotov Ivan. "...Arta sub Anchiali moenia..."(Ovid. Tristia, I, 10, 35) — réalités numismatiques et archéologiques. — XIth International congress of classical studies (Summaries), Kavala, 24-30.08.1999, p.94.

[12] Василка Герасимова. Оброчна плочка от с. Орлов дол, Ямболско. — ГНАМ, X, 1997, с. 357-359. Проф. Герасимова е била погрешно информирана от откривателя Теодор Тодоров за местонамирането на оброчния релеф. Същият твърди пред нас, че в действителност паметникът е от връх "Шилото".

[13] Люба Огненова и Михаил Лазаров. цит. съч., както и Georgius Mihailov. IGBR, I (II), N 378.

[14] Иван Гълъбов. Тракийските имена на -ηνος, -ανος и техните проблеми. — ИИБЕ, X, 1964, с. 3-64. = Иван Гълъбов. Избрани трудове по езикознание. С., 1986, с. 601-668.

[15] Gawril I. Kazarow. Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, 1938, Budapest; Нели Танчева — Василева. Оброчни плочки на тракийски конник от Ямболски окръг. — ИМЮИБ, VI, 1983, с. 26-29.

ONE UNINVESTIGATED ARCHAEOLOGICAL SITE ON THE TERRITORY OF BOURGAS

Petya Kiyashkina

(Summary)

Our presentation is aimed at the description of one uninvestigated archaeological site located on the territory of Bourgas. It is situated on the so-called Shiloto peak in the Bourgas quarter "Meden rudnik". In the 60-ties the site was destroyed by the construction of a military anti-air landing. A lot of ceramic and marble fragments have been discovered in the embankment around the landing during the past years. Cultural layers of the Early Iron, Classical, Hellenistic and the Roman periods have been registered there. A relief of the Thracian horseman (Fig. 6), a marble female head (Fig. 5) and two marble arms, as well as several Roman coins have been received in the Archaeological Museum in Bourgas.

Other finds originating from the same site are possessed by the National Museum of History in Sofia. One very interesting find is the statue of Apollo Muzagetes with a fragmented inscription on its base, saying that the Thracian Apollonios, a son of Eptaikenthos, had placed the statue in the sanctuary (Fig. 2).

The last find originating from this site is a hoard comprising of 120 Apollonian drachmas. They have been produced with the use of 50 obverse stamps representing the image of the Gorgon with geometric stylization. All the 68 reverse stamps represent the image of an anchor. The most characteristic feature of the hoard is the reduced weight of the drachmas, which points to their later dating – the first half of the IVth century BC (Fig. 1).

We share the opinion that the destroyed sanctuary on the Shiloto peak had once been dedicated to Apollo Karsenos as is indicated by the inscription from the Ist century and the relief of the Thracian horseman from the end of the IInd — beginning of the IIIrd century, containing the same epithet.

We hope that future archaeological investigations will add to our knowledge about the ancient history of the town of Bourgas.

Веселин Игнатов

ДВЕ НАХОДКИ ОТ ЧЕРНОМОРИЕТО ВЪВ ФОНДА НА ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ — НОВА ЗАГОРА

Следи от връзките на Новозагорско с Черноморието се откриват сред най-старите културни пластове при археологически разкопки. Това са намерените черупки от миди и раковини, които са служили на обитателите през новокаменната епоха и по-късно за направа на огърлици, обеци, гривни и амулети. Последните са регистрирани в редица праисторически обекти в Новозагорско от новокаменната (*Hoglinger 1997: 426 и сл.*), каменномедната[1] и бронзовата епоха (*Бацова, Кънчев 1979: 406*). Освен за украса, вероятно са използвани за игра, а някои видове — и за разменни средства.

Използването на раковини като играчки продължава и през античността, регистрирано в детски гроб на надгробна могила в с. Пет могили, Новозагорско, където са открити черупки от черноморски охлюви и миди (*Игнатов 1996: 78*). Такива са открити и при проучване на средновековно селище край с. Караново (*Рибаров 1998: 153*). Раковините се срещат често, като използването им е много разнообразно (*Bratschkova 1938; Рибаров 1990: 66 и сл.*).

Голямо количество монети, сечени в черноморските градове Аполония, Месамбрия, Деултум, Анхиало и др., са намерени на територията на Новозагорско и съхранени в нумизматичния фонд на музея.

Освен тези материали, придобити чрез археологически разкопки в Новозагорско, във фондовете на музея се съхраняват и две антични находки от района на Черноморието. Те са постъпили преди около 50 години благодарение на неуморната събирателска дейност на основателя на Исторически музей в Нова Загора Никола Койчев.

Първата находка е от гръцка чернофирнисова керамика. Информацията за намирането е оскъдна. Тя е предоставена от инвентарната книга и се свежда до това, че съдовете са от Созополското пристанище. Повече информация откриваме в публикацията на Ив. Гълъбов в том II на ИНМБургас през 1965 г. (*Гълъбов 1965: 11*), където той споменава, че една част от съдовете, придобити при драгирането на Созополското пристанище през 1927 г., попада в музеите в Карнобат, Нова Загора и в др. сбирки. Съдовете от фонда на музея са предимно чернофирнисови (2 киликса, аскос и дъно от съд) и един червенофигурен лекит. Те са характерни за периода третата четвърт на V — края на IV в. и са с атически произход. Имат многобройни паралели със съдове, откривани в Аполония, което потвърждава факта, че се касае за част от съдовете, открити при драгирането на Созополското пристанище.

Втората находка постъпва през 1951 г., когато при направата на шосе от войници в района на с. Дебелт е нарушена надгробна могила. Тя се е намирала на 1 км източно от селото. В музея постъпват две бронзови апликации, бронзова обковка със затварач от тоалетно сандъче и бронзова чашка, инвентирани под №№ 1644, 1645, 1648, 1651 и 1652[2]. През 1958 г. частите от тоалетно сандъче са публикувани от Койчев (*Койчев 1958: 472-473*), но поради това, че са обхванати от недоброкачествена патина и непочистени, той неправилно ги описва и интерпретира. Частите от тоалетно сандъче се състоят от бронзова обковка със затварач, изобразяващ Хермес, като при двете части са лети, а подробностите представени чрез цизелиране на метала. Двете бронзови апликации са определени от Н. Койчев като маски на вакханки[3]. Всъщност те представляват изображение на Медуза, отчасти деформирани от силен огън. Принадлежността на апликациите, обковката и затварачът към едно и също сандъче не може да се твърди със сигурност. Тоалетните сандъчета са широко разпространени през императорската епоха в Тракия. Използвани са от представители на двата пола, засвидетелствано с намирането на сандъчета в добре определени гробове. В тях са се съхранявали не само предмети, свързани с тоалета, но и по-ценни предмети от бита (*Буюклиев 1986: 36*), вероятно документи, ценности и пари. Затова при повечето сандъчета задължителен атрибут е ключалката. Може би неслучайно на разглеждания затварач от Дебелт е изобразен Хермес — бог, носещ богатства на дома и техен пазител.

Освен частите от тоалетно сандъче, постъпва и бронзова тънкостенна чаша. Предметите, постъпили от Дебелт, могат да се датират най-общо III — IV в.

Територията, на която се намират разглежданите произведения и техните близки паралели, дават основание да допуснем наличието на ателие, или по-вероятно ателиета, в Тракия и Мизия.

КАТАЛОГ:

1. Киликс (обр. 1), изработен от фино пречистена глина, придобила охровокремав цвят след изпичането. Част от съда с едната дръжка липсва. Има полусферична форма на тялото с прав, леко заоблен ръб на устието. Дъното е заоблено, с широко, добре оформено пръстеновидно столче. На долната част на дъното върху кремав фон са нанесени два чернофирнисови пръстена и черна точка по средата. Снабдена с две симетрично разположени хоризонтални дръжки с кръгло сечение. Те започват от устието и достигат до средата на тялото. Покрита с черен лъскав фирнис, който на места прозира до червеникавокафяво. Размери: в. 6,1 см; д.уст 15,7 см; д.дъно 8,7 см. № 2373.

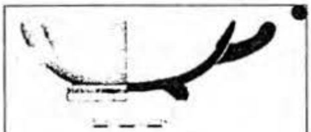

Обр. 1

Паралели: *Иванов 1963:* 180-181, тип III, кат. №№ 405-407, обр. 73, табл. 100 и 101 — датира третата четвърт на V в. пр. н. е. Произходът им е атически; *Гълъбов 1965:* киликси трета група, 17, кат. №№ 56, обр. 23.

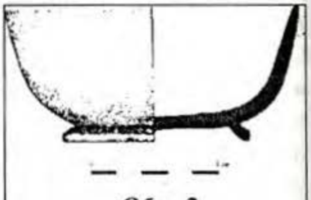

Обр. 2

2. Киликс (обр. 2) (т. н. котилета), изработен от фино пречистена глина, придобила охровокремав цвят след изпичането. Дръжките липсват. Има цилиндрична форма на тялото с прав леко заоблен ръб на устието. Дъното е плоско, с широко пръстеновидно столче. На долната част на дъното върху кремав фон са нанесени два чернофирнисови кръга и черна точка по средата. Било е снабдено с две симетрични хоризонтални дръжки, разположени непосредствено под устието. Покрита с черен фирнис, на места по външната част на съда с червеникав цвят. Размери: в. 5,5 см; д.$_{\text{уст}}$ 11,8 см; д.$_{\text{дъно}}$ 7,4 см. № 2335.

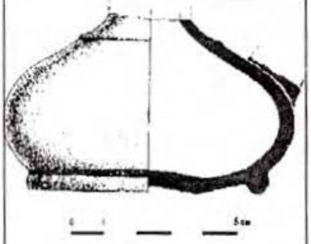

Обр. 3

Паралели: *Иванов 1963*: 181-183, тип IV, кат. №№ 408-421, обр. 73, табл. 100 — датира третата четвърт на V в. пр. н. е. до края на IV в. Произходът им е атически. Такива са открити при драгирането на Созополското пристанище (1928) — *Гълъбов 1965*: киликси шеста група, 17, кат. №№ 68-72, обр. 27а, б.

3. Аскос тип гутус (обр. 3). Изработен от фино пречистена глина, придобила кремав цвят след изпичането. Шийката с устието и дръжката липсват. Има сферична форма на тялото. Дъното е заоблено, леко конкавно в средата с широко пръстеновидно столче. Снабдено с вертикална дръжка. Украса от тънък релефен ръб по рамената на съда. Покрита с черен фирнис. Размери: в. 5,5 см; д.тяло. 8,5 см; д.дъно. 7,2 см. № 2185.

Паралели: *Иванов 1963:* 213, кат № 525, табл. 113. Средата или третата четвърт на IV в пр. н. е. Атически произход.

4. Лекит (червенофигурен) (обр. 4), изработен от фино пречистена глина, придобила бледо кафеникав цвят след изпичането. Има цилиндрична шийка, преминаваща в конусовидно (фуниевидно) устие с широк плосък ръб. Плоско дъно с пръстеновидно столче. Снабден с една вертикална дръжка, започваща по средата на шийката и достигаща до раменете. Покрит с черен фирнис, който в шийката и устието преминава в червеникав цвят. Дъното е покрито отчасти с фирнис. На дъното очертан релефен ръб, изписващ окръжност. По тялото има украса от червена палмета. Украсата е в много лошо състояние и в момента едва забележима. Размери: в. 9,8 см; д.уст. 3,1 см; д.тяло. 5 см; д.дъно 4,2 см. № 2357.

Паралели: *Иванов 1963:* 87 и сл., тип VII, втората половина на IV в., по-скоро дори последната четвърт на IV в. пр. н. е. Атически произход.

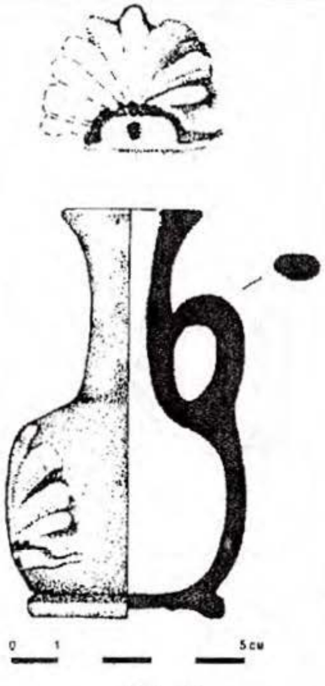

Обр. 4

5. Дъно от съд (обр. 5), изработен от фино пречистена глина, придобила охровокремав цвят след изпичането. Запазена е малка част от дъното с пръстеновидно столче. Покрито с черен фирнес. Размери: запазена в. 1,7 см; д.дъно. 4,7 см. № 2184. Вероятно дъно от кантарос.

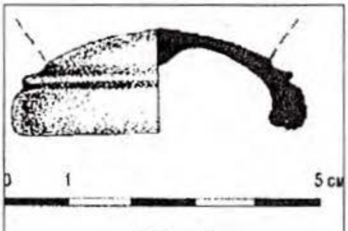

Обр. 5

Паралели: *Иванов 1963:* 191-198.

6. Обковка със затварач: (обр. 6)

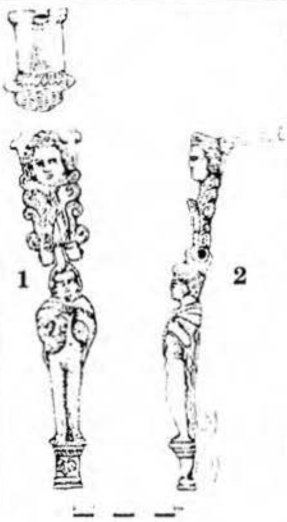

Обр. 6

6.1. Двупримчест бронзов затварач (обр. 6.1). Представлява удължена бронзова пластина, оформена като мъжка фигура. Фигурата е права, анфас, гола. Наметната с деколтирано наметало, закопчано отпред с кръгла аграфа. Главата е младежка, с правилни черти и добре предадена къдрава коса. С дясната ръка притиска към тялото си петел, с лявата, свита в лакътя, държи кесия. Десният крак е изпънат, поел тежестта на тялото, а левият крак отпуснат, леко присвит в коляното. Фигурата е стъпила върху профилиран горе и долу пиедестал, върху който е изобразен лист. Главата завършва с масивен издатък с отвор, пригоден за шарнирна връзка с ъгловата пластина. Размери: 12,5 см, ш. 3 см. Инв. № 1651.

Паралели: находка от с. Гиген, Плевенско (*Мънзова 1963:* 22, обр. 7)[4].

Публикация: *Койчев 1958:* 472, обр. 8.

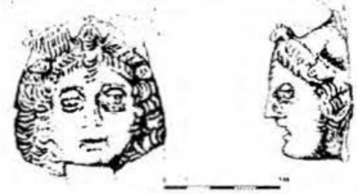

Обр. 7

6.2. Бронзова обковка (обр. 6.2). Обковката представлява двураменна ъглова пластина. Сключва тъп ъгъл от 110°. Лицевата й страна е релефно украсена с мъжка глава с буйна, къдрава коса. Очните кухини са били изпълнени със стъклена инкрустация, която сега липсва. Под главата декоративна растителна украса от акантов лист. В двата края на пластината — лостчета за шарнирна връзка. Размери: 6,3/4 см. Инв. № 1644.

Паралели: обковка от с. Войводово, Хасковско (*Велков 1943:* 212, обр. 298; *Мънзова 1963:* 17-18, обр. 2 и 11).

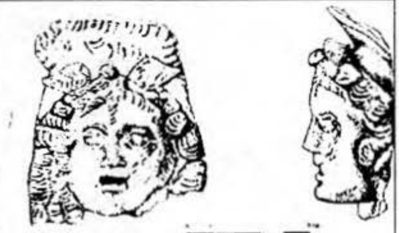

Обр. 8

Публикация: *Койчев 1958:* 472. обр. 8.

7. Бронзова апликация с изображение на Медуза (обр. 7). Изобразена е глава на Медуза. Косата е стилизирана, спускаща се от двете страни на лицето. Над челото в косата са изобразени две крилца. Носът е заострен. Устата е широко отворена. Брадичката е остра, издадена напред.

Очните кухини са били изпълнени със стъклена инкрустация, която сега липсва. Размери: в. 7,4 см; ш. 6,5 см. Инв.№ 1648 (1645).

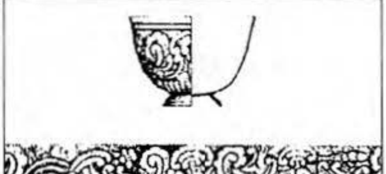

Обр. 9

Паралели: Аналогична апликация, също от Дебелт се съхранява под № 57[5] в Археологически музей — Бургас (*Musee… 1967:* обр. 86), вероятно част от същата находка. Подобна маска-апликация от тоалетно сандъче, датирана II — III в. е известна от с. Скриняно, Кюстендилско (*Мешеков, Стайкова 1997:* 57, № 46); и апликации от с. Сарай, Пазарджишко (*Мънзова 1965:* 41, обр. 6а, б).

Публикация: *Койчев 1958:* 472, обр. 9.

8. Бронзова апликация с изображение на Медуза (обр. 8). Като горната. Размери: в. 9 см; ш. 8 см. Инв. № 1649.

9. Бронзова тънкостенна чаша (обр. 9). Има конусовидна форма на тялото, с прав изострен ръб на устието. Снабдена с високо кухо конусовидно столче. Украса под устието от две двойни врязани линии, под тях релефна украса от преплетени растителни мотиви. Под последната около дъното (столчето) оформена релефна розета. Размери: в. 4 см; д.$_{\text{уст}}$ 5,4 см; д.$_{\text{дъно}}$ 2,6 см. Инв.№ 1652.

Паралели: гробна находка от Лом, датирана средата и може би втората половина на IV в (*Велков 1938:* 421-422, обр. 208).

ЛИТЕРАТУРА :

Бацова, Кънчев 1979 — Бацова, Е., М. Кънчев. Накити. В: Сб. Езеро. Раннобронзовото селище. С., 1979.

Буюклиев 1984 — Буюклиев, Хр. Тракийска могилна гробница от с. Мъдрец, Старозагорски окръг.— РП X, 1984.

Буюклиев 1986 — Буюклиев, Хр. Тракийският могилен некропол при Чаталка, Старозагорски окръг.— РП XVI, 1986.

Велков 1938 — Велков, Ив. Погребение от времето на Великото преселение на народите. Археологически вести.— ИБАИ, XII, 1938.

Велков 1942 — Велков, Ив. Гробна находка от с. Воеводово. Археологически вести.— ИБАИ, XIV, 1942.

Гълъбов 1965 — Гълъбов, Ив. Предримска керамика от Аполония.— ИНМБургас, II, 1965.

Иванов 1963 — Иванов, Т. Антична керамика от некропола на Аполония. В: Сб. Аполония. Разкопките в некропола на Аполония през 1947-1949 г., 1963.

Койчев 1958 — Койчев, Н. Могилни находки от Новозагорския музей. В: Сб. Изследвания в чест на акад. Димитър Дечев. С., 1958.

Мешеков, Стайкова 1997 — Мешеков, Ю., Л. Стайкова. Антична бронзова пластика II — III век от фонда на Исторически музей Кюстендил. С., 1997.

Мънзова 1963 — Мънзова, Л. Ключалки на касети от римската епоха в Археологическия музей — София. — Археология, 1963, 1.

Мънзова 1965 — Мънзова, Л. Дръжки и апликации на касетки от римската епоха в Археологическия музей в София.— Археология, 1965, 4.

Рибаров 1990 — Рибаров, Г. Проучване на останките от мекотели от археологически обекти в Югоизточна България.— Интердисциплинарни изследвания, XVII, С., 1990

Рибаров 1999 — Рибаров, Г. Животните в бита на жителите от античното (II — IV в) и средновековно (XI — XII в) селище при с. Караново, Новозагорско. В: Сб. Археологически и исторически изследвания в Новозагорско. 1999.

Bratschkova 1938 — Bratschkova, M. Die Muschel in der antiken Kunst.— ИБАИ, XII, 1938.

Hoglinger 1997 — Hoglinger, P. Muscheln (Nahrung und Rohmaterial). Karanovo. Salzburg-Sofia, 1997.

Musee... 1967 — Musee archeologique de Bourgas. S., 1967.

TWO FINDS FROM THE BLACK SEA REGION IN THE COLLECTION OF THE NOVA ZAGORA MUSEUM

Vesselin Ignatov

(Summary)

Two finds from antiquity originating from the Black Sea region are included in the collection of the Nova Zagora Museum.

The first one consists of Greek red-figured ceramic vessels discovered in the harbour of Sozopol (ancient Apollonia on the Black Sea). They are characteristic for the third quarter of the Vth century — end of the IVth century BC.

The second one comprises two bronze applications and a bronze setting of the lock of a toilette case. They were discovered in a tumulus near the village of Debelt during the construction of a motorway and date back to the IIIrd — IVth century AD.

---

[1] Информацията за намиране на черупки от черноморски миди през каменномедната епоха е от колежката Т. Кънчева-Русева, на която изказвам своята благодарност.

[2] Информацията е от инвентарната книга на музея.

[3] Едната от публикуваните апликации, която наистина принадлежи на вакханка (обр. 10) не е от Дебелт, а от Караново

[4] Затварачът е определен като фигура на дете с наметало, държащо петел и грозд.

[5] Моята благодарност на колегите от Арх. музей — Бургас, за възможността да се запозная с апликацията и данните по местонамирането й.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 3, 2000

BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 3, 2000

Гергана Шейлева

ЗА ХРОНОЛОГИЧЕСКИТЕ ПАРАЛЕЛИ НА ДВА ЧИФТА ОБЕЦИ ОТ БУРГАСКИЯ МУЗЕЙ

На фона на богатото разнообразие на накитите, открити в средновековните некрополи от Северна и особено от Южна България правят впечатление доста скромните, предимно бронзови накити от некрополите от същия период от градовете по българското Южно Черноморие. Една от причините за това е относително малкият дял на проучените некрополи в сравнение с тези от другите райони на страната. Затова още по-впечатляваща е появата на скъпи и луксозни накити. Такива са два чифта изящни обеци от колекцията средновековни накити на Археологическия музей в гр. Бургас (обр. 1 в-е).[1]

Тъй като те принадлежат към голямата група на луновидните обеци, е интересно да проследим паралелите на тези накити, които да ни насочат към една по-прецизна датировка.

Първите две ажурни обеци са изработени от сребро (обр. 1 в, г). По-добре запазената обеца има кръжило от тънка обла тел. В долната си половина чрез изчукване то се разширява във форма на плоска, луновидно оформена пластинка, обрамчена по дължина с филигранни телчета. В двата и края има кухи сфери, прикрепени неподвижно посредством телени пръстенчета. Едната сфера сега липсва. По долната част на луницата са припоени редуващи се халкички и триъгълници, оформени от различен брой гранули. Средният триъгълник е най-голям, като към краищата на луницата редовете гранули намаляват. От халкичките изцяло запазени са две, а от останалите личат части. Върху луницата е припоена халка, в която е вписан разцъфнал кръст, оформен от тънък тел. Отвън по халката има украса от един ред гранули, единични и групирани в триъгълници, като повторение на схемата на украсата по долната част на луницата. Единият край на кръжилото е леко подвит и изтънен. Закопчалка липсва, което е особено характерно за всички обеци от този тип. Диаметърът на обецата е 4 см, а височината — 4.9 см. Прави впечатление добрата и прецизна изработка.

Другата обеца от този тип също е изработена от сребро и като схема е много близка до първата. Разликата между двете е най-вече в качеството на изработка. Втората обеца е работена по-грубо, без доизпипване на детайлите, наблюдавано при предходната. Сферите в краищата на луницата са заменени с цилиндрични кухи топчета, прикрепени неподвижно с телени халчици. Вместо филигран е използвана обикновена тънка тел, в единия край на която чрез леки насечки е направен опит да се имитира усукване. Триъгълниците по външния ръб на луницата са от едри гранули. Липсва украсата във вътрешността на луницата. Обецата е разчупена на четири части. Диаметърът и е 4.7 см, а височината — 5.2 см.

Двете обеци имат близки паралели с луновидни обеци от други средновековни обекти на територията на България. Групата на луновидните обеци включва няколко подтипа — лети обеци, обеци с ажурна луница и обеци с куха дъговидна касета. С изключение на малобройната група на летите от бронз обеци-луници, представителите на другите два подтипа, украсявани с филигран и гранулация, са изработени от сребро. Такива обеци са намерени в няколко средновековни некропола от Южна България, предимно в Родопската област — от некрополите на средновековната крепост до с. Минерални бани, Хасковско (обр. 2 г) и средновековната крепост край Димитровград, от некрополите край с. Туховище, Благоевградско (обр. 2 е), Симеоновград, с. Татул и с. Мишевско, Кърджалийско и др.[2] Почти винаги са намирани чифтове. Датировката на некрополите, в които са намирани лети обеци-луници е X-XI в., а ажурените се срещат в гробове от периода XI-XII в.[3] Прави впечатление концентрацията на находките в райони, разположени в непосредствена близост с Византия, където този тип обеци са много разпространени.[4] Най-вероятно луксозните произведения са дело на византийските ювелири и са достигнали тук по времето, когато тези райони са присъединени към Византийската империя. В Северна България обеци от този тип са намерени засега само в средновековния некропол край с. Градешница (обр. 2 в)[5] и в един от некрополите на Плиска (обр. 2 д).[6] Те не се различават от екземплярите, известни от Южна България и Гърция, поради което смятаме, че също са византийски импорт.

Най-близки паралели на чифта обеци от Бургас откриваме в един чифт сребърни обеци от гроб № 65 на некропол 1, на територията на средновековната крепост край с. Искрица, Гълъбовско (обр. 1 а, б).[7] Чрез изчукване на долната част от облото кръжило е оформена плоска луница. Обрамчена е от филигранни телчета, а в мястото на припояването им има две кухи сферички от тънка пластина. Външният ръб на луницата е украсен с характерните за този тип редуващи се триъгълници от гранули и халкички. По средата ѝ в халка, украсена с филигран и гранули, върху вертикална ос е поставено стъклено мънисто. Втората обеца е по-зле запазена, но се вижда, че тя е била напълно еднаква с първата. Датировката на некропол 1, откъдето произхожда този чифт обеци, на базата на стратиграфията и намерените накити, е XI — средата на XII в.

Орнаменталната схема на двата чифта обеци е почти еднаква, с тази разлика, че при тези от Бургас вместо мънисто, халката е с ажурна украса. Подобен ажурен орнамент откриваме при един чифт сребърни обеци от Плиска (обр. 2 д). При тях луницата е оформена като обемна куха касета от две дъговидно извити пластинки, от двете страни на които има пояс от сферички. Вътрешността на луницата над касетата е запълнена от филигранна украса, в центъра на която е четирилистник, вписан в две концентрични окръжности. Под пластинките се редуват характерните за типа гроздовидни висулки и халкички, украсени с гранули. Според датата на некропола обеците се датират във втората половина на XI в.[8]

Обогатяването на орнаменталната схема чрез добавяне на нови елементи върху луницата е следващ етап от развитието на типа. Най-богатите и усложнени схеми на украса откриваме при екзмплярите от средновековните некрополи в Родопската област — от с. Туховище, Благоевградско (обр. 2 е), с. Татул и с.

Мишевско, Кърджалийско. Тези обеци дават основните посоки на хронологическо развитие на подтипа, но проследяването им излиза извън целите на настоящата работа.

Други луксозни накити от Бургаския музей, на които ще се спрем тук, са чифт особено красиви надушници (обр. 1 д, е). Те са масивни, изработени от качествено сребро и са напълно еднакви. Поради големите си размери, по-вероятно е да са били носени подобно на надушниците, вплитани в косите или прикрепвани върху лента. Орнаменталната им схема е много близка до тази на обецата-луница, без обаче самата луновидна пластинка да е налице. Кръжилото е от масивна обла тел с диаметър 0.3 см. На него са нанизани симетрично две кухи топчета, съставени от две споени полусфери. Между тях по долната част на кръжилото се редуват осем триъгълника от гранули и седем кухи сфери, подобни на тези върху кръжилото. Осите, на които са нанизани сферите, са припоени между гранулите, а крищата им завършват с топчета. В края на редицата е запазена една халка. Върху кръжилото са припоени още три сфери, средната от които в халка, украсена с филигран и гранулация. Средният елемент наподобява на украсата по обеците от Искрица и Плиска. Двете обеци са почти еднакви и като размери. Височината на първата е 6.1 см, а ширината й — 5.1 см. Втората е с височина 6.5 см и ширина 5.2 см.

Доста по-ранни като хронология паралели на чифта надушници от Бургаския музей откриваме отново от територията на Южна България — сред материалите от средновековните некрополи в Източните Родопи и долината на Тунджа. Много близки като схема са три обеци от некропола при с. Сладун, Хасковско.[9] Едната е с по-малки размери (обр. 2 а), а другите две са напълно еднакви (обр. 2 б). Изработени са от сребро. Това, което ги сродява с обеците от Бургас, е липсата на луница и украсата от редуващи се халкички и триъгълници от гранули по долната част на халката. Върху дъгата на кръжилото са налице двете кухи топчета, а по средата — пръстенчето от тънка тел, с прикрепена върху ос сфера. От детски гроб от средновековния некропол върху тракийска надгробна могила край с. Пчела, Ямболско, произхождат чифт сребърни обеци, напълно подобни на тези от Сладун.[10] Те са особено интересни, тъй като всяка от тях е съставена от три халки, свързани една с друга със синджирчета. Според датата на некрополите, в които са открити, обеците са датирани в X-XI в. Подобни екземпляри със същата дата са известни и от Коринт.[11] При този най-ранен подтип се открива схемата на обецата с четири кухи сфери, като производна от късните варианти на гроздовидните обеци, изработени чрез изчукване, при които първоначалните елементи се заменят с кухи сфери.[12] Въз основа на приведените примери можем да проследим развитието и обогатяването на идеята за редуващите се триъгълници от гранули и халкички по дъгата на луницата при по-късните подтипове, намерила завършек при чифта надушници от Бургаския музей. На базата на стиловите особености смятаме, че вторият чифт обеци от Бургаския музей представят развитието на типа в едно по-късно време, след XII в.

Особено интересни данни за развитието на обеците-луници в следващите векове откриваме сред накитите от етнографските колекции на музеите в страната. Широко разпространени на територията на цяла България през периода от XIV до XIX в. са обеците-арпалии или "глогинки". Те са най-често с отливано тяло, в средата с монтиран камък или стъкло, реминисценция на украсата от обеците с касета. По полукръглата или близка до кръга периферия са монтирани кухи сферички, чийто брой най-често е седем, но се срещат и с осем до единадесет зърна.[13] Макар че при тях се открива влиянието и на други типове средновековни обици, смятаме, че оформянето им е силно повлияно от обици, подобни или много близки до втория чифт сребърни надушници от Зидарово. Това ни дава възможност да смятаме, че обеците-луници имат една многовековна линия на развитие като луксозни и предпочитани накити.

---

[1] Сребърните обеци са намерени през 1961 г. при изкопни работи в района на с. Зидарово, Бургаско. Произхождат от разрушен гроб, вероятно от некропола на близкото средновековно селище на рудари. Благодаря на г-жа Ц. Дражева за предоставените ми материали и възможността да ги публикувам.

[2] Аладжов Д. Крепостта — с. Минерални бани (албум). Фотоиздат, София, 1977.; същият. Селища, паметници, находки от Хасковския край., с. 67, обр. 34.; Стоянова-Серафимова Д. Средновековен некропол при с. Туховище, Благоевградско, София, 1981.; Балкански Ив. Средновековно селище и некропол при с. Татул, Кърджалийско. — ИМЮБ, IX, Пловдив, 1983, с. 94, фиг. $5_{6,9,11,12}$; Въжарова Ж. Славяни и прабългари по данни на некрополите от VI-XI в. на територията на България., с. 304, обр. $188_{5\text{а}, \text{б}}$.

[3] Гатев П. Накити от погребения от XI-XII в. — Археология, XIX, 1977, 1, с. 33.

[4] Davidson G. R. Corinth, XII (The minor objects). — Prinseton-New Jersej, USA, 1952, Pl. $107_{2037, 2038}$.

[5] Машов С. Средновековни накити. Фотоалбум, ДИ "Септември", София.

[6] Дончева-Петкова Л. Средновековен некропол при южния сектор на западната крепостна стена на Плиска. — В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов, София, 1984, с. 183, обр. 4 в, г.

[7] Шейлева Г. Разкопки на средновековно селище, крепост и некрополи край с. Искрица, Гълъбовско, през 1989-1994 година (предварително съобщение). — "Марица-изток". Археологически проучвания, 3, Раднево, 1995, с. 250, обр. 23 д.

[8] Дончева-Петкова Л., цит. съч., с. 188-189.

[9] Аладжов Д. Средновековни накити. Фотоалбум. — Форек, София, 1976.

[10] Танчева-Василева Н. Тракийска надгробна могила и светилище при с. Пчела, Ямболско. — ИМЮИБ, XVI, Ст. Загора, 1993, с. 44, фиг. 6.

[11] Миланова О. Гроздовидните обици и техният ареал на разпространение в българските земи през IX-XI в. — ГНАМ, IX, София, 1993, с. 126, обр. 1, Табл. I 9-22, обр. 2, Табл. II 1, 3, 5.

[12] Davidson G. R., op. cit., p. 250, Pl. $107_{2040, 2041, 2043}$.

[13] Георгиева С. и Д. Бучински. Старото златарство във Враца., София, 1959, с. 19, Табл. VI, 1-3; Табл. VII, 1-7; Друмев, Д. Златарско изкуство.. София, с. 531, обр. 650, 651; с. 536, обр. 665; с. 538, обр. 672, 674-676; с. 549, обр. 679 и 682.

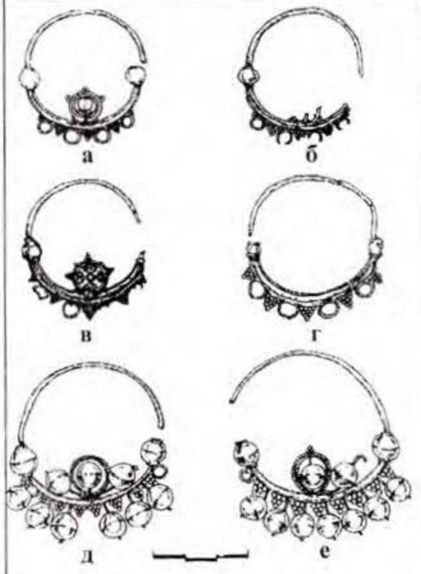

Обр. 1 а, б — обеци
от Некропол 1 край Искрица
в-е — обеци от Бургас-
кия музей

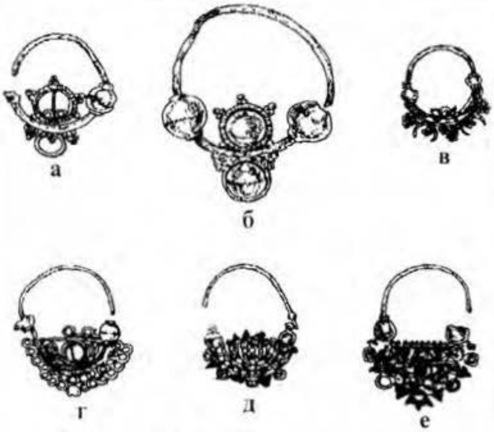

Обр. 2 а, б — сребърни обеци
от Сладун (по Д. Аладжов)
в — сребърна обеца от Градешница
г — бронзова обеца от Минерални
бани, Хасково
д — сребърна обеца от Плиска
е — сребърна обеца от Туховище

CHRONOLOGICAL PARALLELS OF TWO PAIRS OF EARRINGS IN THE MUSEUM OF BOURGAS

G. Sheyleva

(Summary)

The big variety of ornaments from the 11th-12th c. AD discovered in the mediaeval necropolises in northern and especially in southern Bulgaria differs greatly from the modest, mostly made of bronze ornaments discovered in the necropolises of the same period in the towns along the southern Bulgarian Black Sea coast. One of the main reasons is the relatively small percent of the investigated necropolises there. For that reason even more impressive is the appearance of two pairs of fine and elegant silver earrings in the medieval collection of ornaments in the Archaeological Museum in Bourgas. They belong to the type of the so-called moon-shaped earrings.

This presentation is aimed at the determination of a more precise dating of these finds on the bases of their comparison to similar finds from other regions in Bulgaria.

Борис Д. Борисов

КЕРАМИЧНОТО ПРОИЗВОДСТВО ПРЕЗ XI-XII В. НА ЗАПАД ОТ ЧЕРНОМОРИЕТО

Изследването на керамиката — най-масовия археологически материал, придобиван от разкопките на всяко селище, дава възможност за изясняването на редица важни въпроси, свързани с произхода, бита и културата на населението, обитавало нашите земи през Средновековието. През последните години археологическата наука се обогати с нови изследвания на редица селища, обитавани през периода на византийското владичество в българските земи (XI-XII в.), които са разположени на територията на днешна Югоизточна България. Към тази група се отнасят средновековното селище над тракийския град Севтополис,[1] средновековният Стенимахос[2], манастирът в гр. Кърджали[3] и др. От изключително важно значение за проучването на керамичното производство са и резултатите от разкопките на средновековния град на “Хисарлъка” в Сливен.[4]

Наред с разкопките на посочените обекти се проведоха цялостни или сондажни проучвания на цяла поредица от средновековни селища, разположени на територията на Североизточна Тракия, т. е. в източната част на Горнотракийската низина, по средното течение на реките Марица и Тунджа и притоците им. Към тях се отнасят изследванията на неукрепените селища до селата Дядово[5], Караново[6], Знаменосец,[7] Гипсово[8], Гледачево[9], Асеновец[10], Любимец[11], а също така и крепостта край с. Искрица[12]. В резултат на теренните проучвания се натрупа огромно количество керамичен материал, който дава възможност за цялостно изследване на керамиката и керамичното производство в Североизточна Тракия през XI-XII в. За обработването на този материал е създадена единна типологическа система, която включва както целите, така и фрагментираните керамични съдове.[13] Тази система има прецизно определени в хронологическо отношение типологически редове на базата на точно датираните с монети строителни хоризонти в отделните селища (Дядово, Знаменосец, Караново, Гледачево и Искрица). Прилагането й при обработката на най-масовия материал дава прекрасна възможност за проследяването на развитието на керамиката, както в пространството (в други селища от района или извън него), така и във времето. Обработването на масовия керамичен материал с тази типология спомага от една страна за проследяване на локалните особености в керамичното производство, а от друга — за прецизирането на датировката, както на отделните селища, така и на различните типове, подтипове и варианти в една и съща категория съдове. Това дава възможност за синхронизиране не само на средновековните селища, но и на отделните хоризонти в тях. Въз основа на данните, получени от обработката на масовия керамичен материал станаха възможни някои обобщителни изследвания, посветени на керамиката и керамичното производство в Североизточна Тракия през XI-XII в.,[14] на производството на керамиката със златиста ангоба в Югоизточна България[15] и на сграфито керамиката.[16]

Изхождайки от всичко това, тук ще спрем вниманието си на керамичното производство през XI-XII в. в разположената непосредствено на запад от Черноморието Североизточна Тракия, без да засягаме типологическото разнообразие на отделните категории съдове.

За правилното изясняване на проблема за производството на отделните видове керамика е изключително важно да се изясни класификацията на цялостния керамичен комплекс. Въз основа на предназначението си последният се разделя на два основни дяла: битова и строителна керамика. В зависимост от утилитарното си предназначение битовата керамика се дели на следните големи групи: керамика за пренасяне и съхраняване на продукти (тара), керамика за приготвяне на храната (кухненска), керамика за хранене и пиене (трапезна) и керамика със специално предназначение. На следващо ниво — функционалност — първата група е представена от категориите амфори и дебелостенни съдове за съхраняване на храни и течности (делви). Втората група — кухненската керамика е представена от категориите гърнета, котли с вътрешни уши, тенджери и гювечи. Третата група — трапезната керамика е представена от най-много категории. Към нея се отнасят съдовете за хранене — паници, чинии, купи и за пиене — кани, стомни, амфоровидни съдове, чаши и бъклици. Последната група включва съдове със специално предназначение — осветителни тела, съдове за филтриране, култова керамика и други особени форми.[17]

Според вида и технологията на нанасянето на покритие върху керамиката се различават следните групи: обикновена керамика (без покритие), керамика със златиста ангоба, керамика с червена ангоба и глазирана керамика. В зависимост от украсата, последната от своя страна се дели на обикновена глазирана, рисувана и сграфито керамика. Според цвета на глината след изпичането глазираната керамика се разделя на две подгрупи: белоглинена и червеноглинена керамика.

Анализът на цялостния керамичен материал, придобит от разкопките на всички селища в Североизточна Тракия през XI-XII в. води категорично до извода, че обикновената битова керамика се е произвеждала не само в градските занаятчийски центрове и крепостите, но и в най-обикновените неукрепени селища — селата. Сигурно доказателство за това са откритите грънчарски работилници, пещи за изпичане на керамика, както и голямото количество бракувана керамична продукция, която се намира в почти всички проучени селища от района.

Така например в третия хоризонт на обикновеното неукрепено селище до с. Дядово, датиращ към средата и втората половина на XII в., е открита грънчарска работилница. Тя се състои от навес, в който съдовете са били формувани и сушени, и пещ за изпичането им (обр. 1 а).[18] Последната се отнася към двукамерните пещи със свободна подпора. От север е оформен улей за мях, чрез който е бил вкарван въздух в горивната камера. В пещта са намерени in situ две силно деформирали при изпичането глинени гърнета. Освен това по време на разкопките на селището са открити редица ями с бракувана керамична продукция (обр. 2 а). Анализът на тези керамични изделия, които са произведени без съмнение в грънчарската работилница, показва, че съдовете са работени на крачно колело от много добре пречистена глина и носят белезите на крачното грънчарско производство. Те се отличават с рязаните си дъна, по които понякога личат ексцентрични окръжности, а най-често са допълнително заглаждани и около тях личат изгладени ивици. Съдовете са изключително тънкостенни и украсени с врязана и най-вече с излъскана украса под формата на косо разположени ивици.

Други две пещи за изпичане на обикновена керамика са открити и в неукрепеното селище край Любимец.[19] Първата от тях се отнася към XII в., (обр. 1 б), а втората — към първата половина на XI в.

Със сигурност обикновена битова керамика се е произвеждала и в средновековното селище край с. Караново. Свидетелство за това са многобройните фрагменти от бракувана керамична продукция (обр. 2 б), намерена по време на разкопките. Нещо повече, сред бракуваната продукция се отличава един фрагмент от дъно на кана или стомна със златиста ангоба, силно деформирано при изпичането, което най-вероятно се дължи на недостатъчното сушене на съда, което е довело до силната деформация, а оттам и до бракуването му. Наличието на този макар и единствен фрагмент сред бракуваната керамична продукция от средновековното селище край с. Караново показва, че тук освен обикновена битова керамика се е произвеждала и керамика със златиста ангоба. Засега тук все още не са открити пещите за изпичане на глинените съдове, но за тяхното съществуване пряко свидетелства многобройната бракувана керамична продукция. Не без интерес е и обстоятелството, че в непосредствена близост с проучения средновековен квартал, обитаван през втората половина на XII и началото на XIII в., са открити две пещи за изпичане на керамика, които обаче са по-ранни и се отнасят към края на III и началото на IV в.

Обикновена битова керамика се е произвеждала без съмнение и в средновековната крепост край с. Искрица, където е открита пещ за изпичане на глинени съдове.[20] Тя е разположена извън крепостта и се отличава с интересната си конструкция, която засега е без точни паралели сред известните от археологическата литература пещи. Тя има кръгла форма, като в основата ѝ са изградени четири триъгълни стълба, свързани един с друг посредством сводове, така че в северната част в свода е оформен елипсовиден отвор. По този начин са оформени два пресичащи се под прав ъгъл канала, по които се е движел горещият въздух (обр. 1 в). Самите съдове са били подреждани непосредствено върху споменатите триъгълни стълбове и свързващите ги сводове и по този начин е отпаднала нуждата от скара. На юг от пещта е изградена предпещна площадка, от която последната е била опалвана.

В пещта са открити голям брой глинени съдове, от които е запазена едната половина по вертикал, а самите съдове са подредени неестествено един в друг, което не съответства на действителното им подреждане при изпичането. Това от своя страна поставя въпроса за начина, по който пещта е била изоставена. Прави впечатление, че сред намерените в пещта съдове са застъпени само две категории — гърнета и амфоровидни съдове (обр. 3 а).

Пещта е разположена в много интересна стратиграфска ситуация, която я отнася към първата половина на XII в. По-късно същата дата бе потвърдена и от археомагнитните изследвания.[21]

Важно доказателство за производството на обикновена битова керамика в отделните селища в Североизточна Тракия е налагането на строго специфични черти в конструкцията на съдовете, което е свидетелство за тясна специализация на майсторите грънчари, а оттук и за степента на развитие на грънчарството през XI-XII в. Така например за произведените в Сливенския Хисарлък гърнета е характерна леката конвексна извивка в профила на шийката, която не се среща сред съдовете в нито едно от останалите селища. За съдовете от селището до с. Дядово са характерни фината глина, тънките стени и най-вече съвсем ясно изразената тенденция към покриване с украса на цялото тяло — от устието до дъното. Напротив, при керамиката от Караново се наблюдава значително по-груба глина. При съдовете от пещта в Искрица е налице не само по-грубо пречистена глина, но и липсва допълнителното заглаждане на дъната след отрязването им от оста на грънчарския кръг, което е характерно за керамиката от всички останали селища. Украсата е изключително врязана и е съсредоточена само по раменете и шийките на съдовете. Излъсканите ивици, които са широко разпространени при съдовете от другите селища, пък напълно липсват. Една от най-важните отличителни черти на гърнетата от пещта в Искрица е насичането на устието с коси резки, което не се среща в нито едно от останалите селища. Всичко това свидетелства за една висока специализация на отделните грънчарски работилници, която може да се постигне само при напълно обособен самостоятелен занаят.

Освен обикновена битова керамика в някои от градските грънчарски работилници се е произвеждала керамика със златиста ангоба, както и глазирана керамика. Тук няма да се спираме подробно на доказателствата за това, тъй като вече сме го направили на други места,[22] но ще споменем, че освен в селището край с. Караново керамика със златиста ангоба със сигурност се е произвеждала и в Хисарлъка в Сливен, който се очертава като един от най-големите центрове за производство на керамика през XI-XII в. Там е намерена бракувана продукция, която съчетава в едни и същи съдове кафява глазура от вътрешната страна на паниците и златиста ангоба отвън (обр. 3 б). Намирането на бракувана продукция от споменатите видове керамика е сигурно доказателство за производството й. Нещо повече, може би точно тук, на Хисарлъка се е произвеждала и сграфито керамиката, при която врязаната подглазурна украса се състои от пояси от вълнообразни линии, врязани с гребен. Най-често съдовете с този вид украса са покрити с бяла или бледокремава ангоба (обр. 3 в, г), върху която е врязан подглазурният орнамент, а върху тях са нанесени най-често лимонено-жълта или светлозелена глазура. Изключително рядко се срещат и съдове, покрити с тъмнокафява или маслено-зелена глеч. Този вид сграфито керамика липсва сред керамичните изделия от всички византийски центрове — Константинопол,[23] Атина,[24] Коринт[25], Солун[26], Немея,[27] Родос,[28] Тасос,[29] Саламин[30], Спарта[31], Олинт[32] и др. През XI-XII в. тя не се среща сред керамичния материал в нито едно от проучените селища на Балканите или в близките страни (Русия, Украйна и др.), независимо дали са големи градски центрове или пък обикновени неукрепени селца.[33] Тази керамика се среща само и единствено в селищата в района на Североизточна

Тракия, в една сравнително не голяма по площ територия, заключена между Хисарлъка в Сливен на север, Кърджали на юг, Знаменосец на запад и Искрица на изток. В хронологическо отношение тя е най-ранното сграфито, произведено на територията на днешните български земи. Сред сграфито керамиката, украсена с врязани с гребен пояси от вълнообразни линии, която изобилства сред художествената керамика от Хисарлъка в Сливен, Дядово, Знаменосец, Искрица, Полски Градец, Гледачево, Гипсово и Любимец, се срещат макар и много рядко и фрагменти от паници, при които глазурата покрива само поясите от вълнообразно врязани линии, а останалото пространство е покрито само с бяла или бледокремава ангоба (обр. 3 д). Нещо повече, в сезонното селище край с. Гледачево, което датира от края на третата четвърт на XII в., произхожда една цяла паница и фрагмент от втора, при които от вътрешната страна на съдовете и отвън около устието е нанесена бледокремава ангоба. В центъра на целия съд отвътре между две прави концентрични окръжности е врязан пояс от вълнообразни линии. Около него минава втори подобен. Върху врязания орнамент е нанесена маслено-зелена глазура, която покрива само поясите от врязана украса (обр. 3 е), а останалото пространство е само с ангоба. Този вид сграфито керамика засега се среща единствено сред материалите от Знаменосец и Гледачево. За съжаление засега все още липсват категорични данни за точното локализиране на производствения й център. Много вероятно е, обаче, тя да се е произвеждала в първото от двете отдалечени само на 5-6 км едно от друго селища, тъй като второто е цялостно проучено, има сезонен характер и в него липсват каквито и да е било производствени съоръжения, което напълно съответства и на характера му.

От всичко казано до тук за керамичното производство в разположената на запад от Черноморското крайбрежие Североизточна Тракия се налагат редица изводи.

На първо място през посочения период под силното византийско влияние в грънчарското производство навлиза и се разпространява много бързо крачното колело, което е много по-производително от ръчното и бързо го измества. Поради тази причина съотношението между произведената на крачен и ръчен кръг грънчарска продукция бързо се променя в полза на първия и достига до 3:1, докато в северните и западните райони на Полуострова основното средство за производство в грънчарството си остава все още ръчното колело. На второ място наред с обикновената керамика, която се е произвеждала във всяко селище, през XI-XII в. започват да се произвеждат още керамика със златиста ангоба, глазирана и сграфито керамика, каквито в останалите райони на Полуострова са внасяни единствено по търговски път.

В заключение трябва да се спомене, че разположената в непосредствена близост със столицата Константинопол през XI-XII в. Североизточна Тракия се превръща в своеобразна трансмисия за проникване и разпространение на византийското влияние във вътрешността и периферията на Балканския полуостров. През този период районът се оформя като един голям център за производство на битова керамика на територията на огромната все още Византийска империя. Грънчарската му продукция го нарежда на едно от първите места сред керамичното производство на Балканите през XI-XII в. Наложило се сравнително бързо в Североизточна Тракия, новото производство преминава отначало в Северна, а с течение на времето и в Западна България, а оттам постепенно и в останалите райони на Полуострова.

---

[1] Й. Чангова. Средновековното селище над тракийския град Севтополис (XI-XIV в.). София, 1972.

[2] Р. Морива-Арабова. Към въпроса за средновековния град Стенимахос. — ИМЮБ, 15, 1989, Пловдив, с. 209-229.

[3] Н. Овчаров, Д. Хаджиева. Средновековният манастир в гр. Кърджали — център на епископията Ахридос (XI-XIV в.). — РП, XXIV, София.

[4] И. Щерева. Археологически проучвания в Сливен. — ИМЮИБ, X, 1987, Пловдив, с. 27-37.

[5] B. D. Borisov. DJADOVO 1. Mediaeval Settelment and Necropolis (11th-12th Century). — Tokyo, 1989.

[6] Б. Борисов. Сравнителна характеристика на кухненската керамика от средновековното селище край с. Караново, Новозагорско. — ИМЮИБ, XVII, 1994, Ст. Загора, с. 101-109.

[7] Б. Борисов. Средновековно селище и некрополи край с. Знаменосец. — "Марица-изток". Археологически проучвания, 1, 1991, София, с. 205-306.

[8] Б. Борисов. Сондажни проучвания на ранновизантийско и средновековно селище в землището на с. Гипсово, в комплекса "Марица-изток". — "Марица-изток". Археологически проучвания, 3, 1995, Раднево, с. 227-242.

[9] Б. Д. Борисов. Керамиката от средновековното селище край с. Гледачево. — "Марица-изток". Археологически проучвания, 4, Раднево, 1997, с. 129-184.

[10] Непубликувани резултати от разкопки на покойния М. Кънчев.

[11] R. Koleva. Rescue Archaeological Excavations at the Orta Burun Site in 1993. — Maritsa Project., 1, Sofia, 1997, p. 245-252.

[12] Г. Шейлева. Разкопки на средновековно селище, крепост и некрополи край с. Искрица, Гълъбовско, през 1989-1994 година (Предварително съобщение). — "Марица-изток". Археологически проучвания, 3, 1995, Раднево, с. 243-288.

[13] Б. Д. Борисов. Североизточна Тракия през XI-XII в. (по археологически данни). — 1996, София, Автореферат на дисертация за научната степен "Доктор".

[14] B. Borisov. Pottery of Nort-eastern Thrace in the 11th — 12th Century and its context of the Balkan peninsula. — BAR, (sous press).

[15] Б. Д. Борисов. За производството на керамика със златиста ангоба в Югоизточна България през XI-XII в. — Приноси към българската археология, София, 1992, с. 188-193.

[16] Б. Д. Борисов. О произхождение одного вида сграффито керамики из Юговосточной Болгарии. — Археология Крыма, Симферопол, (под печат).

[17] Б. Д. Борисов. Североизточна Тракия..., с. 16-17.

[18] B. Borisov. Op. cit., p. 317-318, fig. 362-363.

[19] R. Koleva. Op. cit. p. 245. fig. 3.

[20] Г. Шейлева. Пещ за битова керамика от средновековната крепост край с. Искрица, Гълъбовско. — Археологически вести, 1999, кн. 2, София, (под печат).

[21] М. Ковачева и Е. Александрова. Резултати от археомагнитните изследвания на средновековния обект "Орта Борун", край гр. Любимец, пещта край с. Искрица и пещите край с. Топола. — "Марица-изток". Археологически проучвания, 4, Раднево, 189-210.

[22] Вж. бел. 15.

[23] D. T. Rice. The Great Palace of the Byzantine Emperors. Second report. — Edinburgh, 1958, p. 110-113.; R. M. Harrison. and N. Firatli. Excavation at Sarachane in Istanbul (Second and third preliminary reports). — DOP, XX, Washington, 1966, p. 237, fig. 39-40; A. H. S Megaw. Zeuxippus ware. — ABSA, 63 1968, p. 67-68.; A. H. S Megaw and R. E. Jones. Byzantine and Allied Pottery: Acontribution by chemical analysis to problems of origin and distribution. — ABSA, 1983, 78, p. 235-263, Pl. 28-39.

[24] Alison M. Franzt. Middle byzantine Pottery in Athens. — Hesperia, VII 1938, p. 429-467.

[25] Ch. Morgan. Corinth XI. The Byzantine Pottery. — Cambridge-Massachusetts, 1942.; H. S. Robinsonand S. S. Weinberg. Excavations at Corinth, 1959, part I. — Hesperia, 1960, XXIX, 3, p. 225-253.; T. Stillwel MacKay. More Byzantine and Frankish Pottery from Corinth. — Hesperia, 1967, 3, p. 249-320.

[26] Ch. Bakirtzis., D. Papanikola-Bakirtzis. De la céramique byzantine en glaçure a Théssalonique.— Byzantinobulgarica, VII, Serdicae. 1981, p. 421-436.; Στ. Πελεκανιδη. Ανακαφη Βορειον της βασιλικης του Αγιου Δημητριου. - Θεσσαλονικης. - Μελετες παλαιοχριστιανικης και βυζαντινης αρχαιολογιας. Θεσσαλονικη, 1977, 299-302.

[27] G. St. Miller. Excavations at Nemea, 1976. — Hesperia, 1977, 46, 1, p. 1-26.

[28] Αν. Κ Ορλανδου. Βυζαντινα αγγεια του μουσειου Ροδου. - Αρχειον των βυζαντινων μνημειων της Ελλαδος, Ατηνων, 1948, 222-225.

[29] V. Francois. La céramique byzantine à Thasos. — Ecole francaise d' Athenes, Paris, 1995.

[30] Δ. Παλλα. Σαλαμινιακα. Αρχαιολογικη εφημερις, Ατηνων, 1948-49, 112-134.

[31] R. M., Dawkins., Y. P. Droop. Byzantine Pottery from Sparta. — ABSA, XVII, 1910-1911, p. 23-28.

[32] A. Xyndopoulos. Byzantine Pottery from Olynthus. — In: Excavation at Olynthus, V, 1933, Baltimor, p. 285-292.

[33] M. Bajalovič-Hadži-Pesič. Roads and Teme of Imports of Byzantine Pottery with spiral motifs into the Balkans. — Archaeologia Iugoslavica, Belgrad, 1978 (1979), 19, p. 64-67.; M. ТатиЋТуриЋ Три византијске посуде из народног музеја у Београду. — Музеј примењене уметности, Зборник, 6-7, Београд, 1960-1961, с. 27-43.; Р. Дредун. Неколико примерака Персијске керамике из музеја примењене уметности. — Зборник, 15, Београд, 1971, с. 135-145.;. В. БикиЋ Средњовековна керамика Београда. — Београд, 1994.; M. Bajalovic-Hadzi-Pesic. Keramika u Srednovekovnoj Srbiji. — Beograd, 1981, p. 92, tab. XLIV.; Б.Бабиќ. Материјалната култура на македонските словени во светлината на археолошките истражувања во Прилеп. — Прилеп, 1986, с. 280-296.; B. Babic. Trouvaille scelleé de table byzantine a Skopsko Kalleé. — Archaeoiogia Iugoslavica, XII, Belgrad, 1971, p. 45-53; И. Микулчик, М. Билбија. Маркови кули, Водно, Скорје — 1979 и 1980. — КАА, Скорје, 1981-82, 7-8, с. 205-220.; I. Barnea. Ceramica de import. — In: Dinogetia, I, Bucuresti, 1967, p. 241, fig. 1473.; C. Nicolescu. Ceramica staltuita din secolele X-XV in lumina ultimelor cercetari archeologice. — SCIA, 2, Bucuresti, 1959.; А. Л Якобсон. Средновековый Херсонес. — МИА СССР, 17, Москва, 1950, с. 170 и сл.; А. Л. Якобсон. Керамика и керамическое производство средновековой Таврики. — Ленинград, 1979, с. 119-131.; Т. И. Макарова. Поливная керамика Таманского городища. — В: Керамика и стекло Древней Тмутаракани, Москва, 1971, с. 94 и сл.

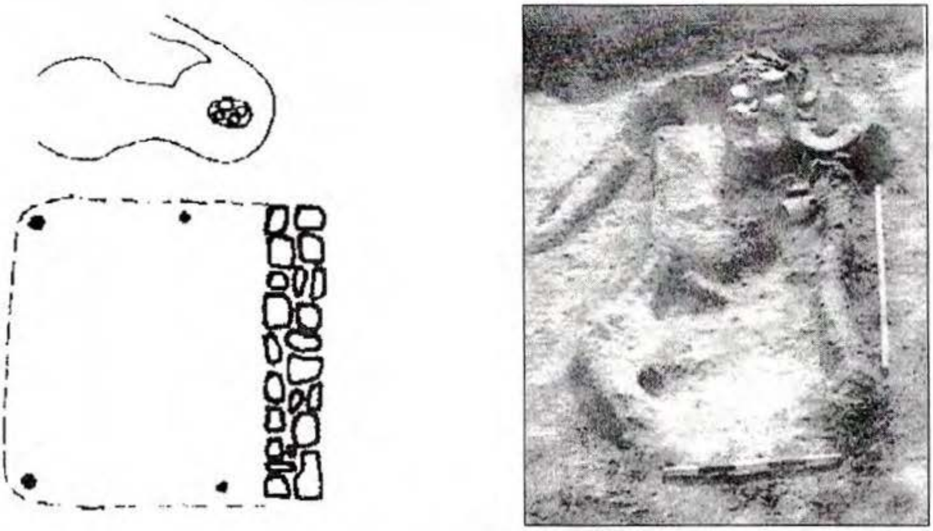

Обр. 1 а

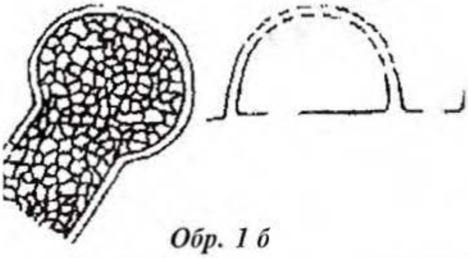

Обр. 1 б

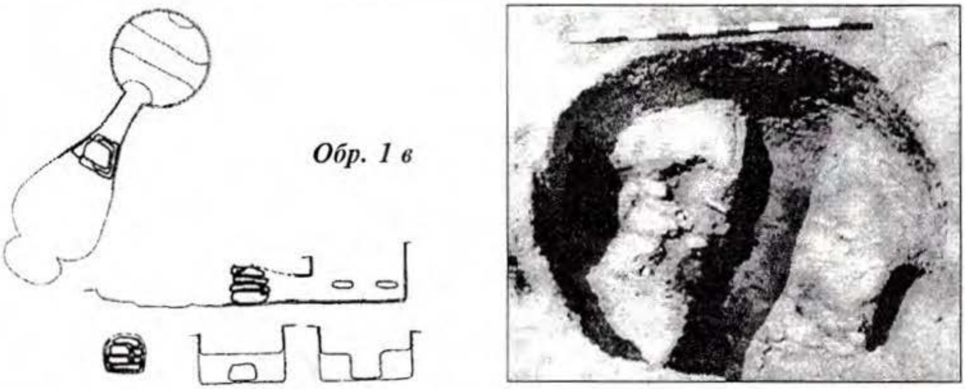

Обр. 1 в

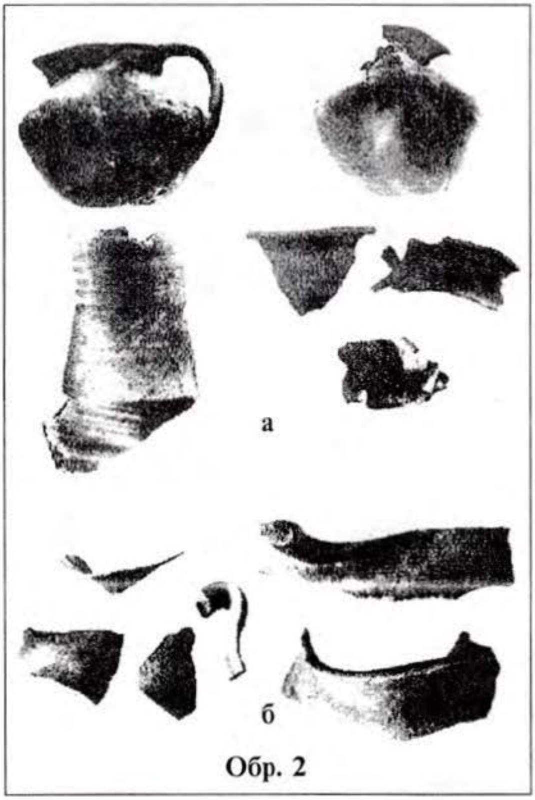

Обр. 2

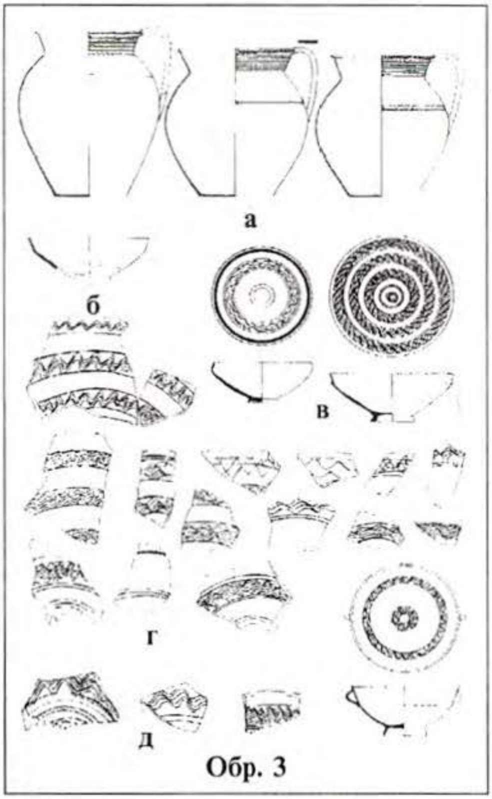

Обр. 3

Обр. 1 ***а) Керамика от селището до с. Дядово***

б) пещ от Любимец

в) пещ от крепостта край с. Искрица

Обр. 2 ***а) Бракувана керамична продукция от селището до с. Дядово***

б) Бракувана керамична продукция от селището до с. Караново

Обр. 3 ***а) Гърнета от пещта край с. Искрица.***

б) Паница от "Хисарлъка" в Сливен

в) Сграфито керамика от Североизточна Тракия

г) Фрагменти от сграфито паници от Гледачево и Знаменосец

д) Сграфито паница от сезонното селище при Гледачево

THE XI — XII CENTURIES CERAMIC PRODUCTION IN NORTHEASTERN THRACE

Boris D. Borissov

(Summary)

The study of the ceramics — the most common material obtained during archaeological excavations provides opportunities to answer the most important questions concerned with the origin, lifestyle and culture of the population of the present-day Bulgarian lands in the Middle Ages.

The analyses of the ceramic material from the archaeological excavations of all the settlements in northeastern Thrace in XI-XII centuries definitely leads to the conclusion that the ceramic production for every-day use had been produced not only in the towns, which were the main craft centres and in the fortresses, but also in villages which were not fortified.

Very important testimonies for the production of ceramics for every-day use in the different settlements in northeastern Thrace are the specific characteristics of the different forms of vessels produced in different places. It is a clear evidence of the narrow specialization of the potters and of the level of the ceramic production in the XI — XII centuries.

Along with the common household ceramics, glazed ceramics, as well as ceramics decorated with golden engobe had also been produced.

In XI-XII centuries northeastern Thrace, which was closely situated to the capital Constantinople, acted as a "contact zone", transmitting the Byzantine influence into the inner parts and the periphery of the Balkan Peninsula. During this period the region was one of the biggest centres for the production of ceramics for every-day use on the territory of the still big Byzantine Empire.

Димчо Момчилов

РАННОТО ХРИСТИЯНСТВО И ЦЪРКОВНОТО РАЗВИТИЕ В СЕВЕРОИЗТОЧНА ТРАКИЯ ДО КРАЯ НА VII В.

Началното проникване на християнството в района засега все още е забулено в неизвестност. Преки наративни източници за проникването и разпространението на християнството не са известни. За процесите на християнизация в началните II-IV, както и в последвалите V-VI в. до кардиналните политически промени в края на VII в. най-пълен и точен източник на сведения са археологическите проучвания.

Засега най-ранното култово християнско съоръжение се отнася към IV в. Разкрито е при проучването на тракийска надгробна могила от римската епоха в района на град Карнобат[1]. Под могилния насип беше открито каменно съоръжение, определено от разкопвачите като параклис[2]. Съоръжението (сградата) има опростен план: едно правоъгълно помещение с размери — дължина 2.06 м и ширина 3.01 м, което на изток преминава в необичайно издължена апсида с дължина 1.40 м и ширина 1.00/0.70 м. Ориентацията на сградата е изток-запад, с отклонение от 12° на юг. Не е възможно да се определи дали върху тези основи е имало дървена надстройка и покрив, но е сигурно, че по-късно сградата е била разрушена. В тази постройка по-скоро може да се види една *cela*, отколкото реализирана идеята за мартириум. Фактът, че по-късно параклисът е бил скрит под могилен насип, е в полза, че обръщането към християнската вяра е акт с временно значение, още повече, че примерите за преплитане на езическа и християнска символика тук са многобройни. Възможни са, обаче, още два варианта за покриване на параклиса с могилен насип. Първият — да е предизвикан от нетърпимостта на населението към покръстените траки или пък от страха от репресии. Вторият — да е извършен при управлението на император Юлиан Отстъпник (Апостат), когато временно са възстановени старите езически култове. Аналогичен процес за разрушаване на езическо светилище, построяване на църква, нейното разрушаване при Юлиан Отстъпник и повторното възстановяване на църквата проследява при с. Чаталка и Димитър Николов[3].

Едноапсидната трикорабна базилика от "Градището" край село Лозарево от V в.[4] е елемент от протичащия процес на християнизация през този век.

Към следващия VI в. се отнасят няколко раннохристиянски съоръжения. Най-значимото и интересно от тях е мартириумът в Карнобатската крепост[5], чието начало е в VI в. Широкото разпространение на този тип постройки през IV-VII в. отбелязва А.Грабар, спирайки се основно на същността им[6]. Мартириумът се оказа в основата на развит върху него християнски многопластов комплекс, просъществувал няколко века. От коментирания период (VI в.) е ранновизантийска базилика, изградена в пряка връзка с мартириума[7]. Тя е трикорабна, триапсидна, внушителна по размери, стенописвана, богато украсена с мраморна пластика (открит е фрагмент от мраморен купел с монограм[8]). Развитият синтрон в централната апсида, както и добре оформената гробна камера в южния кораб (вкопана в скалата, иззидана, покрита с плочи и с останки в нея от мраморна урна) и богатата, макар и недобре запазена стенописна украса — част от драперия в апсидата на същия кораб, подсказват изключително значим епископски обект от VI в. С голяма вероятност може да се допусне, че в мраморната урна в гробната камера (унищожена още в древността) от VI в. са били положени мощите или на неизвестен за нас мъченик, свързан с по-нататъшното функциониране на мартириума, или на виден епископ. По-логично е първото предположение.

Друг обект от VI в. е ранновизантийската базилика[9] от местността "Лива черква" край село Терзийско (на 5 км западно от селото). От базиликата са проучени: олтарното пространство, източната част и западният край. Тя е едноапсидна, трикорабна. В нея е развит двустъпален синтрон. Зидовете са с дебелина 0.80 м, изграждани от големи обработвани камъни, спocc спойвани с бял хоросан. Ширините на двата кораба са: северен — 2.10 м и южен — 2.20 м. Дълбочината на апсидата е 3.45 м. Общата ширина на базиликата е 12.70 м. Дължината й е 18.80 м, а на наоса — 13.75 м. Добре е запазено подово плочесто ниво. Базиликата е била първоначално с три входа, но впоследствие е претърпяла няколко преустройства. По многото въглени — следи от голям пожар, и пластове с натрошени керемиди (тип тегули) се съди за покривната конструкция, както и за насилственото разрушаване на храма.

Най-общо в ранновизантийския период IV-VII в. (в който е и времето на ранното християнство) археологическата картина на християнските храмове освен горепосочените се допълва и от: две ранновизантийски църкви[10] в района на днешната гара Завет под "Монастир баир"[11]; църква от района на село Лозарево, източно от местността "Градището"[12], открити при изследванията на Ат. Караиванов; беглите специфични архитектурни останки от култови сгради в местностите: "Черковището" край село Климаш (на 1 км източно), "Маните" (част от тях е "Черковището" на 2 км западно) край село Невестино и над село Лозенец (на 1.5 км северно), които по археологически материали се датират в границите IV-VII в. Пак по налични археологически материали следва да се вземат предвид и евентуално съществувалите и функционирали храмове през: IV-VII или през XII-XIV в. в района на с. Везенково — в местността "Клисалтъ" (на 2.5 км северозападно) и местността "Шестях църкви" — част от "Тепегьоза" (от 2 до 4 км северозападно); IV-VII или до XIII в. в района на село Зимен в местността "Черковището" (на 3.5 км североизточно). Не следва да се игнорират и регистрираните, но не конкретно датирани средновековни църкви, както следва: в крепостта Русокастро, в местността "Черковището" (на 3 км източно) край село Скала и няколкото църкви в землището на село Съединение (не се отнася за двете проучени[13]).

Данните, изнесени дотук, свидетелстват за епископски средища, както на Карнобатската крепост, така и в района на Терзийската крепост (конкретно базиликата от "Лива черква"). Категорично и ясно е разпореждането на император Зенон (474-491 г.) всеки град да има епископия: "... всеки град, който е или възстановен през предишните години, или пък не е бил град по-рано, но е обявен за такъв с императорско благословение, да има на всяка цена отделен и собствен епископ, който се грижи за църковните дела в града. Изобщо никому, по какъвто и да било начин, да не бъде позволявано, дори и чрез императорска заповед, да лишава който и да е град от правото на собствена епископия ..."[14], отразено в Юстиниановия кодекс.

Като се вземат предвид и наличните старохристиянски паметници в: Сливен — старохристиянска базилика с кръщелна най-вероятно от V в. в "Хисарлъка"[15] и Воден — раннохристиянски култов комплекс (мартириум и базилика) от IV-V в.[16], вече може да се добие представа за процеса на християнизация в Североизточна Тракия, чието начало е поставено явно още в началото на IV век.

Южно пред проходите с най-съществено значение е раннохристиянският култов комплекс в Карнобатската крепост Маркели. Той е в основата на епископски център, като какъвто два века по-късно (средата на VIII в.) се среща в изворите епископският град Маркели[17]. Храмовете и в Карнобатската крепост, и до Терзийската крепост ("Лива черква") са седалища на епископи, вътрешни центрове в Североизточна Тракия, стоящи в основата на разпространението на християнството като продължители на раннохристиянските процеси, регистрирани в четвърти век в съоръжението на могилата в град Карнобат. Тук изцяло се вписва и раннохристиянската базилика от Лозаревското "Градище". Посочените храмове най-вероятно са в основата на изгражданата стройна църковна организация.

Преки писмени източници за проникването и разпространението на християнството не са известни. Що се отнася до най-популярния извор "Пътуването на Св. Александър Римски през Тракия"[18] от страданието на Св. Александър не могат да бъдат извлечени конкретните данни за процесите на християнизация през III-IV в. На раннохристиянските центрове в Североизточна Тракия основно се спира Маргарита Ваклинова[19], а по-схематично П.Сустал[20]. П.Сустал изразява скептицизъм по отношение на разпространението на християнството в Тракия (общо в Тракия) през II в., за III-IV в. се спира на преследването на християните в главните градове Адрианополис, Филипополис, Бероя. За него периодът IV-VI в. по отношение на християнството се изразява основно в построяването на много базилики (по-бавно в селските области). Заключението на автора е в унисон с досегашните археологически разкрития. И при П.Сустал не са ясно очертани обхватите и разграниченията на Хемимонт и Тракия. Малко по-пълно е представена митрополия Хемимонт, включваща митрополия Адрианопол с бившите епископства: Анхиало, Месемврия, Букелон, Булгарофигон, Дебелтос, Плотинополис, Нике, Пробатон, Скопелос, Созополис, Traробизис, Цоида. Според М.Ваклинова от VII в. нататък митрополитският център на провинция Хемимонт(ос) простира властта си над епископиите: Агатополис, Анастасиуполис, Анхиалос, Бризис, Букелон, Дебелтос, Голое, Карабос, Лима, Месамбрия, Нике, Плотинуполис, Проватон, Скопелос, Созополис, Тракобизие, Цуида[21]. В "Пътеводителя на Хиерокъл"[22], визиращ 527-528 г., в провинция Хемимонт са изброени: Адрианопол, Анхиало, Девелт, Плотинопол, Цоида. Пряко отношение има Цоида, град локализиран в днешния Сливенски "Хисарлък"[23]. В провинция

Тракия Хиерокъл посочва: Филипопол, Вероя, Диоклетианопол, Севастопол, Диоспол[24]. От изброените градове Диоклетианопол се локализира в Хисаря[25], Диоспол в района на днешния Ямбол[26]. Докато по време на Шестия Вселенски събор през 680 г. във Филипополска митрополия в Епифаниевия (Псевдоепифаниевия) списък са включени три епископства: Диоклетианопол, Севастопол и Диоспол[27], то само след по-малко от век те са вече седем. В средата на VIII в. в Епархийския списък от времето на Исаврийската династия под ведомството на Филипополската митрополия и под нейна юрисдикция са епископствата: Диоклетианопол, Севастопол, Диоспол, Маркели, Литопросон, Декастерон, Лебедос[28]. През VII и VIII в. с оглед измененията, настъпили на север от Стара планина, Византия преминава към доразвиване на наличната църковна организация в земите на Североизточна Тракия. Увеличен е духовният елемент за християнизиране на местното славянско население, за да се даде отпор и парализира езичеството на прабългарите[29]. Няма единомислие между изследвачите кога е осъществена тази църковна организация (или реорганизация поради обстоятелството, че тук вече е имало такава изградена, но рухнала вследствие нашествията на българи и славяни), но определено се приема, че тя се свързва с управлението на Исаврийската династия — средата на VIII в.[30] Това датиране намира своята политическа обосновка с рязкото нарастване ролята на граничната Маркели до езическа България[31] и с голямо основание П.Мутафчиев предполага, че тогава там е учредена нова епископия[32]. Предположението изцяло съвпада с предложения по-горе сравнителен анализ на епископиите от Филипополска митрополия от втората половина на VII в. (а дори и тези от първите десетилетия на VI в. по Хиерокъл) — Шестия Вселенски събор и тези от времето на Исаврийската династия — средата на VIII в., където е първото споменаване на значимия духовен и стратегически обект Маркели. Раннохристиянските съоръжения след IV в. (след съоръжението в надгробната могила в Карнобат), старохристиянската базилика в Лозаревското "Градище", базиликата в местността "Лива Черква" край село Терзийско и най-вече мартириума и по-късната базилика в Карнобатската крепост и настъпилите там архитектурни изменения обосновават в завършен вид тезата за стройна църковна организация в Североизточна Тракия. Близко разположените раннохристиянски центрове — Сливенския "Хисарлък" и Воден, допълват картината. Непълнотата на изворите не позволява точно да се реконструира разположението на Хемимонт и Тракия, дори нещо повече — редица автори определено считат, че споменаването на един или друг град (епископско средище) в съответните списъци — особено Епархийския списък от VIII в., е случайно и неточно. Сравнението обаче на градовете от VI в. (по Хиерокъл) с тези от VII в. (от Шестия Вселенски събор) и посочените в средата на VIII в. (от Епархийските списъци) определено налага тенденцията, че провинция Тракия (Филипополска митрополия) обхваща градовете (епископии) във вътрешността, докато паралелното сравняване на градовете от Хемимонт води до извода, че тази провинция обхваща градове покрай Адрианопол, южното черноморско крайбрежие и част от Източното Старопланиние, описвайки полупръстен. На този етап не може да се коментира включването на Голое като епископия в Хемимонтска епархия през XII в. в епископските нотиции на Даррузес[33], предизвикващи съмнение с достоверността си. Поради това наличието на епископския център Голое в Североизточна Тракия е ограничено интерпретиран в историческата наука от П.Сустал, М.Ваклинова, Кр.Гагова[34].

Чрез представените археологически данни, писмени сведения и мнения на изследвачите се формира представа относно началото на християнизиране на тези земи и църковното им организиране.

---

[1] При археологически разкопки през есента на 1994 г. от колектив в състав: ст.н.с. Румяна Георгиева (Институт по Тракология при БАН), Димчо Момчилов (ИМ-Карнобат) и колегата Константин Господинов (Бургаски музей).

[2] За това вж. R.Georgieva, D.Momchilov. Un monument paléo-chrétien unique de la côte Sud-Pontique. — First international pontic congress. Varna, Bulgaria. 6-9 september, 1997.

[3] Д.Николов. Тракийската вила при село Чаталка, Старозагорски окръг. — В: Разкопки и проучвания, XI, С., 1984, с. 28-29, 50.

[4] Цоня Дражева. Разкопки на местността "Градището" край село Лозарево. — АОР за периода 1990-1991 г.

[5] Долната част на мартириума е вкопана в скала. Представлява четириъгълник с екседра от източната страна и две стълбища от север и юг. Запазени са стъпките на четири носещи стълба. Близко по аналог в типологичен архитектурен план раннохристиянско съоръжение има открито южно от град Смолян (по информация от г-н Никола Дамянов). Последно изследване върху мартириума от Ж. Аладжов. Крепостта край Карнобат като култов църковен център. — Доклад от научна конференция "Археологическите проучвания в Карнобатския край", Карнобат, 1998, 29 октомври.

[6] А.Грабар. Българските черкви-гробници. — В: Избрани съчинения, т.1, С., 1982, с.39-42.

[7] АОР за периода 1990-1992 г., частично и от: Ж.Аладжов. Крепостта Маркели — някои стратиграфски и хронологически бележки. В: Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV в., София-Сливен, 1993, с.121; Д.Момчилов. Средновековни християнски храмове в Карнобатския край. — Втори симпозиум "Християнската духовна и материална култура в България от античността до наши дни", 30-31 май, Бургас, 1995, с.32-33.

[8] В стил "Константиновият кръст", появил се в VI в., но основно се разпространява след IX-X в. Среща се изключително сред новопокръстени или християнизиращи се народи. Вж. П.Георгиев. Мартириумът в Плиска и началото на християнството в България. С., 1993, с.103.

[9] Разкрит при сондажно проучване в местността "Лива черква" през 1991 г. от Д.Момчилов (ИМ-Карнобат), на средновековен некропол в местността "Юрта" от Б.Петрунова (АИМ при БАН) с участието на ст.н.с. Ж.Аладжов (АИМ при БАН).

[10] От ранновизантийския материал в района на крепостта и селището.

[11] Ат.Игнатиев. Една археологическа екскурзия. — ИБАИ, V, 1928-1929, с.360.

[12] Ат.Игнатиев. Градището при с. Комарево, Карнобатско. — ИБАИ, I, 1921-1922, с. 206-215; както и материалите от археологическото проучване на обекта, съхранявани във фонд "Археология" на ИМ — Карнобат.

[13] Едната, в северозападния край на селото през есента на 1988 г., а другата в местността "Клисе ери" през пролетта на 1989 г.

[14] Гръцки извори за българската история (ГИБИ). т.2, С., 1958, с.21.

[15] И.Щерева. Принос към историята на Сливен. — В: Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV в., София-Сливен, 1993, с.14-15.

[16] Н.Танчева-Василева. Раннохристиянски култов комплекс при с.Воден. — В:Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV в., София-Сливен, 1993, с. 73-91.

[17] ГИБИ. т.6, С., 1960, с. 196.

[18] Д.Димитров. Пътуването на Св. Александра Римски през Тракия. — ИБАИ, VIII, 1934, с. 116-161.

[19] М.Ваклинова. Раннохристиянски центрове в Североизточна Тракия. — В: Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV в., София-Сливен, 1993, с. 58-72..

[20] P. Soustal. Tabula imperii Byzantini. 6. Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos). Wien, 1991, 125.

[21] М. Ваклинова, Цит. съч., с.61.

[22] ГИБИ. т.2, С., 1958, с.89.

[23] И.Щерева. Цит. съч. и посочената литература, основно В. Велков. ΕΜΠΟΡΙΑ ΤΟΥΔΑΖ новооткрито селище в провинция Тракия. — Археология, 1982, 3-4, с. 40-42.

[24] ГИБИ. т.2, Цит. изд., с.89.

[25] К. Маджаров. Диоклецианопол. т.1, С., 1993, с.6-12.

[26] В. Велков. Кой е град Диосполис? — В: Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV в., София-Сливен, 1993, с. 24-30 и посочената там литература.

[27] ГИБИ. т.3, С., 1960, с. 188.

[28] Пак там, с. 196.

[29] Д. Цухлев. История на българската църква. I период 864-1186 г. С., 1910, с. 77.

[30] Пак там. Такова е мнението и на П Мутафчиев. Към църковно-историческата география на Пловдивско. — В: Избрани произведения, т.2, С., 1973, с. 213-214; В. Тъпкова-Заимова. Епархийски списъци от VII-VIII в. — ГИБИ, т.3, Цит. изд. с. 185.

[31] Отнася се за поредицата военни конфликти между България и Византия до граничната Маркели: през 756 г. (между Константин V Копроним и Винех); през 792 г. (между Константин VI и Кардам); събитията при похода на Никифор I Геник през 811 г.

[32] П. Мутафчиев. Цит. съч., с. 214.

[33] По: P. Soustal. Op. cit., S. 27; Кр. Гагова. Тракия през Българското Средновековие. С., 1995, с. 157.

[34] P. Soustal. Op. cit., S. 271; М. Ваклинова. Цит. съч., с. 61; Кр. Гагова. Цит. съч., с. 20-25.

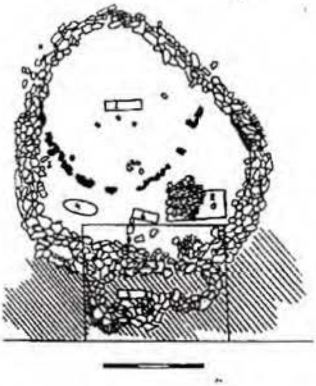

1. Общ план на съоръженията в могилата

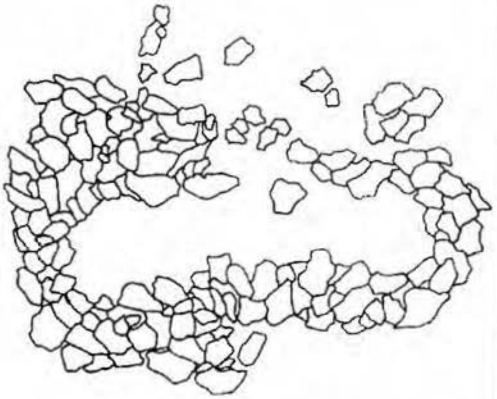

2. Раннохристиянският параклис

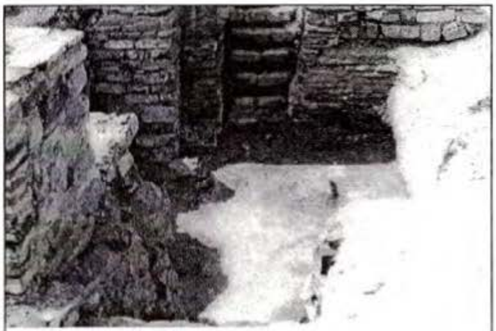

3. Мартириумът в Карнобатската крепост

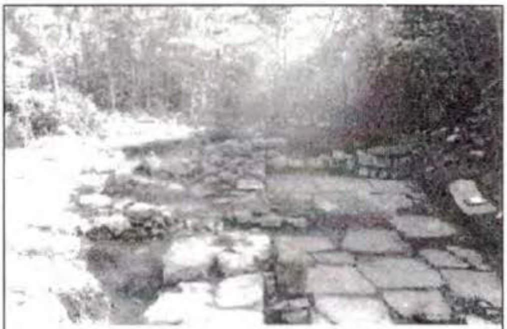

4. Базиликата в местността "Дива черква"

THE EARLY CHRISTIANITY AND THE DEVELOPMENT OF THE CHURCH UNTIL THE END OF THE VII CENTURY

Dimo Momchilov

(Summary)

Archaeological evidence is mainly used to follow the process of the establishment of Christianity in northeastern Thrace. A special attention is paid to the early Christian cult facility in the town of Karnobat, to the one-apsis three-nave basilicas in the so-called "Gradishte" near the village of Lozarevo and in a place named "Diva cherkva" near the village of Terziisko. A special attention is drawn to the martirion of the Karnobat castle Markeli. The sites presented here, although not fully investigated, contribute to the better understanding of the beginning of the establishment of Christianity and the organisation of the church in this region.

The literary evidence and the opinion of some of the investigators definitely points to the fact that the province of Thrace (the bishopric of Philipopolis) comprised the towns (the episcopates) in the hinterland, while the province of Haemimons comprised towns around Adrianopolis, the southern Bulgarian Black sea coast and a part of the eastern Stara planina mountain, thus forming a semicircle.

Мария Балболова-Иванова

КЕРАМИКАТА ОТ КРЕПОСТТА В ГРАД СРЕДЕЦ КАТО ДОКАЗАТЕЛСТВО ЗА ТЪРГОВСКИТЕ Й ВРЪЗКИ С ЧЕРНОМОРСКОТО КРАЙБРЕЖИЕ ПРЕЗ VII-IX ВЕК

Изградена в края на V — началото на VI век, крепостта "Калето" се намира в северозападния край на гр. Средец, Бургаска област. Тя е едно от многото укрепления, издигнати през периода на късната античност (IV — VI век) по Странджа и Сакар, съставляващи т.н. "трета преградна линия на византийската отбрана", създадена с цел защитата на подстъпите към византийската столица Константинопол от нападенията на готи, хуни, славяни, прабългари, авари и други "варварски племена". Крепостта е съществувала със сигурност до XII век.

Все още не може да бъде определено към кой тип поселения може да бъде отнесено укреплението: към военните крепости или укрепените селища, поради недостатъчното проучване на вътрешността на крепостта, но наличието на множество находки ни дава основание да считаме, че нейното население, освен със земеделие, скотовъдство, лов и риболов, се е занимавало и с някои занаятчийски производства: железаро-ковачество, ювелирство, предачество и тъкачество, а наличието на неприсъщи за региона, но характерни за други области на Византийската империя керамични съдове говори и за добре развита търговия.

Нетипичните форми, изработвани в градовете на Северното Причерноморие или в ателиетата в близост до Константинопол, се срещат както при амфорите, така и при белоглинените канички, покрити с различна на цвят глазура.

Най-голямо количество са амфорите с прищипнато малко под средата тяло, чиято външна повърхност е покрита с широки и плитки канелюри, с почти елипсовидни, издигнати нагоре дръжки и заоблено дъно. Този тип е характерен за Северното Причерноморие: Таврика, Тиритак, Тамански полуостров, Коктебел, Мирмекия. Употребява се през IX век[1].

Друг тип амфори, характерни също за Северното Причерноморие: Фанагория, боспорските градове Тиритаки и Мирмекия, както и за Истрия, открити в Средецката крепост, е представен от малка амфора с яйцевидно тяло, слабо стеснено към дъното, с къса шия и почти кръгли дръжки. Употребява се през VII век[2].

Засега не бихме могли да твърдим откъде идват няколко типа амфори, чиито аналози не бяха открити. Не бихме могли да говорим и за местно производство, тъй като няма открити все още керамични пещи или по-голямо количество брак, които да доказват такова. Това са :

1. С двойно профилирано венче, не много дълга конусовидна шия и елипсовидни дръжки, с покрито с широки и плитки бразди тяло.
2. С яйцевидно, издължено тяло и срязано издадено навън венче.
3. Със скосен, издаден навън устиен ръб, с покрито с дълбоки бразди яйцевидно тяло, със силно извити нагоре дръжки и кръгло дъно.
4. С набраздена с плитки хоризонтални канелюри цилиндрична шия, леко издигнати нагоре дръжки и скосено, издадено навън венче.

Глазираните канички са от фина, добре пречистена бяла глина, оцветена в различни нюанси на розово или светлосиво, което ги различава от подобните, открити в Несебър[3]. Глазурата, с която е покрита външната повърхност на телата и шиите, е в различни разцветки: жълто, жълтозелено, светлозелено прозрачно или в преливащи цветове. По всяка вероятност те са изработени в керамични ателиета, разположени в близост до Константинопол, един от най-големите центрове за глазирана керамика. За това свидетелствуват изтънчените, фини форми и прецизната изработка.

Близкото разположение на крепостта до Деултум-Девелт (на 10 км западно от античния и средновековен център на региона) ни дава основание да предполагаме, че част от търговията на крепостта с Константинопол, Северното Причерноморие, както и с градовете по западния бряг на Черно море, се осъществява главно чрез пристанището на Девелт, функционирало до X век. Смята се, че част от търговията се е извършвала и чрез пътя, свързващ Девелт с Адрианопол и оттам с Константинопол. Но при всички случаи характерните за тези региони форми на византийското провинциално и столично производство от VII-IX век ни дават сведения за оживени връзки с градовете по Северното Черноморие (Херсонес, Тиритаки, Мирмекия, Фанагория, Истрия), както и със столичните или близките до Константинопол ателиета за производство на керамика. Недостатъчното проучване на вътрешното пространство на крепостта, липсата на открити засега керамични пещи ни затрудняват по отношение на местното производство. Надяваме се, че по-нататъшното проучване на "Калето" ще ни даде възможност да запълним празнините както по отношение на керамичния внос, така и за местното производство.

---

[1] В. Ф. Гайдукевич. Памятники раннего средновековья в Таврики. СА, 7, 1940, с. 203; Същият. Раскопки Тиритаки в 1938-40 гг. МИА, 25, 1962, с. 62 сл.; Н.С. Барсамов. Сообщения об археологических раскопок средневекового города в Коктебеле в 1928-31 гг. Феодосия, 1932, табл.5_2; И.И.Ляпушкин. Славяно-русские поселения на Дону и Тамани. МИА, 6, 1946, табл. 11_8; А.Л.Якобсон. Средневековые амфоры Северного Причерноморья. СА, 15, 1951, с.339; В.Л.Мыц. Крестообразный храм Магупа. СА, 1990, с. 228, рис. 4_1; М. Балболова-Иванова. Принос към ранносредновековната керамика от Южна България. (под печат)

[2] А.Л.Якобсон. Цит. съч., с.332,333.

[3] М. Балболова-Иванова. Цит. съч. (под печат); J. Čimbuleva. Vases à glaçure en argile blanche de Nessèbre (XIe-XIIe s.). Nessebre, II, S., 1980, p. 202; D. Vilceanu. Ceramica de la Pacuiul lui Soare. Catatea bizantina, I, Bucuresti, 1972, p. 113, fig. 150; R. Stivenson. The great palas of the Byzantine Emperor. London, 1947, p. 33.; Изказвам голяма благодарност на г-н Д. Кожухаров, директор на Археологическия музей в гр. Несебър, за предоставените ми сведения.

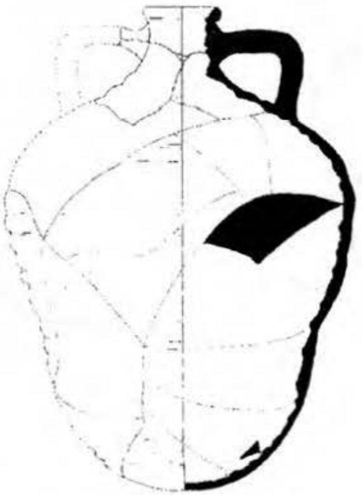

Обр. 1
Амфора от Северното Черноморие

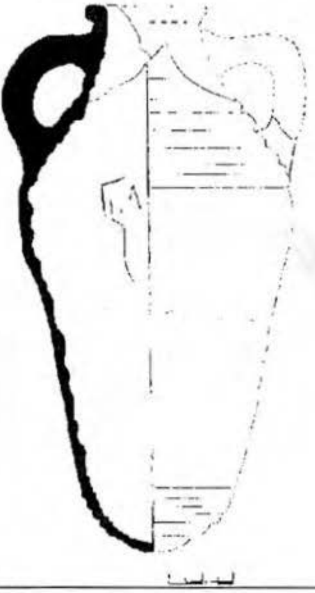

Обр. 2
Амфора

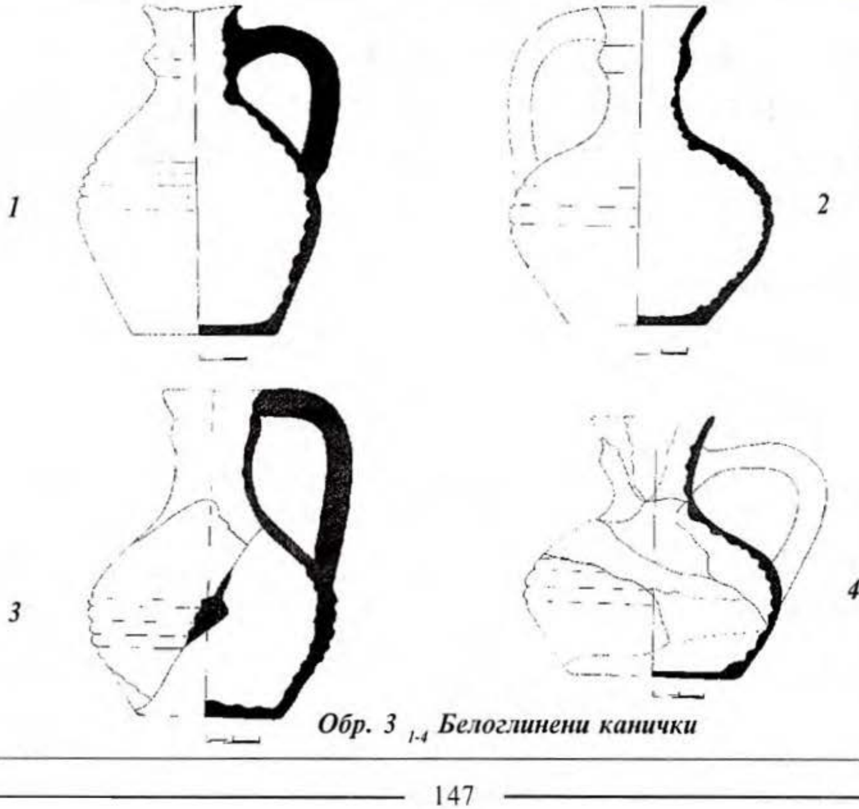

Обр. 3 $_{1\text{-}4}$ ***Белоглинени канички***

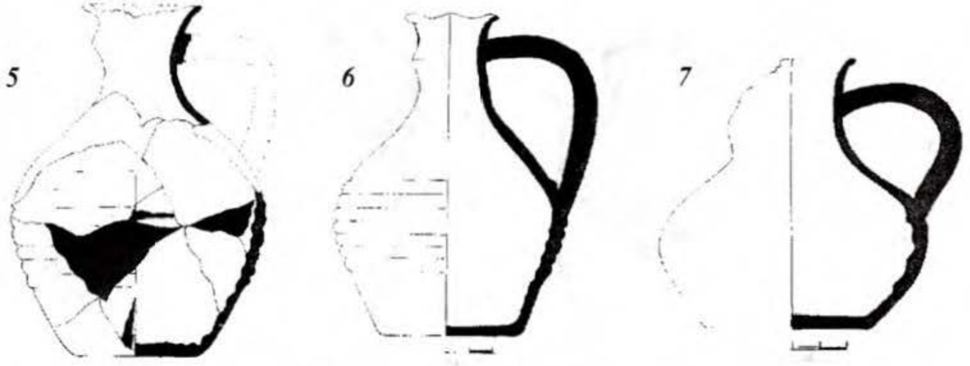

Обр. 3 ₅₋₇ Белоглинени канички

THE CERAMICS FROM THE SREDETS FORTIFICATION AND ITS TRADE CONTACTS WITH THE BLACK SEA COAST DURING THE VII — IX CENTURIES

Mariya Balbolova

(Summary)

The author considers ceramic vessels discovered during archaeological excavations, which are not typical for the local ceramic production, but for the areas around Constantinople and the northern Black Sea coast. These are mainly amphorae, as well as pots and white-clay jugs with glazed surface. Without any doubt the ceramics discovered on the site of "Kaleto" points to its trade relations (on land and by sea through the harbour of Deultum) with the harbours on the western Black sea coast, with Chersonessus, as well as with the towns on the northern Black sea coast and Constantinople.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 3, 2000
BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 3, 2000

Калин Порожанов

ПОТЪНАЛИЯТ КОРАБ ПРИ УРДОВИЗА

(предварителни бележки)

Урдовиза[1] е тракийското име на полуострова на с. Китен при гр. Приморско, който затваря от север сравнително широк, удобен за корабите и защитен от опасните ветрове залив от Странджанското крайбрежие на Южното Българско Черноморие. В него се влива р. Караагач.

Най-старите археологически данни[2] за живот при Урдовиза се отнасят към Ранната бронзова епоха (III хил.пр.Хр.). и произхождат от разкопаното през 80-те години потънало селище в северната част на същия залив. През 70-те и 80-те години в южната част на залива са открити множество керамични фрагменти, както от Бронзовата (III-II хил.пр.Хр.), така и от Ранножелязната епоха (XII-VI в.пр.Хр.). През 1978, 1979 и 1980 г. редовните експедиции на *Центъра за морска история и археология — Созопол* откриват навсякъде в акваторията на залива каменни котви на кораби от III-II хил.пр.Хр., каменни и оловни щокове на котви от кораби от I хил.пр.Хр.; късноантична и късносредновековна фрагментирана керамика. Открити са и останките на 3 потънали дървени кораба. Последният от тях се намира най-близо до брега — на разстояние от него около 150 м, което се превръща в основна предпоставка за неговото разкопаване.

Недалеч от мястото на проучвания кораб, на шийката на високия полуостров Урдовиза, се вижда добре запазена крепостна стена и очертанията на две кули при входа й. Понастоящем стената прилича на голям землен вал. Разкопки тук не са правени, но очевидно крепостта е средновековна — най-вероятно от XI-XII в. [3]

Под различни съзвучни названия името *Урдовиза* е известно в средновековната морска картография до XVI в.[4] като име на пристанище. Съвременното с. Китен е основано през 30-те години на XX в., но заливът на Урдовиза е използван активно векове наред преди това от рибари и от мореплаватели, търсили закрила в спокойните му води. Затова днес дъното му представлява богата *съкровищница*, в която се крият много от загадките на Урдовиза. Една от тези неразгадани докрай тайни е и разкопаваният през 1982, 1984 и 1986 г. от *Центъра за морска история и археология* потънал дървен кораб.

Обектът[5] лежи на морското дъно на дълбочина от 8 до 12 м, ориентиран в посока североизток-югозапад. По тази дължина са изградени последователно I, II, III, V, VI, VII хоризонтални работни квадрати, като кв.№ IV се намира непосредствено източно от кв.№ III. Страната на квадратите е 3 м. Южно от кв.№ VII е направена разузнавателна траншея. Разкопаването е осъществено с *въздушен ежектор (смукачка)*, захранван с въздух от компресор за ниско налягане.

Осигурено е постоянно наблюдение на изсипващата се във водата, далеко от кораба, смес от пясък и тиня. След всеки работен сезон обектът се зазимява чрез запълване на изкопите с найлонови торби с пясък. Разкопките на кораба не са завършени поради наложилото се спасителното проучване на откритото потънало селище от Ранната Бронзова Епоха, предизвикано от строежа на съвременни вълноломи и кейови стени върху него.

Товарът.

Находки. Същински товар не е установен. Прави впечатление, обаче, откриването на много безразборно разпилени необработени клони и дървета (дори с кората), които имат дължина от 1 до 3 м. Напълно възможно е това да е част от товара на кораба или поне — дърва за камбуза (кухнята).

В северната част на разкопките се откриват 5 тъмно гледжосани кани-стомни с прищипнати устия. Повечето от тях са обгорени. Обгорена е и част от паница със сграфито украса. Пак на това място са открити две групи медни съдове — кухненски казани, 1 счупена дървена лъжичка, парче свинска кожа — първично обработена, костилки от дребни плодове, парче от рогозка, части от въжета, карбонизирали се дребни железни предмети, включително и желязна халка. От тук произхожда и едно неголямо (0,20 м х 0, 05 м) дървено украшение -апликация с изрязани върху него кръстове.

В средата на разкопките, от външната страна на борда, в кв.IV, се намират 2 дървени бъчви с железни обръчи. Върху външната страна на дъга на една от бъчвите личи много ясно издълбана буквата (или означението) **"Х".** Съдържанието на бъчвите засега не е известно. Най-вероятно е да е било вода. На това място извън борда е открита и една гледжосана в тъмнозелено кана-стомна с обгорено тяло.

В южната част на разкопавания обект са открити фрагменти от обгорени гледжосани в тъмнозелено паници, 2 бронзови мастилници (наричани в старо време *дивит*), 2 дървени "лопати", 2 глинени лули, меден котел с две дръжки.

Монети не са открити.

Датировка. Сред оскъдната керамика преобладават гледжосаните в тъмнозелено кани-стомни с прищипнати устия и паници, използвани по Българските земи във времето на Османското владичество, т.е. — от XV до XIX век включително.

Ако двете глинени лули, открити по време на разкопките, наистина принадлежат на кораба, то те подсказват датировка, насочваща към XVI, дори повероятно — към XVII и XVIII в.

Бронзовите мастилници (*дивитите*) не изключват такава датировка в широките граници между XVI и XVIII/XIX в.

Корабът.

Корпусът. През трите работни сезона е разкопавана само източната половина на плавателния съд. Установена е видима дължина от 22 м и разкрита ширина 3 м. Вторият размер, обаче, трябва поне да се удвои, за да се приближи до вероятната ширина от 6 м, 7 м или дори 8 м.

На дълбочина в морското дъно от 1 м до 1,5 м е разкрита хоризонтална подредба на дъски, която би могла да бъде от помещение, намиращо се на палубата или да е от самата палуба. Това означава, че вероятният трюм на кораба и вътрешната страна на бордовете му, както и конструкцията му, не са изследвани.

Върху "палубата" и в траншеята са открити 4 големи блок-макари с дървени оси, 7 малки дървени макари също с дървени оси. Те, без съмнение, са от такелажа за ветровото стъкмяване на кораба.

В южната част на разкопките са открити *ахтерщевенът*[6] на плавателния съд. Ахтерщевенът представлява опорна кърмова греда, която е продължение на кила над повърхността на водата. За него вертикално се захваща рулевото перо. То се командва или по най-обикновения и традиционен начин — с *румпел* или по системата, наречена *холдерщок*, която по същината си е усъвършенствано управление, предхождащо появата на *щурвала* (кръглото кормило). При това положение е най-вероятно кърмата на кораба да бъде локализирана в южната част на разкопките, а носът му — в северната.

Типология и датировка. Независимо, че разкопките на този кораб не са завършени, ще си позволим, въз основа на досегашните резултати, да предложим работна хипотеза с надеждата, че тя ще предизвика интерес не само в научната, но и в родолюбивата българска общественост и ще подтикне към по-нататъшно проучване на първия, наченат модерно да се разкопава, кораб от Българското Черноморие.

За да се определи видът на кораба е важно да се знае съотношението между неговата дължина и ширина. В случая с кораба при Урдовиза видимата дължина е 22 м. Тази дължина не е на равнището на *планшира* (най-горната дъска, лягаща върху и опасваща бордовете), който не е запазен и очевидно е под него. Това дава основание да предположим по-голяма дължина — от около 23-25 м. Видимата ширина е 6 м, но и тук очевидно трябва да бъдат добавени 1 или 2 метра, т.е. вероятната ширина е 7-8 м. Така съотношението *дължина:ширина* се оказва между 1:3 и 1:4, но по-близко до 1:3. Този факт, без съмнение, сочи ВЕТРОХОД, тоест — кораб, който плава само под платна и не използва гребла.

В потвърждение на направения извод е и наличието на 4 блок-макари с дървени оси. Вантите, които държат неподвижна мачтата на ветрохода се опъват най-малко с по две блок-макари на всеки борд. Това означава, че е много вероятно корабът да е само с една мачта. Другите 7 по-малки макари, без съмнение, са за вдигане и опъване на платната.

От гледна точка на корабното дело има два основни факта, които дават основания за предварителна работна датировка на този плавателен съд. Първият е, че дървените макари с дървени оси в Средиземноморието се използват до XVI в., след което осите се правят от желязо. Вторият е свързан с управлението на ветрохода. Откритият при Урдовиза *ахтерщевен* сочи, че корабът не е бил управляван с щурвал. Добре известно е, че щурвалът е въведен в употреба в средата на XVIII в. При тази постановка, макар и с известна условност, може да се приеме, че *terminus post quem* е XVI в., а *terminus ante quem* е средата на XVIII в.

Така се очертава силуетът на един сравнително голям за времето си ветроход с една мачта и рул, който плава във водите на Българското Черноморие. През XVI-XVIII в. такива подобни и със сходни данни плавателни съдове[7] се наричат *мауна (обр. 1), каик (обр. 2), чектирме (обр. 3)*. Те имат *латински* (т.е. триъгълни) *ветрила*, което подсказва, че и ветроходът от Урдовиза вероятно е плавал с такива. Не бихме се наели да определим към кой точно от тези близки помежду си видове плавателни съдове би трябвало да се причисли изследваният кораб от Урдовиза. Все пак, бихме могли да кажем, че този ветроходен кораб е бил предназначен за търговия или за риболов, или и за двете дейности, като във всички случаи е притежавал много добри мореходни качества за условията на Черно море, а и не само за тях.

Дендроизследванията[8], направени в Биологическия факултет на Софийския университет "Св.Климент Охридски", показват следното. Външната страна на борда е изработена от *дъб* (проба от кв.I). Гредата, изпаднала зад борда в кв.IV, която вероятно е към ветрилното стъкмяване, също е от *дъб*. Много от дървените фрагменти в кв.I са от *дъб*, но и от *габър*. Елементи от сглобки в кв.II са от *бук*. Дървеното украшение-апликация с изрязаните кръстове е от *чинар*. Костилките са от *дрян*. Специалистите подчертават, че всички тези дървесни видове се срещат по Българското Черноморие и в неговите планински райони — Стара планина и Странджа. Разбира се, те не посочват точния произход на изследвания дървен материал, но не бива да забравяме, че Урдовиза се намира на Странджанското крайбрежие.

Общи изводи.

1. Обгорената керамика подсказва, че може би корабът е горял и това да е една от най-вероятните причини за потъването му.

2. Прави впечатление, че за сега няма открити монети и/или други скъпоценни вещи. Това сочи, че най-вероятно те са били изнесени преди потъването на кораба, станало недалеко от брега.

3. Двете мастилници са сигурно свидетелство за грамотността на екипажа — или поне на капитана.

4. Корабът е християнски. Недвусмислено доказателство за това са украшението от чинар с кръстове, свинската кожа, намерена в камбуза, буквата "**X**" върху една от бъчвите.

5. Дренките, които, както знаем, са изключително богати на витамин С, в този кораб, очевидно заместват киселото зеле, с което капитан Джеймс Кук спасява своите моряци от скорбут.

Дали един български едномачтов, с *латински* ветрила търговски кораб от XVI — средата на XVIII в., плаващ в Черно, Мраморно и Средиземно море, не е бил потопен от собствения си екипаж за да не попадне в ръцете на властващите поробители или в ръцете на пирати? Или пък *коритото* просто е било остаряло и собственикът му **X**(ристо?) е решил така да се прости с него, или...

Отговорът ще получим единствено след пълно и изчерпателно довършване на разкопките. Това ще наложи да последва консервация и реставрация на кораба и може би един ден ще го видим изложен в Националния морски музей на България!

---

[1] Detschev, D. Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1976(2), 69-70.

[2] Отчет на Подводна археологическа експедиция Урдовиза'82; Porozhanov, K. Le site submerge d'Ourdoviza.— In: Thracia Pontica IV, quatrieme symposium international a Sozopol 1988. Sofia, 1991, 109-112; Лазаров, М., К. Порожанов, В. Попов. Проучвания в залива на Урдовиза. I..-В: АОР през 1986. Разград, 1987, 285-287.

[3] Димитров, Б. Урдовиза.-В: Български средновековни градове и крепости. Т. I Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981, 408-411; По устно сведение на проф. Михаил Лазаров — той е открил в крепостната стена на Урдовиза .керамичен фрагмент-амфорна дръжка от XI-XII в. Използвам случая да му благодаря за тази информация.

[4] Димитров, Б. цит.съч.; Орачев, Ат., В. Русинов. Средновековен гръцки портулан за българското Черноморие.-Старобългаристика, XII (1988), 4, 76-91.

[5] Дневник на Подводна археологическа експедиция Урдовиза'82; Дневник на Подводна археологическа експедиция Урдовиза'84; Дневник на Подводна археологическа експедиция Урдовиза'86; Лазаров, М., К. Порожанов, В. Попов. цит.съч.

[6] Използвам случая да изкажа своята благодарност на г-н Петър Игнатов за компетентната консултация, която той направи в качеството си на специалист по корабно дело и корабомоделист от световна величина по време на престоя си в Китен, когато бе открита и идентифицирана корабната част, определена като *ахтерщевен*

[7] Тодоров, Ил. Българските кораби. София, 1981г, с. 26-33, фиг. 19, фиг. 20, фиг. 24.

[8] Използвам случая да изкажа своята благодарност на доц. Елена Чакалова и на ръководения от нея екип от Биологическия факултет на СУ "Св.Климент Охридски", който професионално идентифицира пробите от различни части на разкопавания кораб, изработени от различни дървесни видове.

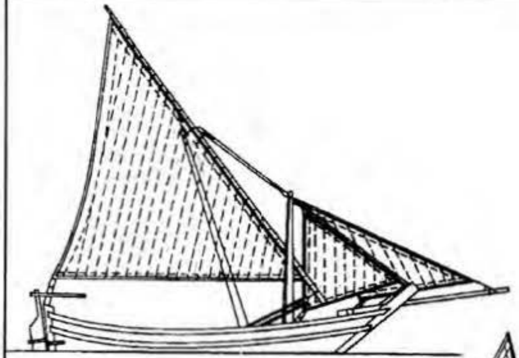

Обр. 1

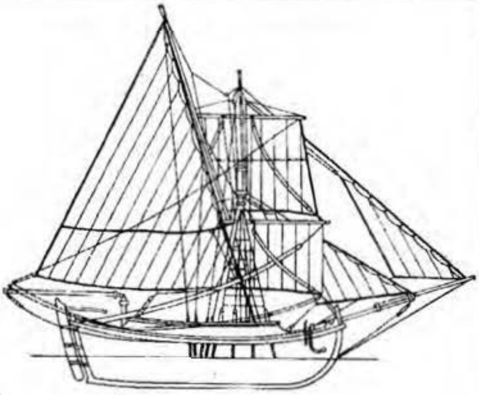

Обр. 2

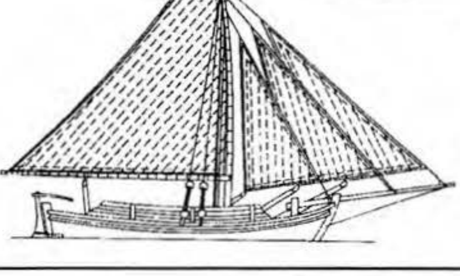

Обр. 3

THE SUNKEN SHIP NEAR URDOVIZA

(Preliminary Notes)

Kalin Porozhanov

(Summary)

The Urdoviza peninsula is near the village of Kiten on the southern Bulgarian Black Sea coast, about 60 km south of the city of Burgas. The excavations of the sunken wooden ship in the southern bay of Urdoviza were conducted in 1982, 1984 and 1986 by the Centre of Marine History and Archaeology in Sozopol, under the direction of Dr. M.Lazarov, Dr. K. Porozhanov and V. Popov. The excavations were interrupted prematurely because the research team moved to an Early Bronze Age settlement (3rd millennium BC), totally submerged in the same bay, at a place where new breakwaters were subsequently built. In view of all this, the present communication is of a preliminary nature and it does not claim to be a comprehensive publication of the excavated ship.

Considering the information obtained from the excavations the following conclusions can be made:

1. The ship probably burned and that was one of the plausible reasons for its sinking.
2. The ship was built of the following tree species: oak, beech, etc., which are very common along the Strandzha and Balkan Range sections of the Black Sea.
3. The ship was Christian in view of the presence of Christian symbols in it.
4. There were literate people on board the ship, which explains the presence of two ink-pots there.
5. It was a wooden one-mast sailing vessel, probably with *Latin* (triangular) sails and with a helm.
6. The ship had 22 m preserved length and width of 6 m.
7. For the time being the ship is dated between the 16th and mid-18th century.

Цвета Райчевска

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ТОПОНИМИЯТА В РАЙОНА МЕЖДУ БУРГАС И СОЗОПОЛ СПОРЕД ДАРИТЕЛСКИ АКТ ОТ 1493 Г.

В стремежа си да организират според потребностите си средата, в която обитават и да я направят по-комуникативна, хората създават набор от топоними. Всяко преподреждане води до появата на нов пласт от местни наименования. В тях често се интегрира и част от старите топоними, които остават незасегнати от промените. Тези топоними не следват динамичната действителност и не отразяват измененията в нея, така че в определен момент се оказват драстично различни от реалиите в променената среда. Но тъкмо поради това те носят особено интересна информация за изследователя и се превръщат в опорни точки при възстановяването на миналото.

За съжаление, колкото по-отдалечен от нас е един исторически период, толкова по-малко топоними оцеляват през времето. Затова всеки документ, който съдържа информация от този вид, е от особен интерес за нас. В тази връзка много полезни се оказват един тип османски документи, дарителски актове, т. н. *вакъфнамета*, които съдържат богата топонимична информация, поради задължителното изискване подробно да се описват обектите, за които се съставят. От дарителските актове особено интересни са отнасящите се до поземлени владения и особено, когато са съставени през ранния период на османското управление, информацията за който е по правило доста оскъдна.

Тук ще бъде коментирана топонимията, извлечена от учредителния акт, т.е. *вакъфнамето* на султан Баязид II Вели. Съществуват две оригинални вакъфнамета: едното е кратко — от 1485 г. (тип А) и второ, подробно — съставено на 14.VIII. 1493 г. (тип Б) [1] Настоящото съобщение е изградено върху информация от пълното вакъфнаме — тип Б (вж. Приложението).

С оглед на изводите от анализа на местните названия в този документ, отнасящ се до района северно и южно от Созопол, необходимо е преди всичко да отговоря на въпроса доколко надеждни са сведенията в коментираният документ.

Вакъфнамето представлява дарителски или завещателен акт. Чрез него се учредява фондация за издръжката предимно на религиозни, благотворителни, образователни и културни учреждения, както и за строителство на такива. За целта се дарявали или завещавали различни имоти, а когато се касаело за поземлени вакъфи — приходите от цели селища. Аналог на този аспект на вакъфската институция са църковните и манастирски имоти.

Върховният феодал в османската империя, в лицето на султана, губел правото си да се разпорежда в превърнатите във вакъф поземлени владения. Те ставали "свещена и неприкосновена" религиозна собственост и се изваждали от фонда на държавните земи ***(miriye)***, каквито били европейските провинции на Османската империя. По такъв начин вакъфът се изплъзвал от праворазпореждането на султана и добивал стопанска независимост и имунитет срещу намесата на държавата в стопанската му дейност.[2]

Когато били учредени от султана, както е в нашия случай, тези вакъфи обхващали землищата на много селища и представлявали огромни владения. Тъй като в държавната хазна обикновено отивал само данъкът *джизие*, управлението на вакъфа имало стопански интерес да развива и оживява владенията на вакъфа, като създава приходоносни обекти и заселва понякога твърде компактни групи население. Това обстоятелство е особено важно с оглед на изводите, които следват на края.

Процедурата по учредяването на поземлените вакъфи включвала описание на границите на имотите, което ставало в присъствието както на официален чиновник, така и на представители на местната власт и на населението. Това се налагало, за да се уточнят границите на имотите, които се вакъфирали и да се избягнат бъдещи землищни спорове. Следователно информацията, която се съдържа в този тип документи, е изключително надеждна.

Учредителният акт на вакъфа на Баязид II е от 1493 г., т.е. само 40 години след падането на Константинопол и последвалото завладяване на южночерноморското крайбрежие. Той обхващал приходите от 90 села и мезри[3], пръснати из цяла Румелия. Тези приходи били предназначени за издръжката на комплекса Баязидие в Одрин, състоящ се от джамия, медресе[4], имарет[5] и болница. Основният камък на този комплекс бил поставен десет години по-рано, на 23. IV. 1484 г., когато Баязид II бил в Одрин и се готвел за похода към Кили и Акерман.[6]

За нас интерес представлява онази част от огромния Баязидов вакъф, която лежи южно от Бургас и се състои от землищата на "касабата Соьозеболу и [намиращите се в близост] село Ченгер, село Ая Димитри, село Зунарита, село Ревандинос, село Порос и двата острова в Черно море срещу споменатия Сьозеболу — единият остров Загферан и другият остров Кешишлер", както и два пчелина и татарската общност[7], дошла от Бюкреш.[8]

Землищата на споменатите села, без това на Порос, са описани общо със землището на Созопол, но съставителят на синурнамето[9] изрично подчертава, че макар и преплетени, границите им добре се знаят от населението. Землището на Порос е описано отделно, очевидно границите му били безспорни.

В синурнамето се срещат 35 топонима. Те представляват само част от местните названия и то онези, които са имена на местности по периферията на описваните землища. Въпреки това, обаче, ние не разполагаме с друг толкова ранен документ, съдържащ толкова топоними от еднакъв порядък и в компактна територия.

Впечатлява както пълното отсъствие на турски топоними сред тях, така и грешките и деформациите при записването им от турския администратор. Това особено много затруднява тяхното локализиране. Логично е допускането на грешки. Чиновникът, който в присъствието на представители на населението и местните власти описвал границите на отделните селски землища, очевидно е бил затруднен да предаде правилно названията, които чувал. Онези от тях, представляващи описания на конкретни топографски обекти, били превеждани на чиновника и той ги записвал на турски. По същество, обаче, те не са турски топоними, а калки. Други са записани така, както ги произнасяли местните жители или така, както ги чувал записвачът. При това понякога оригиналното название се променяло до неузнаваемост.

Вторична деформация топонимите претърпяват при разчитането на оригиналния текст, записан на арабица. Поради особеностите на тази азбука, в османския език се записвали само съгласните, като над буквите се поставяли знаци, уточняващи каква гласна трябва да се чете. Поставянето на тези надредни знаци не е задължително и когато те липсват, се сблъскваме с несигурно четене на думата. Затова уточняването и локализирането на подобни топоними е доста трудна задача.

Въпреки тези уговорки, броят на местните наименования е достатъчно голям, за да се определи езиковата им принадлежност и произтичащите от анализа им изводи да са верни.

Топонимите можем условно да разпределим в групи в зависимост от географските и други реалии, които те обозначават.

№ **Топоним**	**Бележки**
I. ***Селища.***	
1. Сьозеболу	Касаба, малък полуземеделски град.
2. Ченгер	Изчезнало селище в залива Стамополу, 10 км. северно от дн. Китен.
3. Ая Димитри	Изчезнало село в устието на р. Ропотамо.
4. Зунарита, друго име Романде	На мястото на днешно Приморско.
5. Ревандинос	Дн. село Равадиново
6. Порос	Изчезнало село в землището на дн. с. Крайморие.
7. Отманлу	Изчезнало, вер. в дн. парк "Росен" бивш "Отманли". Там има р. Отманли.
8. Изявлу	Нелокализирано, вероятно изчезнало преди вакъфирането село по границата на с. Ченгер.
9. Ист[а]рия	Нелокализирано, вероятно изчезнало преди вакъфирането село по границата на с. Ченгер. Възможно е деформирано "Стария (юрт)"
II. Върхове, височини	
10. Аладаг	Вер. Алатепе около дн. с. Маринка.
11. Тарнико/Трънко	Връх.
12. Колос	Връх.
13. Линбеко	Голям връх на планина
14. Аркуна/Аркута	планина
III. Реки, водни обекти	
15. Пурна/Бурна	т.е. река, извираща от борун (нос)
16. Кара дениз	Черно море

№	Топоним	Бележки
17.	Зунарита	Река и село.
18.	Кутруз	Река и село.
19.	Аркуна/Аркута?	Река и планина.
20.	Катазире	Река
21.	Факие	Река (дере)
22.	Кьорфес	Залив (кьорфес) т.е. дн. езеро Мандра
	IV. Местности	
23.	Ески юрт	Старото землище на Отманлу, наречено "menzil" т.е. пътна станция.
24.	Палихорратно	Деформирано, нелокализирано.
25.	Юндалан	Нелокализирано, Конска поляна
26.	Ексер хорие	Местност, нелокализирана.
27.	Янхор бедура	Местност, нелокализирана.
28.	Зукна	Местност, нелокализирана.
29.	Айвалък	Местност, от "ayva" круша, дн. Крушевец ?
30.	Загферан	Остров срещу Созопол.
31.	Кешишлер	Остров срещу Созопол.
32.	Дикилмиш таш	Побит камък, маркировъчен камък.
33.	Халач деирмени	Т.е. воденицата на Халач, между Порос и крепостта Скеф.
34.	Ески хисар с друго име Тонкра	т.е. Старата крепост, нелокализирана.
35.	Юскюф хисарлък	Хисарлъка Скеф, дн. край с. Димчево.
36.	Ески кинисе	Старата църква на брега на морето.

Двадесет и два от всичките 36 топонима (около 61%), макар и силно деформирани, са явно гръцки. Етимологичният анализ за тяхното разпознаване изисква те да бъдат поставени в точния топографски контекст на района, както и да бъдат съпоставени с информация, почерпена от други източници. Това е задача, която изисква прецизни и комплексни усилия. Засега ще отбележа, че гръцките названия покриват цялото разнообразие от топоси — селища, реки, върхове, местности и др.

Останалите топоними са калки, но текстът не предлага данни за разпознаване на оригиналния език, от който са превеждани. Най-вероятно, пак от гръцки. Показателен в този смисъл е топонимът "Eski kinise", където записвачът е запазил гръцката дума "кинисе", а не славянската "черква" (Срв. с. Бяла черква, Айтоско). Това означава, че поне информаторът е бил гръцкиговорящ.

Независимо, че сами по себе си всички топоними са носители на някаква информация, искам тук да отделя три, които несъмнено отразяват по-значими археологически обекти.

1. Стара крепост.

Оригиналният текст гласи — "Ески хисар, с друго име Тонкра". Тя се намирала, както личи от малко неясното описание, в югозападния ъгъл на землището на Созопол и включените в него четири села Ченгер, Ая Димитри, Зунарита и Ревандинос. Крепостта е била в/край малка рекичка (дере), към която границата се спускала от високо тепе и после завивала на изток, за да се отправи по реката Зунарита към черноморския бряг. Там последната се е вливала в морето близо до селото Зунарита, чието име, вероятно, е взела. На пръв поглед локализирането на тази крепост изглежда лесно, като се има предвид, че в двадесетте години на XX в. там се е намирал далян със същото име[10]. Но ако следваме логиката на съставителя на синурнамето, в което селищата се описват последователно от юг на север, както и обстоятелството, че в 1493 г. къщите и приходите й са дадени заедно с тези на Созопол, възниква въпросът дали Зунарита от XV в. не се е намирала по-северно от Приморско и доста по-близо до Созопол. Категоричен е самият записвач, който казва: "[То] няма друга граница, тъй като се намира в границите (т.е. землището — Ц.Р.) на ... самия Созопол." Засега няма и достатъчно материал, на който да се опре етимологическият анализ на топонима Тонкра (варианти на четене Донкра, Донкара/Тонкара).

2. Стара църква.

В текста "Eski kinise". Намирала се е в югоизточния ъгъл на землището на село Ая Димитри, на брега на Черно море. Оттам границата вървяла по брега и стигала до дерето Аркута, което носело името на едноименната планина. Според керамичния археологически материал Карайотов прави извода, че Свети Димитър се е намирало в устието на р. Ропотамо и е изчезнало през XVII-XVIII в.[11] Действително, селото се споменава за последен път в документ от 1640 г. (засега), след което вече изчезва. Описанието на землището на Ая Димитри потвърждава предположението за местоположението на село Ая Димитри. Коя е църквата, не знаем. Най-вероятно е тя да се е казвала "Св. Димитър" и да е дала името и на селото, в което се е намирала. Тази практика се потвърждава от многобройни примери.

3. Скефски хисарлък

Отбелязан е при описанието на Порос, в северозападния ъгъл на землището му. Употребата на "хисарлък" ни навежда на мисълта за крепост вече в състояние на разруха.

Интересна е и бележката на записвача, че "Скефският хисарлък" и "воденицата на Халач" спадат към Порос, но са отделени от него и между тях има чужди места".[12] Това означава, че вклинените земи са били с друг режим на владение, различен от този на Порос, т.е. те не били вакъфски. Най-вероятно, те са били собственост на друга институция, на която Баязид II не е могъл да посегне и то не поради прословутата си набожност, а поради това, че статутът им е бил утвърден с друг височайши акт, каквито са били манастирските земи. Например, южно от Крайморие, в местността "Метоха", се намирали манастирски имоти на манастира "Св. Анастасия"[13]. Възможно е и онези, за които се говори във вакъфнамето, да са били на същия манастир. Или пък там се е намирал търсеният средновековен метох "Св. Георги", наричан още Кациница, дарен на созополския манастир "Св. Кирик и Юлита". На кой точно манастир са принадлежали тези земи може да се установи след привличането и на други документи, които вероятно се намират в турските и гръцки архиви.

В синурнамето на няколко места се споменават "стари къщи", "стар юрт" на вероятно изчезващи села, които не се срещат повече в по-късни документи. Създава се впечатление за обезлюдяване и намаляване на населението, носител на гръцката топонимия. Според проучванията за XVII в. на територията на вакъфа възникват и нови села, на които администрацията е дала турски имена, макар че населението им е българско — Кайнарджа, Саръ Муса, Чанакчи, Кайряк, Чаир и др.[14] Налага се изводът, че през XVI-XVII в. тук се настанява българско население, по-късно известно като "загърско". То обитава точно района на Равногорието, на територията на някогашния вакъф на Баязид II. Най-вероятно то се е смъкнало отвъд Балкана от т.н. Съртски села, каквато хипотеза има изказана. Придвижването им е станало по източнобалканските проходи и по долината на р. Камчия, като отправната точка е бил районът около Шуменско и Провадийско. Това население променя и създава своя българска топонимична номенклатура.

* * *

Струва ми се уместно да повторя двата извода от казаното дотук.

1. Петдесет години след падането на черноморското крайбрежие под турска власт топонимията все още е преобладаващо гръцка.

2. През XVI — XVII в. на територията на вакъфа в посочения район очевидно се настанява ново население, което идва отвъд Старопланинието и създава своя българска топонимия.

Това са два важни извода, които се налагат от анализа на топонимите от вакъфнамето, както и от данните на някои други документи. Истината е, обаче, че огромен масив от османски документи очаква своите изследвачи, чиито усилия ще прецизират, потвърдят или отхвърлят направените изводи.

Приложение:

Превод на вакъфнамето от 1493 г. в частта, която се отнася до района южно от днешния Бургас[15]

В еялета Румили, санджака[16] Силистре, касабата[17] Сьозеболу, ханетата[18] общо с [тези на] вдовиците, както е пояснено в началното вакфие и е написано в императорския регистър, са 568 ханета. А доходът, както е в този регистър, е 80 432 акчета.

В околностите на споменатия Сьозеболу, общностите на село Ченгер, на село Ая Димитри, на село Зунарита, на село Ревандинос, са от този вакъф. Но тъй като някои от границите на тези четири села са преплетени, те са очертани заедно със Созопол.

Границата, която е от северната страна на Сьозеболу и споменатата му околност, стига до дерето Пурна/Буруна, завършва, оттам върви надолу и стига до Кара дениз[19]. Оттам излиза нагоре, извива до границата от западната страна, продължава и стига до място (menzil), наречено Стария юрт на село Отманли; оттам върви и стига до известно място (yer), назовано Палхорартно. Оттам после се обръща към южната страна и стига до известно място Айвалък. Оттам се тегли върху Аладаг и стига до място (yer) наречено Ексире хорие, което значи Юндалан. Оттам продължава и стига до връх (tepe), познат като Трънико. Оттам се отдалечава, продължава и стига до връх (tepe), известен като Колос. Оттам стига до Янхор бедур. Оттам стига до голям планински връх (tepe), познат с името Линбеко, излиза и оттам стига до място (yer), белязано като Зукна. Оттам стига до главата на едно дере. В това дере има стара крепост. Тази крепост се нарича Тонкра/Донкра. Оттам продължава, обръща се в източна посока и влиза в дерето с име Зунарита и стига до Кара дениз. По този начин границата, която е от изток и някои граници от северната страна стигат до Кара дениз.

Ченгер.

Броят на ханетата на село Ченгер заедно с [тези на] вдовиците е 33, както е записано в регистъра, а приходът е 2596 акчета. Другата граница на това село започва от дерето Зунарита, върви по това дере, стига до старите къщи, които принадлежат на известно село, наречено Изявлу. Оттам се изтегля и стига до старите къщи, които принадлежат на село с име Истрия, което е в дерето Кутруз.[20]

Ая Димитри.

Къщите на споменатото село Ая Димитри заедно с вдовиците по време на вакфирането и както е записано в императорския регистър са 85, а приходът на това село в регистъра е 9950 акчета. Северната граница на селото стига до дерето Пурна/Буруна [и върви] докато стигне до планината (dag). От източната страна границата му стига Кара дениз. От южната (kibla) страна границата стига до Старата църква на брега на споменатото море. От тази църква върви направо, стига до дерето на планината Аркуна/Аркута. Границата на западната страна стига до споменатата планина.

Зунарита.

Споменатото село на име Зунарита, което в онзи регистър е записано Романде няма отделна граница, тъй като се намира в границите на споменатата околност на самия Сьозеболу.

Ревандинос.

Къщите на споменатото село на име Ревандинос, заедно с вдовиците по време на вакфирането, както са записани в регистъра са 46 и приходът в същия регистър е 5237 акчета. Отделната му граница [започва] от полите (dibinden) на върха (tepe), който е под селото. Откъм морето и от двете страни стига до планината.

Лозята, нивите, ливадите и местата на споменатия град (Kasaba) и четирите села, влизат едни в други и се смесват. Не е лесно да се определят отделните граници. Поради преплитането, като изключим Ая Димитри, те се разграничават въз основа на предишно подробно изложение. Положението сега е такова, че границите на всяко едно [село] се знаят и без съмнение са познати между населението.

Двата острова, които са в морето срещу Сьозеболу, са от този вакъф. [Единият е] остров Загферан, а на другия остров зад гърба на този към страната на морето живеят монаси (kesisler). Този, който владее като вакъф Сьозеболу, той владее и двата острова.

Порос.

Броят на къщите (ev) на село Порос от санджака Силистре, заедно с вдовиците, по време на вакфирането е записан в споменатия регистър 71 домакинства (hane), а приходът в дефтера е 10803 акчета. От западната страна границата стига до известното езеро (göl), наречено Кьорфес, което е под споменатото село. Обръща се от главата (началото) на езерото, упътва се към границата, която е откъм езерото в южна посока. Оттам после влиза в дере, което се нарича Катазире. Оттам се изтегля, стига до един побит камък. Оттам върви и стига до два камъка. Оттам стига до друго езеро. Това езеро влиза в Кара дениз, което е границата му от източната страна. От северната страна границата е споменатото море. От западната страна е и известното дере, наречено Факих. От него продължава, стига до място, известно като Искеф хисарлък. Този Искеф хисарлък и воденицата на Халач са от околностите (землището) на село Порос, но са отделени от него. Между двете има места, които са чужди.

---

[1] Gökbilgin T., XV-XVI asirlarda Edirne ve Paşa livâse. Istanbul, 1952, Vakfieler, s 10-184.

[2] Повече за поземления вакъф вж. Мутафчиева В. Основни проблеми в изучаването на вакъфа като социално-икономическа структура на Балканите под османска власт. — В: Проблеми на балканската история и култура, С., 1979, също и цитираната там литература.

[3] Орница, посевна площ, върху която нямало населено място.

[4] Мюсюлманско училище, обикновено към някоя джамия, в което се преподавало религия, право и някои елементарни знания от другите науки.

[5] Благотворително заведение, обикновено към джамия, където се оказвала помощ на бедни и пътници и се раздавала безплатна храна.

[6] Кили и Акерман били завладени през юли-август 1484 г. Osmanli tarih ensiklopedisi, Istanbul, c. II, s. 32-33.

[7] cemaat

[8] Gökbilgin, ibid. s.

[9] т.е. описанието на границите.

[10] Ст. Райчевски. Българинът и морето, С, 1997, с. 79.

[11] Иван Карайотов. Потъналото пристанище. — Морски свят, февруари, 1987, с. 40-42.

[12] Gökbilgin, Ibid. p. 18.

[13] ДА, Бургас, архив Нико Попов, ф. 829 к, опис I, а.е. 24, л. 29.

[14] Райчевска Цв., Вакъфите в Странджа. — ИМЮИБ, XIII, с.66.

[15] В текста на арабица няма препинателни знаци. Те са поставени при превода в зависимост от граматичната и логическа структура на текста.

[16] Еялет и санджак са административни единици, приблизително съответстващи на окръг и околия.

[17] Малък полуземеделски град в османската империя.

[18] Тук хането съответствува на къща.

[19] Черно море.

[20] Южно от Созопол е имало далян на име Кутрас. Вж. Райчевски Ст., Българинът и морето, С., 1997, с. 79.

NOTES ON THE TOPONYMS BETWEEN BURGAS AND SOZOPOL ACCORDING TO THE DONATION ACT OF BAYAZID II FROM 1493

Tsveta Raitchevska

(Summary)

Sultan Bayazid's Donation Act is one of the very few documental sources on the history of the region from the XV th century period. The part that interests us contains the names of several villages (Tchenger, Zunarita, Aya Dimitri, Revandinos, Poros and the kasaba of Sozopol with the two small irelands - Keshishler and Zagferan). The revenue of those villages together with their territories were donated to the mosque and the whole religious complex built by Bayazid II in Edirne.

In order to avoid future disputes the boundaries of each settlement were discribed in detail. As a result the Donation Act contains a great number of toponyms of mainly Greek origin. Part of them denotes interesting archeological information, which helps us solve some problems related to Historical Geography.

Константин Господинов

ПИРГОС И ПОРОС/ПОРО — ПИСМЕНИ, КАРТОГРАФСКИ И АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗВОРИ СРЕЩУ ЕДНА НЕОБОСНОВАНА ЛОКАЛИЗАЦИЯ

Пиргос е известен от няколко групи писмени извори. Най-ранни са византийските. За пръв път се споменава в поемата на Мануил Фил[1] във връзка с похода на византийския пълководец Михаил Глава Тарханиот през 1263 г. Отбелязва се и от византийския автор Дука[2], при описанието на военните действия предхождащи завладяването на Константинопол от турците през 1453 г. Друга група ранни писмени извори, споменаващи Пиргос, са османските имотноправни документи, като се почне от едно извлечение от документ за вакъфа на Искендер паша, отнасящо се за 1502 г.[3] Две обособени и многобройни групи извори от времето на османското владичество са пътеписите на арменски, европейски и турски пътешественици, търговци и военни[4], както и карти и атласи отпечатвани в Европа и Русия[5]. Към всички тях трябва да се прибавят и сведенията за Бургас от XVIII в. насетне. На мен сега ми е трудно да проследя езиковедски и хронологически процеса на турцизиране на името на града и появата на крайната и позната днес форма — Бургас. За това са нужни изследванията на турколог. Тази топонимична приемственост обаче е очевидна.

Пристанище с името Porro или Poro (с двойно или единично "r" или единични варианти — Porti, Sportti) е отбелязано в средновековни морски карти най-рано в 1318 г. и оттогава непрекъснато в продължение на XIV-XVI в. Името продължава да бъде отбелязвано и в сухоземните европейски карти от XVI-XVIII в., както и в някои късни представители на морските карти от последния период.[6] Най-късното познато ми отбелязване на Порро/Поро е в картата на Jan Hendrik Kinsbergen около 1775 г.[7]

Порос се среща най-рано в един акт на Цариградската Патриаршия от 1270 г.[8] По-късно не селището, а река (т.е. езерен отток) Порос се споменава в едно копие от 1553 г. на гръцки портолан, чиито вероятни източници са с около век по-ранни[9]. След това името се среща в османски писмени извори от XV-XVII в., от които най-ранният е вакъфнамето на Баязид II от 1485 г.[10] Порос престава да се среща в изворите към края на XVII в.

От извороведския преглед правят впечатление няколко неща:

1. Пиргос след първото си споменаване в XIII в. неизменно се среща в изворите до днес, като името естествено се замества от турцизираната му форма Бургас — според досега известните ми данни около средата на XVIII в.

2. Името Порро/Поро се среща единствено в карти, а Порос само в текстови извори с едно изключение — картата на Nicolaas Witsen от края на XVII в.[11], ако се приеме че отбелязания там топоним Piroes Fl. (река Piroes) е деформация от Порос.

3. Друго, което отчетливо се забелязва е, че и двата топонима — Порос от края на XVII в., а Порро/Поро от края на XVIII в. вече не се срещат. На тяхно място се появява топонима Форос. Първото му изолирано отбелязване е в картата на Joseph-Nicolas Delisle от 1738 г.[12] По-често Форос започва да се среща от края на XVIII в. нататък, като до третата му четвърт се среща синхронно с Порро/Поро. Употребата на Форос без паралелното Порос се налага през XIX в.

4. Порос в годините на османското владичество сигурно може да се определи като селище, но се среща веднъж и като река — в портолана от 1553 г. Като река е и последното му отбелязване в картата на Nicolaas Witsen от края на XVII в.

5. Форос, обратно, с изключение на първото му отбелязване в картата на Joseph-Nicolas Delisle от 1738 г., в другите случаи, когато е изрично казано се определя като нос, залив, река или пристанище, но не и като селище. Дори Жан-Батист Льошьовалие в 80-те години на XVIII пише *"древното пристанище Форос, при което няма вече град"*.

Изворoведският анализ дава възможност да се направят следните изводи:

1. Днешният Бургас възниква през XIII в. и продължава съществуването си до днес, като е налице почти непрекъсната приемственост в неговия живот. Откриват се, обаче, периоди на прекъсване като този вероятно след средата на XV в. — резултат на походите на османските турци за завоюване на крайбрежието. Затова в документа за вакъфа на Искендер паша, отнасящ се за 1502 г. Пиргос е отбелязан като мезра.[13]

2. Ако приемем, че звуковата идентичност и географската близост, в която се ситуира информацията за Порос и Порро/Поро е достатъчно основание да ги отъждествим, от това следват няколко извода.

2.1. На първо място трябва да се приеме, че в условията на доминацията на Византия по Южното Черноморие в отделни периоди от средновековието и доказаното тук гръцко етническо присъствие, появата на гръцкия топоним Порос е съвсем естествено. Следователно това е вероятно името, което се употребява и от населението и в официалната византийска книжнина. Появата на Порро/Поро и то само в италиански, португалски или други европейски карти, т.е. само в чужди извори, е достатъчно основание да се приеме, че това е деформираното от чужденците име Порос.[14]

2.2. Порос е селище, което възниква на място, което със своите физикогеографски особености е определило името му. Тези особености са проток или място, където се преминава през протока.

2.3. Първите данни за Порос са от втората половина на XIII в., поради това може да се приеме, че тогава е възникнало селището, т.е. синхронно на Пиргос.

2.4. Порос е селище, което в началото на турската власт, за разлика от Пиргос се развива възходящо, тъй като дава около 10000 акчета приход през 1493 г. (в същото време, когато Пиргос е мезра) и стига до 19707 акчета през 1574/1575 г.[15]

Във втората половина на XVII в. може да се приеме, че селището вече е в криза, защото домашните извори за него прекъсват от края на XVII в. нататък.

2.5. В XVIII в. включително, името Порос се замества от Форос. Заместванията на "п" и "ф" е известно явление и се дължи на доста стари особености в развитието на евразийските езици[16]. Ето няколко примера, без претенции за системност: при подобни топоними — Босфорос и Боспорос за днешния Босфор[17] или Таврическия Боспорос и Босфорос; при превръщането в тракийска езикова среда на Филипополис в Пулпудева, при което първата съставка филипо- се преобразува пулпу, а втората -полис се превежда с -дева[18]; при различни други топоними — Хафса (Хавса) — Апса, Хапсиа[19]; при антропоними (Стефан-Степан); термини за предмети (трофей-тропайон[20], фиала-пиала) или примерно в странджанските говори[21]. В процеса на заместване на "п" с "ф" и обратно по принцип би могло да се наблюдават две различни последици: при едната да има само просто заместване заради фонетични закономерности, а при другата, производната дума да се натоварва с нов смисъл. В случая с Порос-Форос надали е налице второто, каквато възможност търси Петър Коледаров, обяснявайки името Форос с наличието на пазар, явно свързвайки го с латинското "forum"[22]. По-скоро може би трябва да се търси връзка с корена на латинските думи — "foro", "пробивам" или "forus", "пътека" между два реда пейки на гребци[23] или нещо подобно, при което се запазва старият смисъл на топонима. Във всеки случай такова изследване е по силите на специалисти езиковеди.

2.6. Синхронната употреба на Порро/Поро и Форос през XVIII в. според мен се дължи не на действително съществуване на първия топоним, а на инерция в западноевропейската картография. Мисля, че това е анахронизъм в картните източници, които като тип са характерни с консерватизма си. Още повече, че в по-голямата си част, за този период и за земите на Османската империя, те са резултат не на аутопсия, а на кабинетна работа и ползване на стари клишета.

2.7. Употребата на топонима Форос предимно за обозначаване на географски обект (река, залив) или за естественото пристанище, оформено в него (с изключение на най-ранното отбелязване от 1738 г.) и липсата на селището Порос в домашните извори показва, че може би в XVIII в. то е престанало да съществува.

Така описаната история на Пиргос, Порро/Поро и Порос на пръв поглед създава впечатление за безпроблемност. В популярната и научната литературата се завърза, обаче, остра дискусия. Основно тя се концентрира във въпроса: Къде са се намирали споменатите топоними през средновековието и какво е отношението между тях?

На първо място стои въпросът за отношението между Порос от една страна и Поро/Порро от друга. За сега, доколкото ми е известно, в нашата литература, проблемът между Порос от патриаршеската грамота и Поро/Порро от морските карти е поставен само и то отскоро (1981 г.) и единствено в работите на Божидар Димитров, където той използва данните от византийския източник. Според тогавашното негово становище този въпрос остава открит. За съжаление в изречението, в което се установява това мнение на Божидар Димитров, има техническа грешка в израза: "*Разбира се, остава открит въпросът дали "Порос" от патриаршеската грамота е същият, за който става реч в нея ...*"[24] Това до известна степен затруднява тълкуването на становището на автора. Според мен, колебанието у Божидар Димитров в отъждествяването на Порро/Поро с Порос може да се обясни само с едно предварително поотделно локализиране на двата обекта на две различни места. И тъй като, както ще стане ясно по-долу, авторът локализира Поро/Порро при протока на Бургаското езеро, а не при протока на Мандренското езеро, то вероятните (но изрично непредставени от него) разсъждения на Божидар Димитров относно Порос от патриаршеската грамота, по-скоро са го свързвали с протока на Мандренското езеро, отколкото с протока на Бургаското езеро. В крайна сметка, дали предложения тук хипотетичен анализ е верен или не, няма голямо значение, защото самият Божидар Димитров, вече явно освободен от своите колебания през 1984 г. пише: "*Името* (Poro — добавка моя -КГ) *в картите е незначителна деформация на официалното име на селището Πυργος или Πορος, което се среща в данни на литературната традиция от 1263, 1270 и 1453 г.*"[25]

На второ място стои въпросът за отношението между Пиргос и Поро/Порос. Те винаги са се възприемали като различни селища, докато Божидар Димитров не постави под съмнение това и създаде един изкуствен проблем[26].

Според становищата преди хрумването на Б.Димитров едното селище, което е с две форми на името — Порос (според гръцкия вариант) и Порро/Поро (според западноевропейските средновековни карти) трябва да бъде локализирано при протока (на гръцки — "порос") на Мандренското езеро, където и до днес се е запазило местното име Форос за носа и залива.[27]

Второто селище — Пиргос, традиционно е било локализирано при дн. Бургас.[28] При това естествено е била търсена връзка между имената Пиргос и Бургас. Последното се обяснява или като турцизирана форма на гръцкото Πυργος или на латинското Burgus.[29]

Според Божидар Димитров имената Пиргос, Порос и Поро се отнасят до едно и също селище с пристанище и то е близо до протока ("пороса") на Бургаското езеро, а не на протока ("пороса") на Мандренското езеро. Пиргос — селището е било разположено под съвременните пристанищни съоръжения на Бургас на малко полуостровче между рибарския и въглищния кей[30]. Недалеч от него в протока на Бургаското езеро се е намирало пристанището на това селище. Италианските моряци според Б.Димитров са отбелязали на картите си само пристанището. Отдавайки внимание на топографските особености на неговото разположение италианските картографи са записали името Порос (деформирайки го в Порро/Поро) по мястото, където е било пристанището, като по-важно за тях, а не името на селището Пиргос, към което то е принадлежало. Тази ориентация на вниманието на италианците според Божидар Димитров вероятно се дължи и на незначимостта на селището и крепостта Пиргос, което личи от безличното му име — в превод на български означаващо само "кула"[31]. Текстът на Божидар Димитров е неясен относно въпроса, как според него гръцки говорящите са наричали пристанището: т.е. дали също е носило името на селището — Пиргос или и от тях е наричано Порос.

Така представена, тезата на Божидар Димитров е в един по-напреднал и много по-логичен етап от своето развитие. Отначало авторът не беше достигнал до идеята за поотделното назоваване на селището (Пиргос) и пристанището

(Порос), поради което му се наложи да обяснява очевидно неприемливата хипотеза, колко е лесно да бъде деформирано името Пиргос или Бургос в Порро/Поро[32]. Ето защо е учудващо защо по-късно пак се връща към идеята, че "*името в картите е незначителна деформация на официалното име на селището Пиргос или Порос*"[33].

Аргументите на Божидар Димитров за прелокализацията на Поро от протока на Мандренското езеро в протока на Бургаското езеро са:

1) в картите Поро е на север от Скафида (която със сигурност е при дн. с. Димчево), а в тази посока лежи протокът на Бургаското езеро, докато протокът на Мандренското езеро според Божидар Димитров е на юг;

2) в италианските карти Поро е в средата на Бургаския залив, където е и протока на Бургаското езеро [34].

3) едва ли е възможно функционирането на две пристанища — Скафида и Поро — на такова незначително разстояние от 2-3 км едно от друго[35].

Иван Бубалов на базата на Б.Димитров създаде своя собствена хипотеза. Според него, в различните извори за района от XIII в. насам, когато се говори за Пиргос, Поро или Порос всъщност става дума за два различни обекта: 1) протока на Мандренското езеро ("порос") — само като географски обект с име Порос и Поро; 2) селището на мястото на дн. Бургас — споменавано от изворите като Поро, Порос, Пиргос и със съвременното име Бургас (чието първо споменаване според Бубалов е в 1715 г.[36] — като прочита грешно, че на картата пише Бергас[37]). Вероятният район за локализация на въпросното селище според Иван Бубалов е в днешната централна градска част на Бургас. А това, кой от двата обекта конкретно визира извора, се разбира от това кой е "смислоразличителния елемент" т.е. определението което придружава собственото име. Когато обектът е квалифициран от писмения документ като "селище", тогава според Иван Бубалов, сведението се отнася за селището Пиргос/Порос/Поро в дн. Бургас. А когато обектът е квалифициран като "река" или "проток", това според Иван Бубалов означава, че авторът на извора визира протока на Мандренското езеро, където изобщо не е имало селище[38].

Според мен последните две хипотези са неуспешен опит да се коригира утвърдилото се преди това схващане.

Ако първо анализирам Иван Бубалов, още на пръв поглед конструкцията му е трудно приемлива. Излиза, че в един диаметър от около 7-8 км се разполагат, от една страна, два топонима Порос и Пиргос, а от друга, два обекта — съответно при Мандренското езеро и при Бургаското езеро И вместо да се приеме поестественото, че на всеки отделен обект принадлежи отделно и отличаващо го собствено име, приема се, че и двете — Порос и Пиргос принадлежат на единия обект (Бургас), а едното — Порос само на другия от тях (протока на Мандренското езеро).

Иван Бубалов не е изконсумирал докрай собствената си методологическа база, защото очевидно е, че собственото име на обектите е най-концентрираният, конкретен и краен "смислоразличителен елемент", а при него тази роля е напълно игнорирана за сметка на определението, придружаващо собственото име. Този аргумент сам за себе си наистина е с второстепенна стойност. Неговата сила обаче многократно се увеличава като се допълни с това, че не отговаря на действителността твърдението на Иван Бубалов, че в района на протока на Мандренското езеро и н.Форос не е имало средновековно селище. Напротив, тук концентрацията им е доста голяма. Ето ги, проследени от запад на изток:

1. Селище на северозападния бряг на разлива Узунгерен — от късната античност до късното средновековие. Не може без разкопки да се проследи наличието или липсата на приемственост през целия период.

2. Селище над южния бряг на Узунгерен — от елинистическата епоха. Характерно е голямото количество дъна от амфори.

3. Селище до разклона между шосетата за М.Търново и Созопол — от късната античност (IV в.).

4. Кула в м. Пода на самия бряг на протока на Мандренското езеро — с допустима датировка XII-XIV.

5. Селище на възвишението от източната страна, над кулата. Намира се много рядко (поради разрушаването на повърхността от каменна кариера) керамика от римско време и късното средновековие.

5. Селище до рибарските хижи на западния бряг на н. Форос на северозападния ъгъл на малко заливче, образувано от извивка в западния бряг на н.Форос — най-вероятно от III-VII в.

6. Селище на източния бряг на н. Форос, северозападно от Крайморие — най-вероятно от III-VII в. Останките от него се откриват на свлачище, което е оставило един обособен, под формата на малък нос терен. Свлачището продължава да е активно. Вероятно тук братя Шкорпил са описали многото зидове — вероятно сега потънали в морето вследствие наличието на свлачището[39].

7. Между последните две селища са разкрити част от крепостна стена и кула от късната античност и средновековието.

Така аргументацията на Ив.Бубалов се обръща срещу самия него. След като и около протока на Мандренското езеро също има средновековни селища, това означава, че именно някое от тях най-вероятно се е наричало Порос, в съответствие с местоположението си до пороса (протока) на Мандренското езеро и различавайки се по собственото си име от съседното Пиргос. Следователно, когато изворите определят собственото име Порос като река — те визират протока на Мандренското езеро, а когато го определят като селище имат предвид разположеното на бреговете на този проток селище.

Най-накрая писмените извори от началото на османското владичество напълно опровергават хипотезата на Иван Бубалов. В описанията на два различни съседни вакъфа приблизително в едно и също време, поотделно във всеки от изворите, се споменават две селища с имена: Пиргос и Порос. Пиргос фигурира, като мезра в извлечение от документ за вакъфа на Искендер паша, отнасящо се за 1502 г., а Порос — във вакъфнамето на Баязид II за учредяването на вакъфа му, което има две редакции — едната датирана в 1485 г.[40], а другата в 1493 г. При това двата вакъфа са съществували едновременно. Следователно включените поотделно в тях Пиргос и Порос не може да са едно и също селище[41]. Най-общо, разположението на тези две селища едно спрямо друго се определя от факта, че вакъфът на Искендер паша, където е Пиргос, е от север, а вакъфът на Бязид II, където е Порос, се разполага на юг от Мандренското езеро.

И още нещо. Пиргос е определен като мезра. Мезрата е землище, което съществува обособено и неслято със землищата на околните селища. То, обаче, в дадения момент няма свое селище на територията си, към което да принадлежи. Причината за описаното състояние обикновено се състои в това, че някога всъщност е имало такова селище, но поради някакви причини е заличено или жителите му са го напуснали, били са избити и т.н. Войните, които турците водят за завладяването на Черноморското крайбрежие 30-35 години преди това, чудесно обясняват защо Пиргос е попаднал в това състояние. Новата власт, обаче, не разпределя землището на Пиргос между околните селища и го оставя със статут на мезра. Земята му може да се обработва от околните жители или от временно настанено население, но си остава обособена и отделна. Причината за такова поведение на властта се обяснява с перспективата отново да бъде заселено постоянно население, което да поддържа числото на необходимите за благополучието на държавата или в случая на вакъфа производители на блага и данъкоплатци.[42] Такава именно е и по-нататъшната съдба на Пиргос.[43]

И така, на границата на XV и XVI в. според османските документи (а те се отличават с висока, за времето си, степен на прецизност и подробност), Пиргос е мезра (т.е. в момента няма селище) разположена от север, а Порос е селище, разположено от юг, което дава приход от 10000 акчета. Как тогава според логиката на Иван Бубалов и двете имена ще се отнасят за един и същ обект, разположен в днешния Бургас. Това просто е абсурд. Няма да помогнат и опитите на Иван Бубалов да подложи на съмнение преводите на османските документи[44] — това просто е свръх неговата компетентност.

Божидар Димитров също е изградил теза по-скоро основана на умозрителна логика, отколкото на обективни обосновки.

Първият му аргумент, че Поро/Порос в картите се нанася винаги на север от Скафида е лесно оборим, поради противоречието му с действителността. Ако се отиде на терена с компас в ръка, ще се открие, че протокът на Мандренското езеро е на североизток от Скафида (дн. с. Димчево)[45], а не на юг, както твърди Божидар Димитров. Това прави негодна цялата схема на Божидар Димитров за предимство на протока на Бургаското езеро пред протока на Мандренското езеро при избор на място за локализиране на Поро. Протокът на Бургаското езеро, обаче, е също на североизток. Поради това резултатът от нашите разсъждения, колкото и да е положителен, като безусловно опровержение на хипотезата за прелокализирането на Поро, толкова е и отрицателен, защото се лишаваме изобщо от възможността да използваме средновековните карти като извор за локализирането на Поро.

За втория аргумент, че Поро винаги се нанася в средата на днешния Бургаски залив, самият Божидар Димитров признава, че го използва независимо от риска, породен от неточността от съвременна гледна точка на средновековните карти. В случая, обаче, това надали е само риск, защото неточността на средновековните карти е толкова голяма, че ги прави неизползваеми. На някои от тях в средата на залива е поставен Анхиало, дори Несебър, а знаем, че в действителност те не са там. От друга страна при поглед върху съвременната карта е безусловно видно, че точно в дъното на залива са и двете места, където има претенции да бъде локализиран Поро — и протокът на Мандренското езеро, и протокът на Бургаското езеро.

Третият аргумент, че не може да има пристанища толкова близо едно до друго, е несъстоятелен. Възникването на пристанищата в тази епоха се определя предимно от удобните природни условия и нищо не пречи навсякъде, където има такива, това да се получи, независимо от близостта им.

От всичко казано дотук става ясно, че трябва да бъдат преутвърдени старите възгледи, че Порос/Поро е на протока на Мандренското езеро, а Пиргос — някъде в центъра на гр. Бургас.

Накрая във връзка с първия аргумент на Божидар Димитров искам да потърся ново обяснение за появата на Порро/Поро в морските карти, условно казано, "северно" от Скафида.

Според мен информацията, която последните носят, е организирана на базата на два абсолютно различни принципа. Съгласно единия принцип чрез геодезични и астрономически измервания се събират данните за изобразяваната земна повърхност, които се разполагат върху картния лист, в рамките на възможностите на неговата двуизмерна плоскост по законите на геометрията. По този начин е организирана информацията за бреговата линия и за селищата във вътрешността на сушата (в картите, в които има от последните). Затова само тук имат истинска стойност понятията север, юг, изток и запад.

Друга група данни, отразени върху картата, е организирана върху друг принцип — на еднолинейна последователност. Използван е при отразяването на пристанищата едно след друго. Той е бил прилаган като се е следвала вече нанесената брегова линия и местоположението на пристанищното име, взето от списък (от рода на портоланите), е било обвързвано с нея. Като имаме предвид характеристиките на портолана разстоянията и посоките от пристанище до пристанище също са били измервани. Еднолинейният подход при нанасяне на пристанищата, обаче, има приоритет пред този, основан на измерванията на разстоянията и посоките. Това личи от следния факт. Имената на пристанищата се четат така, като че ли се следва маршрута на кораб, влязъл в Черно море и обиколил го в посока обратна на часовниковата стрелка. Посоката е традиционна, водеща началото си още от древността и подчинена вероятно на посоката на теченията по Черноморските крайбрежия. Поради това по южния бряг на Черно море четенето е възможно като се завърти картата така, че изтокът да е нагоре, а погледът да е от запад; пристанищата по източния бряг се четат, ако погледът е от юг; пристанищата по северния бряг — ако погледът е от изток; а пристанищата по западния бряг се четат, ако погледът е от север, а югът на картата е поставен отгоре.

И ако това е вярно, тезата на Божидар Димитров, заключена в първия му аргумент, че Поро в картите е на север от Скафида, придобива дълбок порок. Всъщност разположението на Поро от тази страна на Скафида е резултат на по-предното му положение при общо движение от север на юг по Западночерноморското крайбрежие, а не на това, че е по на север. На пръв поглед изглежда, че разграничението е съвсем формално. То става, обаче, много съществено в случай на по-дълбока гънка в брега. Такава се получава например при Бургаския залив. Ако се приеме, че е било плавателно и Мандренското езеро, тогава се получава още по-изразена ситуация, при която направеното разграничение се явява много полезно. Това е така защото разположени по бреговете на Бургаския залив и Мандренското езеро евентуални пристанища може да са разположени едно спрямо друго и в направление изток — запад, т.е. не както е в доминиращите случаи по Западночерноморския бряг в направление север — юг. Тогава в твърде схематичния образ на средновековните карти, съчетан с твърде дребния мащаб, много естествено, ако ориентираме картата със севера нагоре, и ако пристанищните имена се окажат разположени едно под друго, това няма да означава, че те и в действителност са в направление север — юг. Точно това е и обяснението за разположението на Порро/Поро и Скафида върху картите и отношението между тях. Ако ориентираме коя да е от картите със севера нагоре, по-горното разположение на Поро спрямо Скафида ще е в резултат на по-предното му положение, а не на това, че е на север от Скафида. И наистина преди да се отиде до Скафида се минава през протока, където може да се локализира Порро/Поро. След това при излизане от Мандренското езеро картографът не е отбелязал още веднъж Поро, тъй като това е било вече сторено.

---

[1] Мануил Фил, 1980, с. 142.

[2] Карайотов,И., 1991, с.16-17; Карайотов,И. и др., 2000, с. 79.

[3] Райчевска,Ц., 1991, с.8-9,16. Райчевска,Ц., 1992, 1,6.

[4] Карайотов,И. и др., 2000, с. 79-83, 95-105.

[5] Вж. сборниците: Холандия-България, 1981; Колекция д-р Симеон Симов, 1986; Военен архив, Виена, 1986; Странджа, 1990.

[6] Джурова,А. и др., 1978; Димитров,Б., 1984. Най-ранното отбелязване е в картата на Petrus Vesconte — вж. тук пос.съч., карта № 3. Вж. още сборниците в бел.5 плюс сборника Швеция-България, 1980.

[7] Холандия-България, 1981, (№ III,8), с.28-29; табл.23; Странджа, 1990, № I,96, с.56, с.108-109, фиг.23.

[8] Димитров,Б., 1981, с. 430.

[9] Орачев,А., и др., 1988, с. 89.

[10] Райчевска,Ц., 1990, с. 57-71. Вж. и статията на Цвета Райчевска в настоящия сборник.

[11] Холандия-България,1981. (№ I,8) с.8-9,14, табл.8; Странджа, 1990 № I,85, с.53, фиг.14. Тук топонима е деформиран като Piroes Fl, т.е. река Piroes.

[12] Колекция на Симеон Симов,1986, № II.68, с.40, табл.34. като Furas.

[13] Райчевска,Ц., 1992, 1,6. На базата на други аргументи такъв е изводът и на Димитров,Б., 1978, с. 63.

[14] Димитров,Б., 1984, с. 18.

[15] Райчевска,Ц., 1990, с. 63, табл.4.

[16] Мещерски,Н.А., 1972, с. 57.

[17] Карайотов,И., 1991, с. 19.

[18] Detschew,D., 1976, S. 877.

[19] Френски пътеписи за Балканите XIX в. С., 1981, с.570.

[20] Карайотов,И., 1993.

[21] Гълъбов,И., 1957, с. 86

[22] Koledarov,P., 1970, p. 253.

[23] Войнов,М. и др., 1990, с.270, 271.

[24] Димитров,Б., 1981, с.431; първото място, където Б. Димитров въвежда данните на Патриаршеския акт е в Димитров,Б., 1978, с. 61, където обаче все още не поставя въпроса за идентичността на Порос от Патриаршеския акт и Порро/Поро от морските карти.

[25] Димитров,Б., 1984, с. 18.

[26] Димитров,Б., 1978, с. 58-62. След тази статия идеята многократно се повторя в многобройни популярни и научни работи. вж. например Димитров,Б., 1980, с. 209-218. Напоследък обаче, се забелязва опит у Б.Димитров да премълчи тази теза. Дано това е знак, че развилата се дискусия (макар и на страниците на местния периодичен печат) има отражение и той най-сетне е видял нейната несъстоятелност. За последното вж. Димитров,Б., 1998, с.2. Тезата на Б. Димитров обаче, намери широко отражение. Вж. например Орачев,А., и др., 1988, с. 89. Най-голямо влияние тя оказа на бургаските краеведи. Някои продължават да я репродуцират като своя и да я доразвиват, като в крайна сметка се отдалечават доста от нея — вж. например последно у художника Ангелов,М., 1999, с. 9-12. Тук М.Ангелов твърди, че е открил Порро върху средновековните морски карти много преди Б.Димитров. Според мен това е съмнително. Михаил Ангелов не датира своята статия във в-к Черноморски фронт, с която претендира за първооткривателство (а ако има такава коректно беше да го направи). Обаче, най-ранната негова статия по тези проблеми, която аз познавам, е от 1980 г. Вж. Ангелов,М., 1980, с. 4. От своя страна Божидар Димитров предлага идеята за идентичност на Поро и Бургас за пръв път в сп. Отечество, точно както твърди Михаил Ангелов, но статията тук е от 1977 г. следователно той е първи — вж. Димитров,Б., 1978, с.38. В статията си от 1999 г. в сп. Море Михаил Ангелов обвинява други неназовани от него автори, че "с противоречивите си мнения внасят неясноти и объркване за читателите" (според мен вероятно провокиран от публикуваната малко преди това също в Море, VII, 1999, 3-4, с. 10-11 моя статия). Всъщност точно той е авторът с противоречивите тези. Той е забравил, че в ранните си статии, като цитираната по-горе, поддържаше същото както Божидар Димитров становище. За това вж. и Ангелов,М., 1987, с. 4; Ангелов,М., 1984, с. 4. Това са сравнително ранни негови статии и както в тях, така и във всички останали до 1998 г. неизменно Поро и Пиргос са тъждествени и локализирани в днешния Бургас. В последната, обаче в "Море" от 1999 твърди съвсем различно — че Порро трябва да се локализира в м. Сладките кладенци, а Пиргос при старото пристанище на Бургас. Отделно трябва да се каже, че тази теза не подлежи на коментар — просто в м. Сладките кладенци няма средновековен обект.

Иван Бубалов пък продължава да се смята за привърженик на тезата на Б.Димитров (Бубалов,И., 1999, с. 9.) макар, че както ще се види, неговите идеи са доста по-различни. Явно И.Бубалов не е разбрал добре какво всъщност пише Б.Димитров.

[27] Иречек,К., 1974, с.832-834; Koledarov,P., 1970 p. 253.

[28] Иречек,К., 1974, с.838. Миков,В., и др., 1936, с. 136. Естествено и Божидар Димитров във всички използвани тук негови работи;

[29] Миков,В., и др., 1936. с. 136 — приемат произход от латинската форма. Божидар Димитров извървява пътя от допускането, че е по-вероятно да произхожда от турцизиране на латинската форма, до твърдото убеждение в това. Според него местното население винаги е наричало селището с латинското Бургус или в гръцкото му произношение Бургос, а гръцкото Пиргос е употребявано само в официалната литература. Вж.: Димитров,Б., 1978, с. 61,62; Димитров,Б., 1981, с. 429; Димитров,Б., 1984, с. 18.

[30] Струва ми се, че Божидар Димитров е имал пред вид носа, който се е вдавал в морето като продължение на продълговата височина, билото на която се отделя при хотел "Космос" и

завършва на бул. "Иван Вазов" при пресечката му с ул. "Гладстон" (за релефа вж. Балабанов.П., 1979, с. 27). Краят на тази височина някога е стигал по-далеч към морето, но поради естествените свлачищни процеси (видими днес при другата височина, която се отделя пак при хотел "Космос" и завършва при Казиното) и при изграждането на ж.п. линиите е било вероятно значително унищожено. Следователно ако в края му е имало средновековно селище, то много вероятно да е било в унищожената част на възвишението, а не точно под пристанищните съоръжения. Мястото, където е бил краят на възвишението, попада между днешните пристанища "Запад" и "Изток", които при Б.Димитров фигурират като Рибарския и Въглищния кей. За северната страна на това възвишение, около бившия френски пансион (днес II поликлиника) художникът Михаил Ангелов твърди, че били открити основи на крепостни стени и кули, като информацията я има ту по устно предание (Ангелов,М., 1993, с.32), ту съвсем конкретно определя "къщата на Вълеви. — ул. "Хан Крум". (Ангелов,М., 1995, с.8). Като имам предвид лабилността на неговите становища, както и пълното отсъствие на потвърждение от други източници, мисля, че не трябва да се приемат сериозно подобни изявления, докато не бъдат наблюдавани от специалист такива находки.

[31] Димитров,Б., 1981, с. 429-431.

[32] Димитров,Б., 1978, 60-61,62..

[33] Димитров,Б., 1984, с. 18.

[34] Димитров,Б., 1981, с. 430-431.

[35] Димитров,Б., 1978, с. 58-59.

[36] Бубалов,И., 1992, с.6. — Николаас Витсен, карта. 1715 г. Това е в картата на Nicolaas Witsen, която е публикувана в "Atlas de Navigation et de Commerce" от Luis Renard. Атласът е издаден през 1715 г., но картата, която е включена в него, е създадена преди това, може би в края на XVII в. — вж. Холандия-България, 1981, №8, с.14. Следователно, ако беше вярно твърдението на Ив.Бубалов, че Бургас е отбелязан с тази форма на името си, трябваше да се твърди, че това е станало в края на XVII в., а не през 1715 г.

[37] Всъщност обаче в картата на Nicolaas Witsen пише Pier kus sive Pergas (т.е. Pier kus или Pergas), което очевидно е изопачена форма на името Пиргос, а не на Бургас. Следователно засега за най-старото отбелязване в европейската картография на Бургас с тази форма на името трябва да се приеме това в руската карта от 1771 г., където фигурира Бъргасъ/Burgas.

[38] Бубалов,И., 1991.

[39] Шкорпил, 1891, с. 121-122.

[40] вж. статията на Цвета Райчевска в настоящия сборник.

[41] Райчевска,Ц., 1991, с.8-9,16.

[42] За разбирането на статута на мезрата неоценима помощ ми дадоха консултациите на Цвета Райчевска, за което съм и много благодарен.

[43] Райчевска,Ц., 1992, 1,6.

[44] Бубалов,И., 1999, с. 11.

[45] Димитров,Б., 1981, с.383-387.

ЛИТЕРАТУРА:

Ангелов,М., 1980. Михаил Ангелов. Още за средновековния Бургас. — Черноморски фронт, XXXVII, 10.12.1980, 11888, с. 4.

Ангелов,М., 1984. Михаил Ангелов. Средновековна крепост в Бургас. — Черноморски фронт, XLI, 14.03.1984, 12794, с. 4.

Ангелов,М., 1987. Михаил Ангелов. Морски карти от 15 и 17 век. — Черноморски фронт, XLIV, 11.08.1987, 189(13844), с. 4

Ангелов,М., 1993. Михаил Ангелов. Средновековният Бургас. — Море, 1993, 5, с. 31-32.

Ангелов,М., 1995. Михаил Ангелов. Средновековният Бургас. — Черноморски фар, IX, 02.10.1995, 228(2011), с. 8.

Ангелов,М., 1999. Михаил Ангелов. Истината за Пиргос, Порос и Порро. — Море, VII, 1999, 11-12, с. 9-12.

Балабанов.П., 1979. Петър Балабанов. Антични селища на територията на Бургас. — В: ИМЮИБ, II, 1979, с. 27-32.

Бубалов,И., 1991. Иван Бубалов. Откъде е дошло името на нашия град? — Бургас днес, бр.43, 07-13 април 1991, с.8-9; Бургас днес, бр.44, 14-20 април 1991, с.8-9.

Бубалов,И., 1992. Иван Бубалов, Бургас — град на средновековието. — Бургас днес, 28 ноември 1992, бр.207, с. 1, 6.

Бубалов,И., 1999. Иван Бубалов. Поро, Пиргос или Порос? — Море, VII, 1999, 5-6, с. 9-12.

Военен архив, Виена, 1986. Българските земи и българите в сбирките на Военния архив, Виена (1664-1878). съст. Ерих Хилбрант, Петер Броучек, Райнер Егер, Панто Колев. С., 1986.

Войнов,М. и др., 1990. Михаил Войнов, Александър Милев. Латинско-български речник. С., 1990, 831 с.

Гълъбов,И., 1957. Иван Гълъбов. Принос към изучаване на странджанската топонимия. — В: Комплексна научна Странджанска експедиция през 1955 година. С., 1957, с. 73-98.

Джурова,А. и др,, 1978. Аксиния Джурова и Божидар Димитров. Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и Секретния архив на Ватикана (IX-XVII век). С., 1978.

Димитров,Б., 1977. Божидар Димитров. България в колекция от средновековни карти на Ватиканската библиотека. — Отечество, 07.10.1977, бр. 19, с.38.

Димитров,Б., 1978. Божидар Димитров. Античният и средновековният Бургас. — Векове, VII, 1978, 6, с. 58-62.

Димитров,Б., 1980. Божидар Димитров. Бургас. — Море, I, 1980, 3, с. 209-218.

Димитров,Б., 1981. Божидар Димитров. Скафида. Созопол. Урдовиза. Агатопол. Малки пристанищни крепости. — В: Български средновековни градове и крепости. т.I: Градове и крепости по Дунав и Черно море. Варна, 1981, с. 383-438.

Димитров,Б., 1984. Божидар Димитров. България в средновековната морска картография XIV-XVII век. С., 1984, с. 18.

Димитров,Б., 1998. Божидар Димитров. Бургас възкръсва като феникс от древността. — Спомен от Бургазъ. Специализирано издание на Бургас днес, декември 1998, с.2.

Иречек,К., 1974. Константин Иречек. Пътувания по България. С., 1974, 1040 с.

Карайотов,И. и др., 2000. Иван Карайотов, Петя Кияшкина, Константин Господинов. Бургас. Вечното пристанище. Бургас, 2000. 120 с.

Карайотов,И., 1991. Иван Карайотов. Бургас през вековете. Море, 1991.

Карайотов,И., 1993. Иван Карайотов. Еросът от Малко Търново. — Бургас днес и утре, I, 30.03.1993, 40, с.6.

Колекция д-р Симеон Симов, 1986. Българските земи в книги, атласи, карти, гравюри и рисунки от колекцията на д-р Симеон Симов. съст. Лиляна Ванова, Галилей Ламбев, Панто Колев, Бойко Киряков. С., 1986.

Мануил Фил, 1980. Мануил Фил. За подвизите на известния чутовен протостратор. — В: Гръцки извори за българската история. X, С., 1980.

Мещерски,Н.А., 1972. Руская диалектология. под редакцией на Н. А. Мещерского, Москва, 1972, 302 с.

Миков,В., и др., 1936. Васил Миков и Иван Орманджиев. България, бележити исторически селища и местности. С., 1936.

Орачев,А., и др., 1988. Атанас Орачев, Валери Русинов. Средновековен гръцки портулан за Българското Черноморие. — Старобългаристика, XII, 1988, 4, с. 76-91.

Райчевска,Ц., 1990. Цвета Райчевска. Вакъфите в Странджа. — ИМЮИБ, XIII,1990, с. 57-71

Райчевска,Ц., 1991. Цвета Райчевска. Къде наистина се е намирал Порос. — в. Бургас днес, II, 16-12 юни 1991, бр.53, с.8-9,16.

Райчевска,Ц., 1992. Цвета Райчевска. Откога датира Бургас. Най-ранният османски документ. — Бургас днес, III, 26 ноември 1992, бр. 205, 1,6.

Странджа, 1990. Странджа. Древност и съвремие. съст. на картографската документация Панто Колев и Галилей Ламбев. С. 1990.

Френски пътеписи, 1981. Френски пътеписи за Балканите XIX в. Бистра Цветкова, съставител и редактор. С., 1981, 578 с.

Холандия-България, 1981. Холандия-България. Следи от взаимоотношения през вековете. съст. J.Slot, Ц.Георгиева, К.Римпова. С., 1981.

Швеция-България, 1980. Швеция-България. Гласове от седем века. съст. Живка Дамянова. С., 1980.

Шкорпил, 1891. Братя Шкорпил. Черноморското крайбрежие и съседните подбалкански страни в Южна България. — МСб., кн.IV, 1891, с. 102-145.

Koledarov,P., 1970. Petar Koledarov. West Black Sea Coast Ports in the Late Middle Ages (14th-16th Centuries) Listed on Nautical Charts. — Etudes historiques, V, 1970, p. 241-272.

Detschew,D., 1976. Dimitar Detschew. Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1976, 584 S.

PYRGOS AND POROS/PORO — WRITTEN, CARTOGRAPHIC AND ARCHAEOLOGICAL DATA AGAINST ONE GROUNDLESS LOCALISATION

Constantin Gospodinov

(Summary)

Pyrgos is mentioned for the first time in the Manuilus Philus' poem in relation with events from the middle of the XIIIth century AD. The earliest mentioning of Poros is in an act of the Patriarchy in Tsarigrad from 1270 AD, while a port with the name of Poro or Porro is mentioned in Medieval portulans since 1318 onward.

Pyrgos and Poro/Poros have always been accepted as different settlements until Bozhidar Dimitrov called that in question, thus creating a non-existing problem. His idea was that the name Poro/Porro mentioned in the portulans referred to the port of Pyrgos — the ancestor of the present-day town of Bourgas and was situated on the straight (*poros*) connecting the Bourgas Lake to the sea. However, the arguments in favor of this statement are beneath criticism. B. Dimitrov's idea is based on the statement that the straight of the Mandra Lake where Poro/Porro is traditionally localized is to the south of Skafida. According to his opinion in the portulans Poro/Porro is to the north. Such a statement does not seem reasonable because of the orientation of the straight of the Mandra Lake to northeast. The present-day straight that connects the lake of Bourgas to the sea is also oriented to northeast. Similarly all the other arguments of Dimitrov can easily be confuted. To our regret a conclusion must be made that the portulans cannot be used to determine the location of Poro/Porro.

The toponimic data and the Ottoman written sources of XV-XIV century provide the main arguments in favor of the traditional localization of Pyrgos on the place of the present-day town of Bourgas and of Poro/Porro — on the straight of the Mandra Lake and help us reject the supposition of Bozhidar Dimitrov.

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, ТОМ 3, 2000

BULLETIN DU MUSEE NATIONAL DE BOURGAS, VOL. 3, 2000

Иван Петрински

МАНАСТИРЪТ "СВ. ИВАН ПРЕДТЕЧА И КРЪСТИТЕЛ" НА О. СВЕТИ ИВАН (1467/71 - 1629)[1]

О. Свети Иван[2] е най-големият от шестте[3] български черноморски острови. Заедно с о. Свети Петър[4], който до средата на XIX в. изглежда е част от него, и с о. Свети Кирил (Свети свети Кирик и Юлита)[5], който днес е трайно свързан с п-ов Скамния (Стария Созопол), образуват групата острови в Созополския залив. Изключителното местоположение на българските черноморски острови ги превръща в култови средища от най-дълбока древност. Това е причината островите днес да носят имената на християнските общежития и храмове, построени на тях. Малката площ на островите не позволява изглежда развитието на никаква друга тяхна функция. Изключение може би прави о. Свети Кирил, който е толкова близо до п-ов Скамния, че вероятно е бил част от античната Аполония[6]. Сравнително голямата площ на о. Свети Иван дава възможност за развитието и на обработваеми площи[7] там. Днешните названия на островите се формират сравнително късно, като правило — след прекратяване на живота в християнските общежития. Типичен пример е о. Свети Иван. Дори в патриаршеските грамоти от XV и XVI в. той е наречен "един остров около Созопол"[8] или просто"Големият остров" (Μεγάλο νησὶ). Впрочем последното название използва и Мануил Фил в поемата си, посветена на похода на Михаил Глава Тарханиот от 1262-1263г[9]. Днешното название на острова отразява спомена за значимия "свят, царски и патриаршески"[10] манастир. След 1950 г. за известно време островът носи името на Васил Коларов[11].

О. Свети Кирил обикновено се нарича "един остров до Созопол", "отсрещният остров" или просто "Малкият остров" (Μικρὸ νησὶ)[12]. В турски документ от 1493 г. островът е наречен "Zagferan"[13] т.е. "Шафран" по едноименното растение (Crocus sativum), което е указание за отсъствието на възстановителни работи на манастира " Св. св. Кирик и Юлита" след разрушаването му, несъмнено в 1453 г. Повторното изграждане на манастира се отнася, както изглежда, скоро преди 1545 г. със средства на манастира "Св. Иван Предтеча" и "...е привързан и посветен на същия..."[14]. Вероятно поради дългото название на манастира, след окончателното му разрушаване в разговорната реч островът е приел само името " Свети Кирик", а по-късно — Свети Кирил.

Черноморските острови не са се радвали на значително внимание от българската археология. Съществуват и обективни обстоятелства за това. О. Свети Кирил е застроен плътно със сградите и съоръженията на Военноморска база-Созопол. О. Света Анастасия (Болшевик) е твърде отдалечен, а и изглежда сградите от епохата на Възраждането са покрили плътно следите от големия и богат средновековен манастир[15]. Змийският остров (Свети Тома) е обявен отдавна за природен резерват[16] и всякаква човешка дейност там е недопустима. Изключение правят о. Свети Иван (от 1985г.[17]) и о. Свети Петър (от 1994г.). Двата острова са обявени за защитена природна територия (ДВ, бр. 18/93) под името "Острови Свети Иван и Свети Петър". Завършени са и всички предварителни етапи по обявяването им за археологически резерват.

Авторите, които са се спирали специално на проблемите на манастира "Св. Иван Предтеча" са малобройни — Й. Сакелион[18], А. Пападопуло-Керамевс[19], Б. Димитров[20], В. Димова[21], В. Гюзелев[22], Й. Кодер, Л. Камперидис[23].

Историческите извори[24] за манастира "Св. Иван Предтеча" са значителни като количество — хрисовул на император Йоан V Палеолог(1363 г.), аргировул на император Йоан VIII Палеолог(1437 г.)[25], 11 патриаршески грамоти от XV-XVII в.[26], множество споменавания у домашни, византийски, казашки, атонски, влашки, турски и западноевропейски извори.

Всяка господстваща по Южното черноморие религия в различните исторически епохи изгражда свое култово съоръжение на о. Свети Иван, а вероятно и на останалите острови.

В VII — IV в. пр. н. е. е изградено тракийско светилище[27], следи от което днес се установяват на трийсетина метра северозападно от манастира "Св. Иван Предтеча". Една значителна територия, цялата югоизточна част на о. Свети Иван, е заградена от ветрови зид — едностранно обработени ломени камъни на кална спойка. По този начин, изглежда, е предпазен от силните северни ветрове комплекс от сгради, синхронни или малко по-късни на светилището.

В края на V — началото на VI в. югоизточно от църквата "Св. Иван Предтеча" е издигнат първият християнски храм — базиликата "Св. Богородица". Поради незавършеното проучване в дълбочина не може да се определи дата за възникването на манастирския комплекс. Със сигурност обаче от X в. има действащ скрипторий, което е най-късната дата за възникването на манастирски комплекс. След три преустройства (X-XI в., след 1263 и през 1467/71 г.), църквата съществува до окончателното разрушаване на манастира в 1629 г.

Големият разцвет на манастира "Св. Иван Предтеча" можем да отнесем в годините след обновяването му през 1263 г. и особено през XIV-XV в. — чак до 1453 г.[28], когато, както потвърдиха и археологическите разкопки, манастирът (с изключение на църквата "Св. Богородица" и съборната църква "Св. Иван Предтеча") е напълно разрушен и запустял. Този факт е подчертан и в грамотата на цариградския патриарх Дионисий I от месец май 1489 г. — "разрушен и превърнат в развалини"[29].

Възстановяването на манастира от монаха Гервасий сигурно отнасяме в годините на първото патриаршество на Дионисий I (1467 — 1471) — факт, категорично потвърден в споменатата вече негова грамота ("Той [Гервасий] го издигна заедно с неговите братя отново, възстанови и сложи керемиди")[30] и от приписка от 1482 г. на йеромонах Исай в Триод от манастира "Рождество" на п-ов Халки[31].

Съборна църква "Св. Иван Предтеча". Многогодишните археологически разкопки на първия строителен хоризонт на манастира "Св. Иван Предтеча" категорично показват, че през 1467/71 г. манастирът е построен отново — строителните техники и методи не оставят съмнение за времето на изграждане на манастира с изключение на двете църкви, където преправките от това време личат ясно. По данни от сегашното му състояние главният манастирски храм[32] въобще не изглежда да е пострадал. В последвалата строителна дейност храмът получил сравнително малко нови елементи и претърпял незначителни преустройства. Последователно от запад, от юг и от север са пристроени отворени галерии, покрити с едноскатни покриви и с настилка от квадратни късноантични тухли. Същата настилка е поставена в притвора и в триделния олтар. Изглежда, че мраморната настилка в наоса е била добре съхранена и там не е извършвана подмяна. Някои от входовете и прозорците са стеснени или затворени със зидове в opus incertum на кална спойка, рязко контрастираща с великолепния pseudo opus mixtum cùm ligno на ранния градеж. Апсидата в жертвеника е повдигната, а по-късно там е изградена и квадратна мивка. В престолната, като основа на олтарната маса е поставена донесената от манастира "Св. Апостоли" в Созопол голяма надгробна мраморна плоча[33] с лъвове и четириредов надпис. Като цяло сградата е позагубила от средновековния си блясък.

Църквата "Св. Богородица"[34] получила нова функция — нейното трето преустройство я превръща в мортуален параклис. След изграждането на църквата "Св. Иван Предтеча"(1263 г.) като главен манастирски храм, старата църква "бе превърната в параклис на Божията майка"[35]. Последното преустройство на сградата е значително. От северната част на притвора и от западната половина на северния кораб е обособена манастирска костница. Входът към нея е от запад, по стръмна стълба, изрязана в зида. Оттам по дървена стълба се слиза в Г-образно помещение, служещо за костница. Под входа се попадна на изключително масивни овъглявания, големи количества четириръби железни гвоздеи, панти, масивна, добре запазена брава и ключ. Г-образното помещение е оформено в третия строителен период (вероятно след 1263 г.) със здрав opus incertum на хоросанова спойка. При това оформяне интерколумните са оставени за вход към него от наоса. Предназначението на помещението между 1263 и 1453 г. остава неясно. Преграждането на интерколумните в opus incertum на кална спойка става в четвъртия строителен период на сградата през 1467/71 г., като по този начин костницата не се съобщава пряко с останалата част на сградата. Отсъствието на пряко съобщаване между двете части на мортуалния параклис е особеност[36] в строителството на този тип сгради по българските земи. Интерпретацията на Г-образното помещение като костница е резултат от недвусмисления характер на находките и показаното при сондажа. В централната част на източното рамо на помещението бяха разкрити два скелета на мъже в анатомичен порядък в обща гробна яма, чиято елипсовидна форма се очертаваше добре с жълтия цвят на глината в нея. Двата скелета бяха положени върху безредно нахвърляни кости от седем/?/ индивида — черепите се откриха подредени един до друг покрай южния зид на източното рамо. При достигане до този резултат проучванията бяха преустановени поради опасност от дестабилизиране на високите до седем метра зидове на костницата и кулата-звънарна над нея. Чрез трамбоване на глината и укрепването й с камъни бе възстановено подовото ниво на костницата. Западно от гроба-костница се разчисти самостоятелен гроб на мъж в старческа възраст[37], чийто череп лежеше върху възглавница от две правоъгълни тухли. От дясно на черепа бе разположена напълно изтляла правоъгълна дъсчица (22/15/1 см), чието изследване не доведе до повече резултати. Вероятно върху нея е имало надпис. Находките включваха голям съд за вода за ритуалното измиване на ръцете след обряда за измиване на костите с вино. За похлупак бе приспособена медна тава с врязана растителна украса. Датировката на съда и похлупака не може да бъде поранна от началото на XVIIв., в краен случай — самия край на XVIв. Незначителното количество на погребаните тук монаси (общо 10), както и датировката на съда и похлупака ни кара да търсим друг начин (и друго място!) за погребването на монасите преди края на XVIв. В настилката от плочест камък пред една от монашеските килии (ЗОЗ П 2) се откри малка част от надгробен надпис "...живя 77 години...", което е сигурно указание за търсенето на манастирски некропол. Подовото ниво на костницата е от трамбована глина, а стените са били покрити със стенописи — значителни остатъци от тях се разкриха по северния зид на помещението. Единственият им живописен слой ги датира в XV-XVIIв. На западния зид на помещението е разположен неголям, напълно запазен сводест прозорец, който осигурява, макар и минимално, естествено осветяване на помещението.

Над южното рамо на Г-образната костница продължава да се издига кулата-звънарна, построена, или възстановена, в XIII в. Възможно е, обаче, и едно съвсем друго решение — пространствата над костницата да са използвани като малък мортуален параклис, а централният кораб, двуделният жертвеник, престолната и хранителницата[38] на старата базилика да са изпълнявали роля на ефимериен или зимен параклис. Изглежда категорично, че тези части са изпълнявали такава функция след построяването на съборната църква "Св. Иван Предтеча" (1263 г.) когато базиликата "Св. Богородица" е включена в редицата сгради по източния ограден зид на манастира, което налага преустройството на южния й кораб в проход между мортуалния параклис и пещника. В прохода, по северната фасада на пещника са изградени в opus incertum на кална спойка ниски пейки.Това преустройство наложило цялостно разрушаване, включително и на субструкцията на южния зид на базиликата, камъните от който са старателно извадени за преизползване — in situ се намериха само два. Проходът е покрит с едноскатен покрив — каменна стъпка на дървена колона бе открита в източния край на прохода. Южната редица от градени колони на старата базилика е превърната в южен зид на параклиса чрез преграждане на интерколумните в opus incertum на кална спойка, с изключение на най-източната, която служи за вход към параклиса. Хранителницата на базиликата е изцяло отделена от прохода със зид в opus latericium на кална спойка. Подът на наоса, престолната и хранителницата са покрити с квадратни тухли, вероятно от разрушенията на късноантичната базилика, а на двуделния жертвеник — с осмоъгълни. Проходът е настлан с плочест камък. Настилките бяха напълно запазени.

Освен тези значителни преустройства след 1467/71г. в църквата "Св. Богородица" са изградени едностъпално горно място от трамбована глина, мивка в жертвеника, основа от трамбована глина за еднокрака, вероятно дървена, олтарна маса и дървена олтарна преграда, следи от която, овъглени, се откриха западно от олтарната маса — под подовото ниво се разчисти основната греда на преградата, включително железни скоби и гвоздеи за закрепване.

По стените в жертвеника и в източната част на престолната се разкриха стенописи в два живописни слоя (по горното място и основата на олтарната маса — само един — имитация на ортостати).

Сребърни турски монети[39] — общо 17 броя — бяха открити върху подовите нива в костницата и в наоса. Най-късната от тях — на султан Мурад IV (1623-1640) датира и археологически времето на опожаряването на манастира, заедно с подобна монета, открита върху подовото ниво на ЗОЗ П 2. Монетите в костницата се откриваха на минимално разстояние една от друга поради това, че, вероятно, са били в обща торбичка от кожа или плат, следи от която не можеха да се намерят в мазната глинеста почва.

Южен ограден зид. Сградите и помещенията в манастира са организирани в съответствие с масовата за епохата практика. Макар и недокрай разкрити, вече може да посочим групите помещения и сгради според тяхната функция.

По южния ограден зид са разположени сградите на хранителния блок и една голяма представителна сграда (14,80/6,55 м), чието проучване не е завършено, но и сега можем да интерпретираме като библиотека или гостоприемница (или и двете). Основание за подобно предположение ни дават както данни от архитектурата на сградата (без да е достигнато подово ниво) — вътрешно членение чрез поне една преградна стена в opus latericium на кална спойка (части от нея, включително една арка, се очертаха паднали в централния дял на сградата), наличие на голямо отоплително съоръжение на западния зид, и огромно количество стенописни фрагменти в рушевините (изглежда вътрешните повърхности са били изцяло покрити със стенописи) , така и находките — осем големи керамични свещника бяха разкрити в овъгляванията на висока стояща мебел (на приблизително 1,20 м от предполагаемото подово ниво) в северозападния ъгъл на сградата. Не можем да изключим съществуването на втори етаж тук по няколко причини: 1. Северният зид на сградата, който е най-добре съхранен, е със запазена височина 2,60 м, без да е достигнато подово ниво. 2. Въпреки тази височина останките от сградата изцяло попадат под нивото на настилката на манастирския двор — при построяването на сградата изглежда е използвана естествена денивелация на терена. 3. Не бе открит запазен вход към сградата — той едва ли е от южната страна, където днес е високият брегови склон. Развитие на вход от запад е невъзможно поради наличието на голямото отоплително съоръжение. Трудно е да си представим вход и от изток, където денивелацията днес е най-значителна, но и вход тук би направил съобщаването на представителната сграда с манастирската пекарна твърде пряко. Най-възможно ни се струва входът към сградата да е откъм манастирския двор, т. е. на северната фасада, където би подчертал представителността на сградата. Това е възможно само при наличие на втори етаж. По такъв начин гледана откъм манастирския двор сградата е била едноетажна, а гледана откъм морето, е била с пълните си два етажа. Преградната стена с аркада би получила още по-пълно обяснение като носеща втория етаж. Вход от второ ниво, както вече видяхме, не е новост за архитектурата на манастира в този период. Същият способ е използван при входа към манастирската костница. Преки доказателства в подкрепа на хипотезата за наличието на втори етаж засега не могат да бъдат приведени. Липсват овъглени останки от дървена стълба, както и отвори в зидовете за закрепването й. Поради незавършеното проучване на сградата тези липси не са пречка за издигането на хипотезата.

Хранителният блок включва пещник източно от представителната сграда, и трапезария и готварница източно от нея. Разкъсването на хранителния блок е необичайно за общежителните манастири[40] и неудобно в практиката, но едно възможно обяснение може да бъде неедновременното изграждане на сградите на манастира. Пещникът (7,40/5,80 м), заедно с още две или три помещения, се помещава в сграда, разположена южно от църквата "Св. Богородица". Сградата е построена, или преустроена, във втората половина на XVIв., както показа анализът на керамичния материал от сондажа в южната половина на пещта. Пещта (2,70/3,09 м) е изградена от правоъгълни тухли на отухлена, при високите работни температури, кална спойка. Първият ред е от вертикално поставени тухли, подредени ветрилообразно, така че да оформят елипсовидната в план пещ. Вторият ред (и изглежда всички следващи) е от хоризонтално подредени тухли, които изграждат свода на куполообразната или кошеровидна камера. За удобство при работа пещта е изградена на височина от 1,00 м от подовото ниво в пещника. За основа на пещта (от ниво, синхранно на подовото в помещението, до пода на камерата — височина 1,00 м) е използвана трамбована глина. Подът на камерата е от правоъгълни тухли. Основата на пещта и камерата са поставени в дебел каменен кожух (opus incertum на кална спойка) с правоъгълна форма, който се изявява на източната фасада на пещника. Достъпът до камерата на пещта се улеснява и от прецизно оформения й вход — масивен каменен блок, леко издаден навътре в помещението. Под него, на пода на помещението, е поставено каменно стъпало. Находките от сондажа в южната половина на пещта са малобройни, но показателни — фрагменти от керамични съдове, порцеланови и фаянсови чашки, чиято дата не може да бъде по-ранна от средата на XVIв. В североизточния ъгъл на пещника се разкри квадратна мивка, в която се разчисти фрагментирана паница. По дължината на помещението в северната и южната му половина се откриха две дълги лентовидни полоси от масивни овъглявания (на височина до 0,5 м от подовото ниво). По-значителни бяха овъгляванията в северната половина, където находките бяха изключително от фрагментирана кухненска керамика. Северното овъгляване е несъмнено маса. Южното овъгляване бе значително по-малко и накъсано. В него се попадна на две железни огрибки, което налага интерпретирането му като нощви. Подът на пещника е покрит с плочест камък. Входът към помещението е от юг, през тесен коридор. След него, все в южна посока, се разчисти малка част от друго стопанско помещение (сюгесница?), чийто под е от квадратни тухли (in situ бяха запазени само три реда в северозападния му ъгъл), върху които се откри напълно запазена стомна с ойнохоевидно устие. По-голямата част от помещение се е свлякла надолу по високия 30 м брегови склон. Архитектурното устройство на югоизточния ъгъл на манастира не може да се смята за изяснено. Наличието на две широки рампи за изхвърляне на пръстта от археологическите разкопки, които засега не можем да премахнем, е допълнителна пречка за това. Бъдещото терасиране на почти отвесния брегови склон, днес значително укрепен от тоновете пръст, изхвърляна тук, ще даде отговор на неяснотите. При разкриването на следващите строителни хоризонти е възможно да се окаже, че през втората половина на XVIв. е изградена нова, по-голяма пещ за изпичането на хляба.

Манастирската трапезария е обединена в една сграда с готварницата[41]. Поради значителната разлика в подовите нива на представителната сграда трапезарията и готварницата, изглежда, тази сграда е на нивото на втория етаж на представителната сграда. Тесен проход под наклон от около 40° и с настилка от ломени камъни, която е продължение на настилката на манастирския двор, го отделя от представителната сграда. В средата на прохода е оформен улей за дъждовна вода — несъмнено част от перфектната водоснабдителна и канализационна система на манастира. Входът към трапезарията е от изток. В североизточния му дял са разположени градени в opus incertum маса и пейки, които изглежда са имали дървено покритие. Западната половина на помещението бе почти изцяло заета с масивно лентовидно овъгляване с посока север-юг — вероятно следи от подвижна дървена маса и пейки. Проведеният археологически експеримент показа, че около градената маса могат да се настанят най-много 19 души и още толкова около подвижната маса. Това е и максималното число монаси, обитавали манастира в разглеждания период. Такова е и приблизително числото на стопанския персонал, послушниците и, може би, по-непретенциозните гости на манастира. Прозоречна ниша е разположена на източния зид на помещението, зад източната пейка. Два входа, разположени наблизо — на източния и на южния зид на помещението, дават достъп до него. Входът на южния зид изглежда има стопанска функция — за изхвърляне на остатъците от храна. Южният зид на трапезарията вероятно е и южен ограден зид на манастира — високият стръмен брегови склон не дава възможност за развиването на никаква друга сграда или помещение в южна посока, а нямаме данни за свличания тук. Широк, добре оформен отвор, покрит с правоъгълни тухли, за подаване на храната свързва трапезарията с готварницата.

Преди започването на проучванията на десетина метра надолу по склона се забелязваше зид — вероятно южния на готварницата — известна част от помещението се е свлякла надолу по бреговия склон. Най-важната част, огнището и градените колони, носещи свода-димоход, са съхранени. Покрай северния зид е разположена градена в opus incertum пейка или полица за съдове. На източния зид е отворът за подаване на храната в трапезарията. Готварницата не може да се смята за напълно проучена, тъй като тук също има рампа за изхвърляне на пръст, която се е оказала върху западния й зид. Не без основание можем да интерпретираме съоръжението, макар и недопроучено, като стражница. Близостта с главния манастирски вход и с пристанището на манастира са основанията ни за това.

Редицата от помещения по южния ограден зид завършва с ЮОЗ П 3.[42] Бе направен само ограничен опит за неговото проучване. Източният му дял попада под рампата за изхвърляне на пръст. Западната половина се оказа запълнена с рушевини и пръст, която се е свлякла от рампата. До дълбочината, на която се работи (почти два метра от подовото ниво на готварницата) не бе установено подово ниво, нито се достигна до субструкцията на зидовете. Липсваха и каквито и да е находки, освен малобройни керамични фрагменти, които да подскажат функцията на помещението. Като работна хипотеза приемаме наличието тук на отбранително съоръжение, охраняващо югозападния вход на манастира.

Жилищните сгради на манастира са разположени по западния и северния ограден зид на манастира — с гръб към жестоките северни ветрове и с лице към разположения в обширен двор главен манастирски храм, и както е типично[43], западно и северно от него. Разкритите до сега 11 жилищни помещения образуват 9 монашески килии. Откритите две големи варови петна (в ЗОЗ П 3а, в и пред СОЗ П 1), както и някои податки за недовършеност, показаха, че жилищните помещения са в процес на възстановяване по време на окончателното разрушаване на манастира през 1629 г.Изглежда, че при първото пиратско нападение през 1623 г. поне жилищните сгради са пострадали значително. И когато през 1629 г. част от завръщащата се от поход към Истамбул огромна казашка армада начело с бъдещия хетман Богдан Хмелницки[44] се настанява за пореден път в манастира, монасите изглежда все още възстановяват сградите от предишното разрушаване. Възстановяването на помещенията следва вероятно плана от преди 1623 г. Отсъствието на многоделни монашески килии показва запазването на общежителния характер на манастира, въпреки известни очаквания за преход към необщежителност поради разделянето на хранителния блок.

Западното манастирско крило започва с приемното помещение (7,40/4,34 м) на манастира. Тук, в широк отвор (шир. 2,25 м) в западния ограден зид на манастира е разположена масивна дървена порта, която открихме паднала навътре в приемното помещение (ЗОЗ П 1). Портата бе овъглена, а върху овъгляването бяха открити три (цели и фрагментирани) железни гюлета — несъмнено портата е била разбита с корабната артилерия на турската флота. Масивна желязна рамка поддържа двукрилата порта в основата й. В двата й края чашковидни окончания стъпват върху мраморни пети. Извън манастира, на 0,35 см от основата на вратата, се попадна на фрагменти от стенопис — вероятно стенописната украса на надвратната ниша. По цялата дължина на северния зид на приемното помещение е разположена ниска пейка в opus incertum на кална спойка и външен сантрач, върху която се откри равно и непрекъснато овъгляване — пейката е имала покритие от дърво. Освен за сядане пейката е имала за цел поддържане на северния зид на приемното помещение, тъй като следващото помещение на север има значително по-високо подово ниво. Двете подови нива са покрити с плочест камък. Находките в приемното помещение се ограничиха до фрагментирани стъклена бутилка и чаша върху пейката.

ЗОЗ П 2 може да се интерпретира като килия на монаха-портар. Цялата му източна стена е дървена, грижливо закрепена в северния зид на помещението. Входът се очертаваше ясно в северния край на дървената стена. Пред килията, застлан с плоски камъни, е разположен широк трем, покрит, както и всички помещения по западния ограден зид, с едноскатен покрив — стъпка на поддържаща го дървена колона бе разчистена върху настилката.

На север по западния ограден зид (деб. 0,81-1,00 м) следва най-луксозното от жилищните помещения (ЗОЗ П 3 и ЗОЗ П 3а). Жилището е двуделно, просторно, изградено в opus incertum на кална спойка изцяло (единствено от всички жилищни помещения, открити досега), измазано отвътре с много тънка и фина варова мазилка (дебелина на запазените in situ фрагменти в югозападния ъгъл на ЗОЗ П 3 — 0,2-0,3 см). Вход към жилището има от манастирския двор през източния зид на ЗОЗ П 3а с масивно мраморно стъпало. На отсрещния, западен зид на помещението има тясна потерна (шир. 0,89 м), която позволява на обителити на жилището да напускат и да се връщат незабелязано в манастира. На южния зид на ЗОЗ П 3 е разположено отоплително съоръжение. Покритието на жилището е несъмнено с едноскатен покрив. Находките също подчертават особеното място на жилището — части от стъклени и медни съдове, антична пиксида, вероятно използвана за мастилница, метален обков за масивна мебел, чието овъгляване бе разкрито в непосредствена близост до отоплителното съоръжение. Натрупания емпиричен материал ни води към една мисъл — жилищните помещения ЗОЗ П 3 и ЗОЗ П 3а вероятно са игуменарницата на манастира "Св. Иван Предтеча". Основание за това е и местоположението на сградата — в близост до главния вход и между гостоприемницата и монашеските килии[45].

Останалите монашески килии[46] са разположени по остатъка от западния ограден зид и по северния ограден зид на манастира. Те са значително по-малки, градежът е от кирпичи[47], които се намериха отухлени. Настилките са нееднородни — квадратни и правоъгълни тухли, плочест камък, понякога и смесени. Използвани са и фрагментирани тухли. Настилките покриват само тази част от подовите нива, при които няма разположени мебели. Покритието вероятно е единно и едноскатно — по-голяма част от покривната конструкция, овъглена и с разтрошени керемиди, се намери в източната част на редицата килии или още на изток, извън източните им стени. Пред помещенията е била разположена покрита галерия по цялата им дължина. Верижният план на жилищните помещения, който започва да търпи промени след XVI в.[48], е още едно указание за изграждането на манастира в края на XV в.

СТРОИТЕЛНИ ТЕХНИКИ И МЕТОДИ. Стандартната строителна техника е opus incertum на кална спойка и външен сантрач — пещника, представителната сграда, трапезарията и готварницата, стражницата, приемното помещение, игуменарницата, част от килията на монаха-портар. В същата строителна техника са преправките след 1469/71 г. в двете църкви. С кирпичи са изградени жилищните помещения по западния и северния ограден зид. Изцяло дървена е източната стена на килията на монаха-портар.

Сантрачите са стандартизирани — квадратно сечение със страна 7 см. Стандартизирани са и носещите дървени колони — в прохода между "Св. Богородица" и пещника, пред жилищните помещения — квадратно сечение със страна 20 см.

В устройството и архитектурата на манастира "Св. Иван Предтеча и Кръстител" през XV-XVII в. можем да отбележим редица особености, които го свързват пряко с разрушения през 1453 г. царски манастир. Значителната площ, над 7000 м^2, е разточително голяма за двайсетина монаси. Изглежда, че планът повтаря до голяма степен царския манастир, който е бил предназначен, вероятно, за многократно повече обитатели. Гостоприемницата и библиотеката, разположени в самостоятелна сграда, централно разположено огнище в готварницата, градени маса и пейки в трапезарията са други основания за такава връзка.

Незавършеното разкриване на първия строителен хоризонт на манастира “Св. Иван Предтеча“ е обяснението на факта, че все още не познаваме необходими за всеки манастир сгради — липсват засега сгради, свързани с обработката на земята, работилници и голяма част от жилищните помещения — до достигане на полученото чрез експеримент максимално число 19. Остава неразкрита по-голяма част от северния ограден зид. Зидът, разкрит източно от църквата “ Св. Богородица“ считаме за източен ограден зид на манастира — неговата дебелина от 0,89-1,00 м е идентична с дебелината на западния и северния ограден зид. Неразкрит е и манастирския двор (с изключение на много малка част покрай трапезарията), който ще даде още сведения за водоснабдяването и отводняването на манастира, за прехода между нивата, а вероятно и нови предметни находки.

---

[1] Настоящото съобщение има предимно информационен характер. Проблемите се разглеждат накратко, част от изводите са без пълния набор от доказателства. Цялостното разглеждане на резултатите от проучванията ще бъде направено в значително по-обемна работа.

[2] Разположен е на половин морска миля северно от п-в Скамния, площ- 0,26 км^2, височина-до 33 м. Вж. С. Кираджиев. Енциклопедичен географски речник на България, С., 1999, с. 354. Посоченото там разстояние е “2 км”. Срв. Южно черноморско крайбрежие. Туристическа карта-дипляна, ред. инж. Кр. Андреев, С., 1998.

[3] Освен островите в Созополския залив, съществуват още (от север на юг) о. Света Анастасия, 3,5 морски мили южно от Бургас, площ — 0,02 км^2, височина — до 12 м; най-малкият о. Свети Тодор — голяма скала север-североизточно от едноименния нос в залива Каваците; Змийският остров (Свети Тома) — 0,2 морски мили югоизточно от нос Хумата в залива Аркутино, площ — 0,012 км^2, височина — до 13м. Вж: С. Кираджиев. цит.съч., с.353, с. 354, с. 171; Срв.: Южното…

[4] Разположен е на 0,7 морски мили от най-източната част на п-в Скамния, площ — 0,015 км^2, височина — до 9м. Вж: С. Кираджиев. цит.съч., с. 354; Срв.: Южното…

[5] Намира се северозападно от п-в Скамния, с когото днес го свързва вълноломна стена с дължина 150 м, затваряща от североизток Созополското пристанище. Площ — 0,04 км^2, височина — до 15 м. Вж: С. Кираджиев. цит.съч., с. 354.

[6] L. Kamperidis. The Greek Monasteries of Sozopolis, XIV-XVII Centuries, Thessaloniki, 1993, pp. 21-22, и непубликувани наблюдения на автора при изкопи за ново строителство през 1989г. Тук не е мястото да се спираме на несъгласията си с редица постановки в работата на Л. Камперидис.

[7] Н. Джемеренов, Б. Димитров. Документи за манастира “Св. Иван Предтеча”. — ИНИМ, т. X, с. 113. Статията съдържа предимно новобългарски превод на патриаршеските грамоти от А. Papadopulos-Kerameus., Ἡ ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως βασιλικὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Πϱοδϱόμου καὶ ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς / =Монастирь Св. Йоанна в Созополь/, ВВр. 7, 1900, с. 681-695. Поради множеството неточности в превода, всички позовавания по-долу са допълнително сверени. При позоваването следва да се подразбира винаги и съответното място в първоначалната публикация на А. Пападопуло-Керамевс.

[8] Пак там, с. 107, вж. и с. 108, с. 111

[9] ИБИ, XXII, с.141; История на България, т. 3, С., 1982, с. 274; L. Kamperidis, op.cit., p. 25

[10] Н. Джеменренов, Б. Димитров. цит.съч., с. 108.

[11] B. Dimitrov., I monasteri di Sozopol nei secoli XIII-XV, BBg, 7, 1981 p. 279.

[12] Н. Джемеренов, Б. Димитров., цит.съч., с. 108; L. Kamperidis, op. cit., p.43.

[13] Ц. Райчевска., Бележки върху топонимията между Бургас и Созопол във вакъфнамето на Баязид II от 1493г., Вж. настоящия том.

[14] Грамота на патриарх Йеремия от месец декември 1545 г. Н. Джеменов, Б. Димитров. цит.съч., с.108.

[15] Сондажни проучвания са правени от ИМ-Бургас.

[16] Днес е част от резервата "Ропотамо".

[17] Археологическите разкопки са започнати от ст.н.с. В. Димова и ст.н.с. Б. Димитров.

[18] I. Sakkelion, 'Ιωάννου Ε' καὶ 'Ιωάννου Ζ' τῶν Παλαιολόγου χρυσόβουλλον καὶ ἀργυρόβουλλον περὶ τῆς κατὰ τὴν Σωζόπολιν μονῆς τοῦ Προδπόμου, DIEEE, 2, [1887], pp. 609-621.

[19] A. Papadopulos-Kerameus, o.c. =Монастирь Св. Йоанна в Созополь/, ВВр, 7, 1900, с. 661-695.

[20] B. Dimitrov, op. cit.; Sosopol in den Jahrhunderten, S., 1987, pp. 71-101; Н. Джемеренов, Б. Димитров. цит.съч.; Созопол, В: Български средновековни градове и крепости, т.1, С., 1981, с. 403-405.

[21] В. Димова. Църквата " Св. Иван Предтеча" на манастира при Созопол, ИНИМ, т. IX, 1992, с. 53-65.

[22] V. Gjuzelev, J. Koder, Das Prodromos-Kloster von Sozopol und die dort aufgefundene spätbyzantinische Grabinschrift, In: Festschrift Prof. M. Restle / под печат/. Използвам случая да благодаря на авторите за предоставянето на текста преди отпечатването му.

[23] L. Kamperidis. op. cit.

[24] Подробно върху историческите извори за манастира "Св. Иван Предтеча и Кръстител", които все още не са цялостно обнародвани, тук не се спираме.

[25] I. Sakkelion. op. cit., превод на английски и коментар у L. Kamperidis. op. cit.

[26] A. Papadopulos-Kerameus. op. cit., превод на български у Н. Джеменов, Б. Димитров. цит. съч.

[27] Локализация на ст.н.с. В. Найденова и проф. В. Велков през 1989 г.

[28] В. Гюзелев. Chonikon Mesembriae. Бележки върху историята на Българското Черноморие в периода 1366-1448г., ГСУ ИФ, LXVI, 1972-1973, с. 173-176.

[29] Н. Джемеренов, Б. Димитров. цит. съч., с. 107.

[30] Пак там.

[31] L. Kamperidis. op. cit., p. 45, p. 84.

[32] Разкопки на В. Димова и Б. Димитров през 1985-1987г. Вж: В. Димова. цит. съч., с.60 сл.

[33] НИМ инв.№№ 22077-22082, 27982, 28463. Текст и превод на немски у V. Gjuzelev, J. Koder. op. cit., pp. 10-12 (по ръкописа).

[34] 17,40/9,50 м. Кратки отчети по години са обнародвани в АОР.

[35] ИБИ, XXII, с. 141.

[36] Н. Тулешков. Архитектура на българските манастири, С., 1988, с. 69-73.

[37] Антропологични данни по д-р С. Чолаков.

[38] При описанията на сградите и помещенията в манастира са използвани названията им на български, когато това е възможно. Напр. жертвеник, а не *протезис* или *проскомидия*; готварница, а не *магерница* и т. н.

[39] Монетите са определени от ст.н.с. Вл. Пенчев.

[40] Не буди никакво съмнение общежителния характер на манастира — вж. Грамота на патриарх Йеремия, Н. Джемеренов, Б. Димитров. цит. съч., с. 111-112, Срв. Н. Тулешков. цит. съч., с. 93.

[41] Разкопки на ст.н.с. В. Димова през 1987 и 1988г., на която дължа благодарност за данните.

[42] Разкопки през 1988г.

[43] Н. Тулешков. цит.съч., с. 77-83.

---

[44] Д. І. Яворницький. Історія запорозьких казаків, Київ, 1990, с. 163.

[45] Н. Тулешков. цит. съч., с. 92.

[46] Кр. Капелкова, Ив. Петрински, Г. Филиповска-Лазаровска, Аница Георгиевска. Извештај от археолошките истражувана на манастирскиот комплекс "Св. Иван Претеча" кај Созопол, В: Зборник на трудови, т. 12-14, Битоля, 1995, с. 201-203.

[47] Дебелина на стените — 0,40 м.

[48] Н. Тулешков. цит. съч., с. 81.

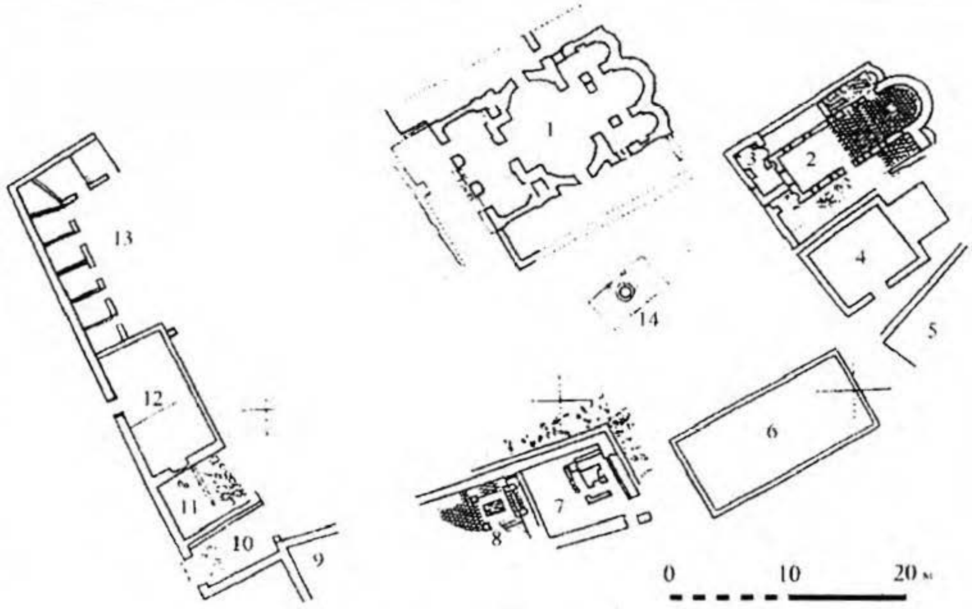

Манастирският комплекс "Свети Иван Предтеча"
на созополския остров Св. Иван

Легенда:
1. Съборна църква "Св. Иван Предтеча" 2. Църква "Св. Богородица"
3. Костница 4. Пещник 5. Сюгесница (?) 6. Представителна сграда
7. Трапезария 8. Готварница 9. Стражница (?) 10. Главен вход и приемно
помещение 11. Килия на монаха-портар 12. Игуменарница
13. Монашески килии 14. Водохранилище.

THE MONASTERY OF "SV. IVAN PREDTECHA AND KRASTITEL" ON THE ISLAND OF SV. IVAN (1467/71 — 1629)

Ivan Petrinski

(Summary)

The author draws the attention to the archaeological investigations of the Monastery "Sv. Ivan Predtecha and Krastitel" (St. John the Baptist and Precursor) excavated on a small island with the same name. The island is the largest one among the six Bulgarian Black Sea islands and is situated in the aquatoria of Sozopol (ancient Apollonia on the Black Sea). What makes the investigations of the Monastery very important is the fact that every religion on the Southern Bulgarian Black Sea coast used to witness its domination during different historical periods with the construction of cult facilities on the island of Sv. Ivan: VII — IV c. BC — a Thracian temple; end of the Vth — beginning of VIth c. BC — the first Christian basilica of "St. Bogoroditsa"; the monastery. For the time being the date of its establishment cannot be determined since the excavations have not been finished yet. The Monastery was destroyed in 1629.

According to the author the problems are posed briefly and some of the conclusions need further arguments, which hopefully will be provided by future investigations and will be presented in their final report.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА:

АОР	Археологически отчети и разкопки
ВДИ	Вестник древней истории
ВВр	Византийский временник
ГИБИ	Гръцки извори за българската история
ГНАМ= ГНМ	Годишник на Народния археологически музей, София
ГСУ ИФ	Годишник на Софийския университет. Исторически факултет
ГСУ(ФФ)	Годишник на Софийския университет. Филологически факултет
ДА	Държавен архив
ДВ	Държавен вестник
ИАИ	Известия на Археологическия институт
ИБАИ	Известия на Българския археологически институт
ИБИ	Извори за българската история
ИВАД	Известия на Варненското археологическо дружество
ИИБЕ	Известия на Института за български език
ИМСЗБ	Известия на музеите от Северозападна България
ИМЮБ	Известия на музеите от Южна България
ИМЮИБ	Известия на музеите от Югоизточна България
ИНИМ	Известия на Националния исторически музей
ИНМБургас	Известия на Народния музей Бургас
ИНМВ	Известия на Народния музей Варна
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР
НЭ	Нумизматика и эпиграфика
РП	Разкопки и проучвания
СА	Советская археология
СпБИАД	Списание на Българското Инженерно-архитектурна дружество.
ABSA	Annual of British School of Athens
AJA	American Journal of Archaeology
ANS	The American Numismatic Society

BAR	British Archeological Reports
BBg	Byzantinobulgarica
BICS	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London.
DOP	Dumbarton Oaks Papers
HN	Historia numorum
IJNA	The International Journal of Nautical Archaeology.
JDAI	Jarbuch des Deutchen Archäologischen institut (Berlin)
JHS	The Journal of Hellenic Studies
NC	Numismatic Chronicle
OJA	Oxford Journal of Archaeology
PBF	Prächistorische Bronzezeitfunde
RA	Révue Archéologique
RBN	Revue belge de numismatique
RE	Real-Encyclopädie der classischen Altertuswissenschaft (Pauly-Wissowa –Kroll – Mittelhaus).
SNG	Sylloge Nummorum Graecorum

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ БУРГАС, Том 3, 2000
е знак на почит към светлата памет
на проф. ИВАН ГЪЛЪБОВ (1918 - 1978 г.).
Той беше учен с изключително големи познания
и възможности — *un homme de grande envergure*,
както казват французите. Не само първите два тома от
Известията са негово дело. Проф. Гълъбов
първи в България заговори за „минойска писменост“,
организира първата експедиция в Странджа
и първото подводно проучване по нашето Черноморие.
Гълъбов осъществи първата значима археологическа
експозиция в Бургас и беше фактическият основател
на Българския културен институт във Виена.
ТОЙ ВИНАГИ ПОСТАВЯШЕ НАЧАЛО.